

เอกสารประกอบการสอน

รายวิชา

สังยุตตนิกายปาลี

(Samyuttanikaya Pali)

รหัสวิชา ๑๐๕ ๔๒๘

ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์

คณะพุทธศาสตร์

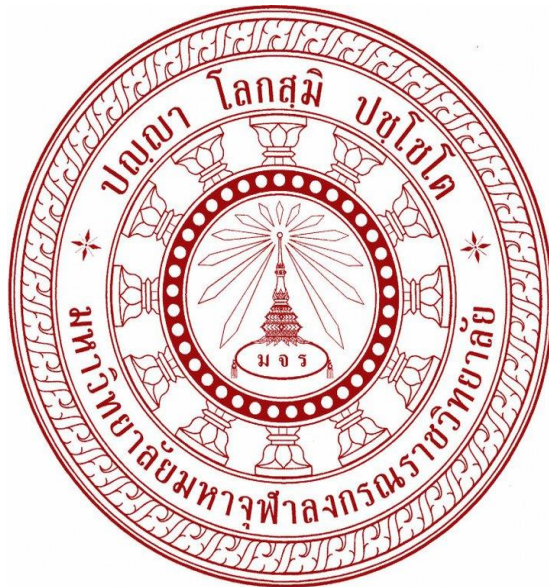
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๒๕๕๙

สังยุตตนิกายปาลี (Samyuttanikaya Pali)

รหัสวิชา ๑๐๕ ๔๒๘

โดย

ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม., พธ.ด. (พระพุทธศาสนา)

มหาวิทยาลัยมหจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๒๕๕๙

คำนำ

เอกสารประกอบการสอนในรายวิชา สังยุตตนิกายปาลี รหัส ๑๐๕ ๔๒๘ สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์ คณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม เป็นส่วนหนึ่งของพระไตรปิฎกที่เป็นคัมภีร์หลักของพระพุทธศาสนา เป็นหลักฐานชั้นต้นบรรจุคำสอนของพระพุทธเจ้าและของพระสาวกสำคัญบางรูป รวบรวมคำสั่งสอนไว้เป็นหมวดหมู่ ดุจเดียวกับตะกร้าอันเป็นภาชนะสำหรับใส่ของต่างๆ ไว้ หลักคำสอนต่างๆ ของพระพุทธศาสนา ได้ประมวลลงในพระไตรปิฎก คือ พระวินัยปิฎกเล่มที่ ๑ - เล่มที่ ๘ ประมวลพระพุทธพจน์ที่เป็นพระวินัยอันเป็นพุทธบัญญัติ พระสุตตันตปิฎกเล่มที่ ๙-เล่มที่ ๓๓ ประมวลพระพุทธพจน์ที่เป็นพระสูตร และพระอภิธรรมปิฎกเล่มที่ ๓๔-เล่มที่ ๔๕ ประมวลพระพุทธพจน์ที่เป็นพระอภิธรรม เป็นที่รวมไว้ซึ่งคำสอนของพระพุทธเจ้า เรียกว่าอวัคคัสตฤศาสน์

เฉพาะในพระสุตตันตปิฎก ประกอบด้วยคัมภีร์พระสูตรทั้งหมด ๒๕ เล่ม ส่วนในเอกสารประกอบการสอนในรายวิชา สังยุตตนิกายปาลี เป็นชื่อ นิกายหนึ่งของพระสุตตันตปิฎก และนับเป็นนิกายที่ ๓ ในจำนวน ๕ นิกาย คือ (๑) ทีฆนิกาย (๒) มัชฌิมนิกาย (๓) สังยุตตนิกาย (๔) อังคุตตรนิกาย (๕) ขุททกนิกาย สังยุตตนิกายรวมอยู่ในพระไตรปิฎก ๕ เล่ม คือ เล่มที่ ๑๕-๑๙ ในการจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย อันดับแรกท่านประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกันมารวมกลุ่มกันเป็น ๕ กลุ่ม มีจำนวน ๒,๗๕๒ สูตร เรียกชื่อกลุ่มพระสูตรแต่ละกลุ่มว่า วรรค แต่ละวรรคมีชื่อหน้าตามลักษณะสำคัญของพระสูตรกลุ่มนั้น ๆ ดังนี้ ๑. กลุ่มพระสูตรที่มีรูปแบบเป็นคาถาประพันธ์ เรียกว่า สคาถวรรค มีจำนวน ๒๗๑ สูตร ๒.กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับแห่งทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า นิทานวรรค มีจำนวน ๓๓๗ สูตร ๓.กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับชั้น ๕ เรียกว่า ชั้นธวารวรรค มีจำนวน ๗๑๖ สูตร ๔.กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับอายตนะ ๖ เรียกว่า สฬายตนะวรรค มีจำนวน ๔๒๐ สูตร ๕. กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระเกี่ยวกับธรรมหมวดใหญ่ คือ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง เรียกว่า มหาวารวรรค มีจำนวน ๑,๐๐๘ สูตร

เอกสารประกอบการสอนในรายวิชาสังยุตตนิกายปาลี ผู้เขียนได้เขียนขึ้นเพื่ออำนวยความสะดวกแก่นักศึกษาเป็นเบื้องต้น ในการที่จะเข้าไปศึกษาค้นคว้าการเรียนรู้เนื้อหาในคัมภีร์สังยุตตนิกายทั้ง ๕ เล่ม คือ เล่มที่ ๑๕-๑๙ กรณีเช่น ศึกษาวิเคราะห์เหตุเกิดพระสูตร สถานที่เกิดพระสูตร บุคคลสำคัญในพระสูตร และหลักธรรมในพระสูตรนั้นๆ เป็นต้น

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง

๘ มิถุนายน ๒๕๕๙

แผนบริหารการสอนประจำวิชา

๑. คณะพุทธศาสตร์	สาขาวิชาบาลีพุทธศาสตร์
๒. รหัสวิชา/หน่วยกิต	๑๐๕ ๔๒๘ จำนวนหน่วยกิต ๓ (๓-๐-๖)
๓. ชื่อวิชา	(ภาษาไทย) สังยุตตนิกายปาลิ (ภาษาอังกฤษ) Samyuttanikaya Pali

๔. อาจารย์ประจำวิชา/ผู้บรรยาย

- อาจารย์ประจำวิชา ดร.วิโรจน์ คัมภรอง
- ผู้บรรยาย ดร.วิโรจน์ คัมภรอง

๕. เนื้อหาวิชาโดยสังเขป

ศึกษาการจัดนิกาย การจัดเป็น ๑๑ นิปาต ๕๖ สังยุตต์ ๑๘๕ วรรค ๓ เปยยาล และ
อันตรเปยยาล เนื้อหาพระสูตร ๒,๗๕๒ สูตร วิเคราะห์เหตุเกิด สถานที่ บุคคลสำคัญ หลักธรรมและ
พระสูตรที่กำหนดให้

๖. จุดประสงค์ของการเรียนรู้

๑. เพื่อให้สามารถเรียนรู้ในการจัดแบ่งหมวดหมู่ในสังยุตตนิกาย การประมวลพระสูตร
ที่มีเนื้อหาสาระอย่างเดียวกันหรือเกี่ยวข้องกันมารวมกลุ่มกันเป็น ๕ คัมภีร์ มีจำนวน ๒,๗๕๒ สูตร
เรียกชื่อกลุ่มพระสูตรแต่ละกลุ่มว่า วรรค แต่ละวรรคมีชื่อนำหน้าตามลักษณะสำคัญของพระสูตร
กลุ่มนั้นๆ

๒. เพื่อให้สามารถเรียนรู้ถึงกลุ่มพระสูตรที่มีรูปแบบเป็นคาถาประพันธ์เรียกว่า
สคาถวรรค มีจำนวน ๒๗๑ สูตร

๓. เพื่อให้สามารถเรียนรู้ถึงกลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับธรรมที่เป็น
ต้นเหตุแห่งการเกิดและการดับแห่งทุกข์ คือ ปฏิจจสมุปบาท เรียกว่า นิทานวรรค มีจำนวน ๓๓๗
สูตร

๔. เพื่อให้สามารถเรียนรู้กลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับชั้น ๕ เรียกว่า
ชั้นธรรวรรค มีจำนวน ๗๑๖ สูตร

๕. เพื่อให้สามารถเรียนรู้ถึงกลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับชั้น ๕ เรียกว่า
ชั้นธวารวรรค มีจำนวน ๗๑๖ สูตร

๖. เพื่อให้สามารถเรียนรู้ถึงกลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะ ๖
เรียกว่า สฬายตนวรรค มีจำนวน ๔๒๐ สูตร

๗. เพื่อให้สามารถเรียนรู้ถึงกลุ่มพระสูตรที่มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับกรรมหมวดใหญ่
คือ โภธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง เรียกว่า มหาวารวรรค มีจำนวน
๑,๐๐๘ สูตร

๗. จุดประสงค์เชิงคุณธรรม

๑. อธิบายความหมาย ลักษณะเฉพาะ ความสำคัญและคุณประโยชน์ของสังยุตตนิกาย
ปาลีและนำหลักธรรมไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันได้

๒. อธิบายมูลเหตุที่ทำให้เกิดพระสูตรได้

๓. บอกประเภทของสังยุตตนิกายในสคาถวรรค นิทานวรรค ชั้นธวารวรรค
สฬายตนวรรค และมหาวารวรรคได้

๔. อธิบายหลักธรรมและเนื้อหาสาระสำคัญในพระสูตรได้

๘. กิจกรรม/วิธีสอน

๘.๑ บรรยายตามรายละเอียดวิชา

๘.๒ มอบหมายให้นักศึกษาแบ่งกลุ่มศึกษาค้นคว้าเพิ่มเติมแล้วสรุปเป็นรายงานนำเสนอ

๘.๓ อภิปรายกลุ่ม ชักถาม และนำเสนอข้อคิดเห็น

๘.๔ จัดการสัมมนากลุ่มย่อย

๙. สื่อ/อุปกรณ์การสอน

๙.๑ เอกสารประกอบการสอน

๙.๒ แผ่นใส / แผ่นภูมิ / แผ่นชาร์ท

๙.๓ โปรเจคเตอร์ / เครื่องขยายเสียง / เครื่องฉายสื่อสิ่งพิมพ์

๙.๔ คอมพิวเตอร์ / โปรแกรมสำเร็จรูป

๑๐. การวัดและประเมินผล

๑๐.๑	จิตพิสัย	๑๐	คะแนน
๑๐.๒	ทักษะพิสัย	๑๐	คะแนน
๑๐.๓	พุทธิพิสัย	๒๐	คะแนน
๑๐.๔	สอบปลายภาค	๖๐	คะแนน
	รวม	๑๐๐	คะแนน

๑๑. การประเมิน

A	ระดับคะแนน	ร้อยละ	๙๐	ขึ้นไป
B+	ระดับคะแนน	ร้อยละ	๘๕-๘๙	ขึ้นไป
B	ระดับคะแนน	ร้อยละ	๘๑-๘๔	ขึ้นไป
C+	ระดับคะแนน	ร้อยละ	๗๕-๘๐	ขึ้นไป
C	ระดับคะแนน	ร้อยละ	๗๑-๗๔	ขึ้นไป
D+	ระดับคะแนน	ร้อยละ	๖๕-๗๐	ขึ้นไป
D	ระดับคะแนน	ร้อยละ	๖๑-๖๔	ขึ้นไป
F	ระดับคะแนน	ร้อยละ	ต่ำกว่าหรือน้อยกว่า	๖๐

๑๒. รายละเอียดของวิชาและแผนการสอน

สัปดาห์ที่	หัวข้อ/รายละเอียด	จำนวน ชั่วโมง	กิจกรรมการเรียนรู้ การสอน สื่อที่ใช้ (ถ้ามี)	ผู้สอน
๑ - ๒	บทที่ ๑ การเรียนรู้เนื้อหาในสังยุตตนิภาย สภาวรรค เล่มที่ ๑๕ จำนวน ๒๗๑ สุตฺร เช่น - ศึกษาวิเคราะห์เหตุเกิดพระสุตฺร - สถานที่เกิดพระสุตฺร - บุคคลสำคัญในพระสุตฺร - หลักธรรมและพระสุตฺรที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติม - อธิบายพระสุตฺรที่สำคัญเพิ่มเติม	๖	เพาเวอร์พ้อย บรรยาย ยกตัวอย่างประกอบ อภิปรายกลุ่มจากกรณีศึกษา	ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง
๓ - ๔	บทที่ ๒ การเรียนรู้เนื้อหาในสังยุตตนิภาย นิตานวรรค เล่มที่ ๑๖	๖	เพาเวอร์พ้อย บรรยาย ยกตัวอย่างประกอบ	ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง

สัปดาห์ที่	หัวข้อ/รายละเอียด	จำนวน ชั่วโมง	กิจกรรมการเรียนรู้ การสอน สื่อที่ใช้ (ถ้ามี)	ผู้สอน
	จำนวน ๓๓๗ สูตร เช่น - ศึกษาวิเคราะห์เหตุเกิดพระสูตร - สถานที่เกิดพระสูตร - บุคคลสำคัญในพระสูตร - หลักธรรมและพระสูตรที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมเช่น ปฏิจจสมุปบาท เป็นต้น - อธิบายพระสูตรที่สำคัญเพิ่มเติม		อภิปรายกลุ่มจากกรณีศึกษา	
๕ - ๖	บทที่ ๓ การเรียนรู้เนื้อหาในสังยุตต์นิกาย ชันธวารวรรค เล่มที่ ๑๗ จำนวน ๗๑๖ สูตร เช่น - ศึกษาวิเคราะห์เหตุเกิดพระสูตร - สถานที่เกิดพระสูตร - บุคคลสำคัญในพระสูตร - หลักธรรมและพระสูตรที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมเช่น ชันธ ๕ เป็นต้น - อธิบายพระสูตรที่สำคัญเพิ่มเติม	๖	เพาเวอร์พ้อย บรรยาย ยกตัวอย่างประกอบ ถามตอบ	ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง
๗	ทดสอบย่อย และ สรุปบรรยาย บทที่ ๑ - ๒ - ๓ เพิ่มเติม	๓	บรรยาย ยกตัวอย่างประกอบ ถามตอบ	ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง
๘ - ๙	บทที่ ๔ การเรียนรู้เนื้อหาในสังยุตต์นิกาย สหายตนวรรค เล่มที่ ๑๘ จำนวน ๔๒๐ สูตร เช่น - ศึกษาวิเคราะห์เหตุเกิดพระสูตร - สถานที่เกิดพระสูตร - บุคคลสำคัญในพระสูตร - หลักธรรมและพระสูตรที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมเช่น आयตนะ ๖ เป็นต้น - อธิบายพระสูตรที่สำคัญเพิ่มเติม	๖	เพาเวอร์พ้อย บรรยาย ยกตัวอย่างประกอบ ถามตอบ	ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง
๑๐-๑๒	บทที่ ๕ การเรียนรู้เนื้อหาในสังยุตต์	๙	เพาเวอร์พ้อย บรรยาย	ดร.วิโรจน์

สัปดาห์ที่	หัวข้อ/รายละเอียด	จำนวน ชั่วโมง	กิจกรรมการเรียนรู้ การสอน สื่อที่ใช้ (ถ้ามี)	ผู้สอน
	<p>นิกาย มหาวรรค เล่มที่ ๑๙</p> <p>จำนวน ๑,๐๐๘ สูตร เช่น</p> <ul style="list-style-type: none"> - ศึกษาวิเคราะห์เหตุเกิดพระสูตร - สถานที่เกิดพระสูตร - บุคคลสำคัญในพระสูตร - หลักธรรมและพระสูตรที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมเช่น โปธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ เป็นต้น - อธิบายพระสูตรที่สำคัญเพิ่มเติม 		<p>ยกตัวอย่างประกอบ</p> <p>ถามตอบ</p>	คัมครอง
๑๓-๑๕	<p>-ทดสอบย่อย และ สรุปบรรยาย บทที่ ๔-๕ เพิ่มเติม</p> <ul style="list-style-type: none"> - ให้นิสิตการทำงานกลุ่มและหรือรายงานเดี่ยวแล้วนำเสนอผลงานเช่น - หลักปัจจุสมุพบาท - ชั้นที่ ๕ - อายุตนะ ๖ - โปธิปักขิยธรรม ๓๗ - สรุปคัมภีร์สังยุตตนิกายทั้ง ๕ เล่ม 	๙	<p>เพาเวอร์พ้อย บรรยาย</p> <p>ยกตัวอย่างประกอบ</p> <p>ถามตอบ</p>	<p>ดร.วิโรจน์</p> <p>คัมครอง</p>
๑๖	สอบปลายภาค			

หนังสืออ่านประกอบรายวิชา

๑. เอกสารและตำราหลัก

พระไตรปิฎกภาษาบาลี ภาษาไทย ฉบับสังคายนา ในพระบรมราชูปถัมภ์ . กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐.

พระไตรปิฎกและอรรถกถา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

สารบัญ

แผนบริหารการสอนประจำวิชา

รายละเอียดของวิชาและแผนการสอน

บทที่ ๑ พระสูตรและสาระสำคัญในสคาถวรรคสังยุตตนิกายปาลิ	๑
(๑) วัตถุประสงค์ประจำบท	๑
(๒) ขอบข่ายเนื้อหารายวิชา	๑
๑.๑ ความนำ	๒
๑.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในเทวดาสังยุต	๓
๑.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในเทวบุตรสังยุต	๑๐
๑.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในโกศลสังยุต	๑๒
๑.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในมารสังยุต	๑๖
๑.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในภิกขุณีสังยุต	๑๘
๑.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในพรหมสังยุต	๑๙
๑.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในพราหมณสังยุต	๒๑
๑.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในวังคีสังยุต	๒๓
๑.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในวนสังยุต	๒๔
๑.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในยักขสังยุต	๒๖
๑.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในสักกสังยุต	๒๗
๑.๑๓ สรุปท้ายบท	๓๐
๑.๑๔ คำถามท้ายบท	๓๑
๑.๑๕ เอกสารอ้างอิง	๓๑
บทที่ ๒ พระสูตรและสาระสำคัญในนิทานวรรคสังยุตตนิกายปาลิ	๓๓
(๑) วัตถุประสงค์ประจำบท	๓๓
(๒) ขอบข่ายเนื้อหารายวิชา	๓๓
๒.๑ ความนำ	๓๔
๒.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในนิทานสังยุต	๓๔
๒.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในอภิสมยสังยุต	๔๕

๒.๔	เนื้อหาสาระสำคัญในธาตุสังยุต	๔๕
๒.๕	เนื้อหาสาระสำคัญในอนมตคสังยุต	๔๙
๒.๖	เนื้อหาสาระสำคัญในกัสปสังยุต	๕๑
๒.๗	เนื้อหาสาระสำคัญในลาภสักการสังยุต	๕๔
๒.๘	เนื้อหาสาระสำคัญในราหุลสังยุต	๕๖
๒.๙	เนื้อหาสาระสำคัญในลักขณสังยุต	๕๘
๒.๑๐	เนื้อหาสาระสำคัญในโอปัมมสังยุต	๕๙
๒.๑๑	เนื้อหาสาระสำคัญในภิกขุสังยุต	๖๐
๒.๑๒	สรุปท้ายบท	๖๑
๒.๑๓	คำถามท้ายบท	๖๓
๒.๑๔	เอกสารอ้างอิง	๖๓

บทที่ ๓	พระสูตรและสาระสำคัญในชั้นจวารวรรคสังยุตตนิกายปาลิ	๖๕
(๑)	วัตถุประสงค์ประจำบท	๖๕
(๒)	ขอบข่ายเนื้อหาวิชา	๖๕
๓.๑	ความนำ	๖๖
๓.๒	เนื้อหาสาระสำคัญในชั้นธสังยุต	๖๖
๓.๓	เนื้อหาสาระสำคัญในราธสังยุต	๘๐
๓.๔	เนื้อหาสาระสำคัญทิวฐิสังยุต	๘๒
๓.๕	เนื้อหาสาระสำคัญในโอกันตสังยุต	๘๔
๓.๖	เนื้อหาสาระสำคัญในอุปปาตสังยุต	๘๕
๓.๗	เนื้อหาสาระสำคัญในกิเลสสังยุต	๘๖
๓.๘	เนื้อหาสาระสำคัญในสารีปุตตสังยุต	๘๗
๓.๙	เนื้อหาสาระสำคัญในนาคสังยุต	๘๘
๓.๑๐	เนื้อหาสาระสำคัญในสุปัณณสังยุต	๘๙
๓.๑๑	เนื้อหาสาระสำคัญในคันธัพพกายสังยุต	๘๙
๓.๑๒	เนื้อหาสาระสำคัญในเวลาทสังยุต	๙๐
๓.๑๓	เนื้อหาสาระสำคัญในวัจจโคตตสังยุต	๙๑
๓.๑๔	เนื้อหาสาระสำคัญในฉานสังยุต	๙๒
๓.๑๕	สรุปท้ายบท	๙๓
๓.๑๖	คำถามท้ายบท	๙๖

บทที่ ๔ พระสูตรและสาระสำคัญในสหายนววรรคสังยุตตนิกายปาลิ	๙๘
(๑) วัตถุประสงค์ประจำบท	๙๘
(๒) ขอบข่ายเนื้อหาวิชา	๙๘
๔.๑ ความนำ	๙๙
๔.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในสหายนสังยุต	๙๙
๔.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในเวทนาสังยุต	๑๑๖
๔.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในมาตุคามสังยุต	๑๑๘
๔.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในชมพูชาทกสังยุต	๑๒๑
๔.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสามัญทกสังยุต	๑๒๑
๔.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในโมคคัลลานสังยุต	๑๒๒
๔.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในจิตตสังยุต	๑๒๓
๔.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในคามณีสังยุต	๑๒๔
๔.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในอสังขตสังยุต	๑๒๕
๔.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอัพยาทสังยุต	๑๒๗
๔.๑๒ สรุปท้ายบท	๑๒๙
๔.๑๓ คำถามท้ายบท	๑๓๐
๔.๑๔ เอกสารอ้างอิง	๑๓๑
บทที่ ๕ พระสูตรและสาระสำคัญในมหาวรรคสังยุตตนิกายปาลิ	๑๓๒
(๑) วัตถุประสงค์ประจำบท	๑๓๒
(๒) ขอบข่ายเนื้อหาวิชา	๑๓๒
๕.๑ ความนำ	๑๓๓
๕.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในมคคสังยุต	๑๓๓
๕.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในโพชฌังคสังยุต	๑๔๐
๕.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในสติปัญฐานสังยุต	๑๔๖
๕.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในอินทริยสังยุต	๑๕๐
๕.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสัมมปัปธานสังยุต	๑๕๔
๕.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในพลสังยุต	๑๕๕
๕.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในอิทธิปาทสังยุต	๑๕๕

๕.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในอนุพุทธสังยุต	๑๕๘
๕.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในฉนสนสังยุต	๑๕๙
๕.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอนนพนสนสังยุต	๑๕๙
๕.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในโศตนปตตตตสังยุต	๑๖๑
๕.๑๓ เนื้อหาสาระสำคัญในสจจจสังยุต	๑๖๕
๕.๑๔ สรूपทำยบท	๑๖๙
๕.๑๕ คำนถมทำยบท	๑๗๐
๕.๑๖ เอกสอรอ้างอิง	๑๗๑
๕.๑๗ ประวัตตผู้เขียน	๑๗๒

บทที่ ๑

พระสูตรและสารสำคัญในสคาถวรรคสังยุตตนิกายปาลี

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม, พธ.ด.

วัตถุประสงค์ประจำบท

๑. เพื่อให้บัณฑิตสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค เล่มที่ ๑๕ จำนวน ๒๗๑ สูตรได้โดยสังเขป
๒. เพื่อให้บัณฑิตสามารถอธิบาย เรื่องเหตุเกิดพระสูตร สถานที่เกิดพระสูตร และบุคคลสำคัญในพระสูตรสคาถวรรคได้โดยสังเขป
๓. เพื่อให้บัณฑิตสามารถวิเคราะห์หลักธรรม และพระสูตรในสคาถวรรคที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหาวิชา

- ๑.๑ ความนำ
- ๑.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในเทวตาสังยุต
- ๑.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในเทวปุตตสังยุต
- ๑.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในโกสลสังยุต
- ๑.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในมารสังยุต
- ๑.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในภิกขุณีสังยุต
- ๑.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในพรหมสังยุต
- ๑.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในพราหมณสังยุต
- ๑.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในวังคีสังยุต
- ๑.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในวนสังยุต
- ๑.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในยักขสังยุต
- ๑.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในสักกสังยุต
- ๑.๑๓ สรุปท้ายบท
- ๑.๑๔ คำถามท้ายบท
- ๑.๑๕ เอกสารอ้างอิง

๑.๑ ความนำ

พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ คือ สังยุตตนิกาย สคาถวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๑ ของสังยุตตนิกายว่า ด้วยพระสูตรที่มีคาถา คำว่า คาถา คือ ระเบียบคำที่เป็นประเภทร้อยกรองล้วน เป็นบทกวี ที่มีกฎเกณฑ์ มีความไพเราะ ลึกซึ้ง เป็นรูปแบบอย่างหนึ่ง ในรูปแบบ ๙ อย่าง แห่งนวัคสัตตสุตตสาสน์ (คำสั่งสอนของพระศาสดามิ่งค์ ๙) ในสังยุตตนิกาย สคาถวรรค มีพระสูตรที่มีคาถาปรากฏอยู่ทุกสูตร ฉะนั้น พระธรรมสังคีตอาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า สคาถวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระสูตรที่มีคาถา มีทั้งหมด ๒๓๑ สูตร การจัดแบ่งหมวดหมู่ในสคาถวรรค มีอักษรย่อว่า ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑/๑. หมายถึง สังยุตตนิกาลปาติ (บาลี) และพระไตรปิฎก (ไทย) เล่มที่ ๑๕ /ข้อที่ ๑/หน้าที่ ๑ เป็นต้น

ก. แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร ๒๓๑ สูตรในสคาถวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๑ สังยุต คือ

๑.เทวดาสังยุตมี ๘๑ สูตร	๒.เทวปุตตสังยุตมี ๓๐ สูตร
๓.โกศลสังยุตมี ๒๕ สูตร	๔.มารสังยุตมี ๒๕ สูตร
๕.ภิกขุณีสังยุตมี ๑๐ สูตร	๖.พรหมสังยุตมี ๑๕ สูตร
๗.พราหมณสังยุตมี ๒๒ สูตร	๘.วงศ์สังยุตมี ๑๒ สูตร
๙.วนสังยุตมี ๑๔ สูตร	๑๐.ยักษสังยุตมี ๑๒ สูตร
๑๑.สักกสังยุตมี ๒๕ สูตร	

ข. แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ยังมีการแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ อีก ๒ แบบ คือ

๑) แบบที่ ๑ เทวดาสังยุต เทวปุตตสังยุต โกศลสังยุต มารสังยุต พรหมสังยุต พราหมณสังยุต และสักกสังยุต รวม ๗ สังยุต แบ่งเป็นวรรค

๒) แบบที่ ๒ ภิกขุณีสังยุต วงศ์สังยุต วนสังยุต และยักษสังยุต รวม ๔ สังยุต ไม่แบ่งเป็นวรรคแนะนำแต่ละสังยุต^๑

^๑โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า (๑๐).

๑.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในเทวตาสังยุต

เทวตาสังยุตมี ๘๑ สูตร คำว่า เทวตา มีวิเคราะห์ว่า เทโว เอว เทวตา ผู้เป็นเทพนั้นแหละ คือเทวตา (เทว ศัพท์ ตา ปัจจัย)^๒ สังยุตต แยกเป็น สัมภพหน้า ยุช ธาตุในการประกอบ หรือประมวล ต ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น สงยุตโต เทวตา + สังยุต = เทวตาสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเทวตา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถามปัญหาหรือการสนทนาธรรมของเทวตาเช่น การสนทนาธรรมระหว่างเทวตากับพระผู้มีพระภาค จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๘ วรรค คือ แต่ละวรรคมี ๑๐ สูตรบ้าง เกินกว่านี้บ้าง รวมทั้งหมด ๘๑ สูตร ซึ่งวรรคแต่ละวรรคตั้งตามชื่อพระสูตร เช่น นันทนวรรค ตั้งตามชื่อนันทนสูตร หรือตั้งตามสาระสำคัญในพระสูตร เช่น นพวรรค ตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑๐ ส่วนชื่อพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตามชื่อบุคคลคือเทวตาที่เข้ามาถามปัญหา หรือสนทนาธรรม หรือตั้งตามสาระสำคัญในพระสูตรนั้นๆ เทวตาสังยุตนี้เป็นพระสูตรสั้นๆ เป็นคาถาหรือเป็นบทกวีทั้ง คำถาม คำตอบ มีร้อยแก้วปนบ้าง ส่วนมากไพเราะทั้งคำและความ^๓ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ^๔ เช่น

(๑) นพวรรค (หมวดว่าด้วยต้นอ้อ)

(๑) โขมตรณสูตร พระสูตรที่ว่าด้วยการข้ามโอชะ (เอวมเม สุต)^๕ พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสแก่เทวตาตนหนึ่งขณะที่ประทับอยู่ที่พระเชตะวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี กรุงสาวัตถี เทวตาตนหนึ่งเข้าเฝ้าทูลถามปัญหาว่า พระองค์ทรงข้ามโอชะได้อย่างไร พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า เราเองเมื่อไม่พัก มีความเพียร จงข้ามโอชะได้^๖ คำว่า โอชะ เป็นชื่อ ของกิเลสซึ่งมีอยู่ ๔ ประการคือ ๑) กาโมชะความยินดีพอใจใน กามคุณ ๒) ภโวชะ ความยินดีพอใจในรูปภพ อรูปภพ และความใคร่ในฌาน ๓) ทิฏฐิโชะได้แก่ ทิฏฐิ ๖๒ ประการ ๔) อวิชโชะ ความไม่รู้ในอริยสัจ ๔ เป็นต้น^๗

(๒) นิโมกขสูตร คือ พระสูตรที่ว่าด้วยทางหลุดพ้น ในพระสูตรนี้มีลักษณะเป็นไปเพื่อสนองความอยากรู้ของเทวตา เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี เทวตาตนหนึ่งมี วรรณะงดงามยิ่งนักได้เข้าไป

^๒ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๕๐), หน้า ๓๒๗.

^๓ ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๖.

^๔ โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า (๑๑)

^๕ คำว่า เม แปลว่า ข้าพเจ้า ในตอนเริ่มต้นพระสูตรนี้และสูตรอื่นๆ ในเล่มนี้ หมายถึง พระอานนท์

^๖ ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑/๒., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑/๒.

^๗ ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๖.

เฝ้าพระผู้มีพระภาคถึงที่ประทับ ถวายอภิเษก แล้วได้ยืนอยู่ ณ ที่สมควร ทูลถามปัญหาแก่พระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญทุกข์ พระองค์ ทรงทราบนิโมกษ์ (ทางหลุดพ้น) ปโมกษ์ (ความหลุดพ้น) และวิเวก (ความสงบ) ของสัตว์ทั้งหลาย หรือไม่

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้มีอายุ เราทราบนิโมกษ์ ปโมกษ์ และวิเวกของสัตว์ทั้งหลาย

เทวดาทูลถามว่า พระองค์ทรงทราบนิโมกษ์ ปโมกษ์ และวิเวกของสัตว์ทั้งหลายอย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ผู้มีอายุ เพราะความสิ้นไปแห่งภพอันมีความเพิลิตเพลินเป็นมูล เพราะความสิ้นไปแห่งสัญญาและวิญญาณ เพราะความดับ เพราะความสงบแห่งเวทนาทั้งหลาย เราจึงทราบ นิโมกษ์^{๘๔} ปโมกษ์^{๘๕} และวิเวก^{๘๖} ของสัตว์ทั้งหลายอย่างนี้”^{๘๗}

(๓) กตฉินทสูตร คือพระสูตรที่ว่าด้วยบุคคลตัดอะไรจึงข้ามโอชะได้ ในพระสูตรนี้เป็นไปเพื่อความหลุดพ้นแห่งจิต เรื่องเกิดขึ้น ณ กรุงสาวัตถี พระสูตรนี้พระพุทธเจ้าตรัสแก่เทวดาตนหนึ่งซึ่งไม่ปรากฏนาม โดยเทวดาได้ทูลถามเป็นคาถาในสำนักของพระพุทธเจ้าว่า บุคคลควรตัดธรรมเท่าไร ควรละธรรมเท่าไร ควรบำเพ็ญธรรมเท่าไรให้ยิ่งขึ้นไป ภิกษุก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้องเท่าไร พระองค์จึงตรัสว่าข้ามโอชะได้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลควรตัดธรรม ๕ ประการ^{๘๘} ควรละธรรม ๕ ประการ^{๘๙} ควรเจริญธรรม ๕ ประการ^{๙๐} ควรก้าวล่วงธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ ประการ^{๙๑} ได้แล้ว เราจึงกล่าวว่า

^{๘๔} นิโมกษ์ หมายถึงมรรค ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๐.

^{๘๕} ปโมกษ์ หมายถึงผล ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๐.

^{๘๖} วิเวก หมายถึงนิพพาน ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒/๒๐.

^{๘๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒/๒., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒/๓.

^{๘๘} ธรรม ๕ ประการ ในที่นี้หมายถึงอริยมรรคสามัคคีสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ ได้แก่ (๑) สักกายทิฏฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามฉันทะ ความพอใจในกามคุณ (๕) ปฏิฆะ ความกระทบกระทั่งในใจ หรือพยาบาท ความคิดร้าย ส.ม. (บาลี) ๑๘/๑๘๐/๑๐๖.

^{๘๙} ธรรม ๕ ประการ ในที่นี้หมายถึงอุทัมมกาคิยสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องสูง) ๕ ประการ ได้แก่ (๑) รูปราคะความติดใจในรูปธรรม (๒) อรูปราคะ ความติดใจในอรูปธรรม (๓) มานะ ความถือตัว (๔) อุทธัจจะ ความฟุ้งซ่าน (๕) อวิชชา ความไม่รู้จริง ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๕/๒๓.

^{๙๐} ธรรม ๕ ประการ ในที่นี้หมายถึงอินทรีย์ (ธรรมที่เป็นใหญ่ในกิจของตน) ๕ ประการ คือ (๑) สัทอินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่คือศรัทธา (๒) วิริยอินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่คือวิริยะ (๓) สตินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่ คือสติ (๔) สมาธินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่คือสมาธิ (๕) ปัญญินทรีย์ ธรรมที่เป็นใหญ่คือปัญญา ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๕/๒๔.

^{๙๑} ธรรมเป็นเครื่องข้อง ๕ ประการ คือ (๑) ราคะ ความกำหนัด (๒) โทสะ ความโกรธ (๓) โมหะ ความหลง (๔) มานะ ความถือตัว (๕) ทิฏฐิ ความเห็น ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๕/๒.

ข้ามโอชะได้^{๑๖}

(๒) นันทนวรรค (หมวดว่าด้วยสวนนันทวัน)

(๑) **กฏิกาสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยกระท่อม คำถามคำตอบปัญหาในพระสูตรนี้เป็นไปเพื่อสนองความอยากรู้ของเทวดา เทวดาตนหนึ่งทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าท่านไม่มีกระท่อมหรือ ท่านไม่มีรั้วหรือ ท่านไม่มีผู้สืบทอดหรือ ท่านเป็นผู้หลุดพ้นจาก เครื่องผูกแล้วหรือ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า แน่นอน เราไม่มีกระท่อม แน่นอน เราไม่มีรั้ว แน่นอน เราไม่มีผู้สืบทอด แน่นอน เราเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกแล้ว

เทวดาทูลถามว่ากระท่อมที่ข้าพเจ้ากล่าวกับท่าน คืออะไร รั้วที่ข้าพเจ้ากล่าวกับท่าน คืออะไร ผู้สืบทอดที่ข้าพเจ้ากล่าวกับท่าน คืออะไร เครื่องผูกที่ข้าพเจ้ากล่าวกับท่าน คืออะไร

พระผู้มีพระภาค ตรัสตอบว่า กระท่อมที่ท่านกล่าวกับเรา คือมารดา รั้วที่ท่านกล่าวกับเรา คือภรรยา ผู้สืบทอดที่ท่านกล่าวกับเรา คือบุตร เครื่องผูกที่ท่านกล่าวกับเรา คือตัณหา

ตอนท้ายของพระสูตร เมื่อพระผู้มีพระภาคทรงตอบปัญหาเสร็จแล้ว เทวดาได้กล่าวชื่นชมด้วยคาถาว่า ดิจริง ท่านไม่มีกระท่อม ดิจริง ท่านไม่มีรั้ว ดิจริง ท่านไม่มีผู้สืบทอด ดิจริง ท่านเป็นผู้หลุดพ้นจากเครื่องผูกแล้ว^{๑๗}

(๓) สัตติวรรค (หมวดว่าด้วยหอก)

(๑) **ขณาสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยความยุ่ง คำถามคำตอบปัญหาในพระสูตรนี้เป็นไปเพื่อ สอนความอยากรู้และความหลุดพ้นแห่งจิต ผู้ที่จะแก้ความยุ่งได้ต้องอาศัยหลักของศีล สมาธิ และ ปัญญา เทวดาทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า หมู่สัตว์ยุ่งทั้งภายใน ยุ่งทั้งภายนอก ถูก ความยุ่งพาให้ยุ่งแล้ว ข้าแต่พระโคตม เพราะฉะนั้น ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า ใครพึงแก้ความยุ่งนี้ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า นรชนผู้มีปัญญา เห็นภัยในสังสารวัฏ ดำรงอยู่ในศีลแล้ว เจริญจิตและปัญญา^{๑๘} มีความเพียร มีปัญญาเครื่องบริหารนั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้ บุคคลเหล่าใด กำจัดราคะ โทสะ และ อวิชชาได้แล้ว บุคคลเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้ว เป็นพระอรหันต์ พวกเขาแก้ความยุ่งได้แล้ว นามกัตติ^{๑๙} รูปกัตติ ปฏิกษัตถ์ญญากัตติ รูปสัณญากัตติ^{๒๐} ดับไม่เหลือในที่ใด ความยุ่งนั้นก็

^{๑๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕/๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕/๖.

^{๑๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙/๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙/๑๗-๑๘.

^{๑๘} เจริญจิตและปัญญา หมายถึงเจริญสมาธิและวิปัสสนา; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓/๔๙.

^{๑๙} นาม หมายถึงอรูปชั้น ๔ (คือ เวทนา สัญญา สังขารและวิญญาณ); ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓/๕๐.

^{๒๐} ปฏิกษัตถ์ญญา หมายถึง กามภพ รูปสัณญญา หมายถึง รูปภพ; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓/๕๐.

ย่อยขาดหายไป ในที่นั้น^{๒๑}

(๒) **จตุจกสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยสรีรยนต์ ๔ ล้อ โดยเนื้อหาในพระสูตรนี้ได้แสดงไว้ว่า สรีรยนต์จะแล่นไปได้ ต้องตัดความปรารถนา ความโลภ และถอนตัณหาออกทั้งหมด เทวดาทูลถามว่า ข้าแต่พระมหาวิริเจ้า สรีรยนต์ ๔ ล้อ^{๒๒} มีประตุ ๙ ประตุ^{๒๓} เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ถูกความ โลภประกอบไว้ เป็นเหมือนเปือกตม สรีรยนต์นั้นจักแล่นไปได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เพราะตัดชะเนาะ^{๒๔} เชือกหนึ่ง^{๒๕} ตัดความปรารถนาและความโลภอันเลวทราม และเพราะถอนตัณหาพร้อมทั้งรากได้ สรีรยนต์นั้นจักแล่นไปได้อย่างนี้^{๒๖}

(๔) **สตูลปกายิกวรรค (หมวดว่าด้วยพวกเทวดาสตูลปกายิกา)**

(๑) **มัจฉริสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยคนตระหนี่ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี โดยในตอนต้นของพระสูตรเป็นคำสนทนาระหว่างเทวดากับพระผู้มีพระภาค ตอนท้ายของพระสูตร เป็นคำถามคำตอบปัญหาเกี่ยวกับความแตกต่างกันของท่านที่ให้ด้วยความ เหมาะสม และด้วยความไม่เหมาะสมเทวดาคนหนึ่ง ได้กล่าวคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า เพราะความตระหนี่ และความประมาท บุคคลจึงให้ทานอย่างนี้ไม่ได้ บุคคลผู้หวังบุญ รู้แจ้งอยู่จึงให้ทานได้

เทวดาอีกคนหนึ่งได้กล่าวในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า พวกคนพาล เมื่อจะให้ทานก็ให้ยาก เมื่อจะทำงานก็ทำยาก พวกอสัตบุรุษยอมไม่ทำตามธรรมของสัตบุรุษ เพราะธรรมของสัตบุรุษ ดำเนินตามได้แสนยาก ฉะนั้น การไปจากโลกนี้ของพวกสัตบุรุษและอสัตบุรุษจึงแตกต่างกัน พวกอสัตบุรุษพากันลงนรก ส่วนพวกสัตบุรุษพากันขึ้นสวรรค์

เทวดาอีกตนได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เพราะเหตุไร การบูชา อันใหญ่หลวงนี้ จึงมีค่าไม่เท่าส่วนแห่งทานที่บุคคลให้ด้วยความเหมาะสม เมื่อบุรุษ ๑๐๐,๐๐๐ คน บูชาภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป การบูชาของบุรุษเหล่านั้น จึงมีค่าไม่เท่าเสี้ยวหนึ่งของบุคคลเช่นนั้นได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบเทวดาว่า บุคคลพวกหนึ่งดำรงอยู่ใน ความไม่เหมาะสม ทำร้ายเขา ฆ่าเขา หรือทำให้เขาเศร้าโศกแล้วจึงให้ทาน ทักขณานั้นจัดเป็น ทักขณาอันมีหน้ามอง

^{๒๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๒๖-๒๗.

^{๒๒} ๔ ล้อ หมายถึงอริยาบถ ๔ (คือ เเดิน ยืน นั่ง นอน); ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๒.

^{๒๓} ๙ ประตุ หมายถึงช่องทั้ง ๙ คือ ตา ๒, หู ๒, จมูก ๒, ปาก ๑, ทวารหนัก ๑, ทวารเบา ๑; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๒.

^{๒๔} ชะเนาะ หมายถึง ความผูกโกรธ; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๓.

^{๒๕} เชือกหนึ่ง หมายถึง กิเลสมีที่ปฏิฐิและวิจิกจจา เป็นต้น; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๙/๕๓.

^{๒๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๙/๑๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๙/๓๒-๓๓.

ด้วยน้ำตา เป็นไปกับด้วยอาชญา จึงมีค่าไม่เท่ากับส่วนแห่งทานที่ให้ด้วย ความเหมาะสม เมื่อบุรุษ ๑๐๐,๐๐๐ คน บูชาภิกษุ ๑,๐๐๐ รูป การบูชาของบุรุษเหล่านั้นจึงมีค่าไม่ เท่าเสียหนึ่งของบุคคลเช่นนั้นได้อย่างนี้^{๒๒๗}

(๕) อาทิตตวรรค (หมวดว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน)

(๑) กิณฑสูตร คือพระสูตรที่ว่าด้วยการให้อะไรจึงชื่อว่าให้ โดยเทวดาได้ทูลถามปัญหา ๕ ข้อ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาทั้ง ๕ ข้อ และตรัสเพิ่ม ข้อที่ ๖ อีกหนึ่งข้อ ตามข้อความดังนี้ เทวดาทูลถามว่า บุคคลให้อะไรชื่อว่าให้กำลัง ให้อะไรชื่อว่าให้วรรณะ ให้อะไรชื่อว่าให้ ความสุข ให้อะไรชื่อว่าให้จักขุ และใครชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลให้ข้าวชื่อว่าให้กำลัง ให้ผ้าชื่อว่าให้วรรณะ ให้ยานพาหนะชื่อว่าให้ความสุข ให้ประทับชื่อว่าให้จักขุ และผู้ให้ที่พักอาศัยชื่อว่าให้ทุกสิ่งทุกอย่าง ส่วนผู้ที่ปราศอนธรรมชื่อว่า ให้อมตะ^{๒๒๘}

(๒) วโนโรปสูตร คือพระสูตรที่ว่าด้วยการปลูกป่า พระสูตรนี้เป็นรูปคำถามข้อความ กล่าวถึงผู้ตั้งอยู่ในธรรมมีศีลสมบูรณ์จะได้รับสวรรค์สมบัตินั่นอนเทวดาทูลถามว่า บุญยอมเจริญทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ แก่ชนเหล่าไหน ชนเหล่าไหนดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้วยอมไปสู่สวรรค์

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ชนเหล่าใดปลูกสวนอันน่ารื่นรมย์^{๒๒๙} ปลูกป่า สร้างสะพาน ขุดสระน้ำ บ่อน้ำ และให้ที่พักอาศัย บุญยอมเจริญแก่ชนเหล่านั้นทั้งกลางวันและกลางคืนตลอดกาลทุกเมื่อ ชนเหล่านั้นดำรงอยู่ในธรรม สมบูรณ์ด้วยศีลแล้วยอมไปสู่สวรรค์อย่างแน่นอน^{๒๓๐}

(๖) ชราวรรค (หมวดว่าด้วยชรา)

(๑) ชราสูตร คือพระสูตรที่ว่าด้วยชรา โดยเทวดาตั้งปัญหาถาม ๔ ข้อ และพระผู้มีพระภาค ได้ตรัสตอบทั้ง ๔ ข้อ ใจความสำคัญของคำถามคำตอบว่าด้วยศีลธรรมที่เป็นสิ่งอำนวยความสะดวกให้แก่ชีวิตตราบเท่าชรา และบุญเป็นสิ่งที่โจรลักไปไม่ได้ ผู้ใดทำก็เป็นของคนนั้นเทวดาทูลถามว่า อะไรเล่ายังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา อะไรเล่าตั้งมั่นแล้วยัง ประโยชน์ให้สำเร็จ อะไรเล่าเป็นรัตนะของคนทั้งหลาย อะไรเล่าโจรลักไปไม่ได้

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ศีลยังประโยชน์ให้สำเร็จตราบเท่าชรา ศรัทธาตั้งมั่นแล้วยัง

^{๒๒๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๓๒/๒๑-๒๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๓๒/๓๗-๓๙.

^{๒๒๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๔๒/๓๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๒/๕๘.

^{๒๒๙} สวนอันน่ารื่นรมย์ หมายถึง สวนไม้ดอกไม้ผลอันน่ารื่นรมย์; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๔๗/๘๖.

^{๒๓๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๔๗/๒๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๔๗/๖๑.

ประโยชน์ให้สำเร็จ ปัญญาเป็นรัศมีของคนทั้งหลาย บุญอันโจรสลักไปไม่ได้^{๕๑๑}

(๒) **มิตตสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยมิตร เนื้อความในพระสูตรนี้บอกให้รู้ถึงมิตรของบุคคลทั้งในการทำกิจและติดตามให้ผลในภพหน้า มีข้อความว่า เทวดาทูลถามว่า อะไรเล่าเป็นมิตรของคนเดินทาง อะไรเล่าเป็นมิตรในเรือนของตน อะไร เล่าเป็นมิตรของคนผู้มีประโยชน์เกิดขึ้น^{๕๑๒} อะไรเล่าเป็นมิตรติดตามตนไปถึงภพหน้า

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า พวกหมู่เกวียนเป็นมิตรของคนเดินทาง มารดาเป็นมิตรในเรือนของตน สหายเป็นมิตรของคนผู้มีประโยชน์เกิดขึ้นเนื่องๆ บุญที่ตนเองทำไว้แล้วเป็นมิตรติดตามตนไปถึงภพหน้า^{๕๑๓}

(๗) **อัทธวรรค (หมวดว่าด้วยสิ่งครอบงำ)**

(๑) **นามสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยชื่อ ที่เทวดาได้ทูลถามปัญหา ๓ ข้อ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบทั้ง ๓ ข้อ โดยใช้คำว่า ชื่อ คำเดียว เป็นคำตอบของปัญหาทั้ง ๓ ข้อ ซึ่งเป็นการแสดงให้เห็นพระปัญญาของพระองค์ว่าลึกซึ้งและกว้างขวางอย่างไรหาประมาณมิได้ เทวดาทูลถามว่า อะไรเล่าครอบงำสิ่งทั้งปวง อะไรเล่าไม่มีสิ่งทั้งปวงยิ่งกว่า อะไรเล่าเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ชื่อครอบงำสิ่งทั้งปวง ชื่อไม่มีสิ่งทั้งปวงยิ่งกว่า ชื่อเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่สิ่งทั้งปวงตกอยู่ในอำนาจ^{๕๑๔}

(๒) **จิตตสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยจิต พระสูตรนี้เป็นคำถามคำตอบที่แสดงให้เห็นว่าจิตแม้จะเป็นนามธรรมแต่ก็มีอำนาจที่ยิ่งใหญ่ สามารถทำสัตว์โลกทั้งหมดให้ตกอยู่ในอำนาจได้ เทวดาทูลถามว่า โลก^{๕๑๕} ถูกอะไรนำไป ถูกอะไรผลักไป อะไรเล่าเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า โลกถูกจิตนำไป ถูกจิตผลักไป จิตเป็นธรรมอย่างหนึ่งที่โลกทั้งหมดตกอยู่ในอำนาจ^{๕๑๖}

^{๕๑๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๑/๔๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๑/๖๗.

^{๕๑๒} ประโยชน์ ในที่นี้หมายถึง กิจ; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๕๓/๙๐.

^{๕๑๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๕๓/๔๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๓/๖๘.

^{๕๑๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๖๑/๔๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๑/๗๓.

^{๕๑๕} โลก ในสูตรนี้และสูตรต่อๆ ไปในวรรคนี้หมายถึง สัตว์โลก.

^{๕๑๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๖๒/๔๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๖๒/๗๓.

(๘) **ขัตตาวรรค (หมวดว่าด้วยการฆ่า)**

(๑) **ขัตตาสูต** คือพระสูตรที่ว่าด้วยการฆ่า เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี เทวดาตนหนึ่งได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลฆ่าอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าอะไรได้จึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตมพระองค์ทรงพอพระทัยการฆ่าธรรมอย่างหนึ่ง คืออะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลฆ่าความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก เทวดาพระอรียะทั้งหลายสรรเสริญการฆ่าความโกรธซึ่งมีรากเป็นพิษ^{๓๗} มียอดหวาน เพราะบุคคลฆ่าความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก^{๓๘}

(๒) **วิตตสูต** คือพระสูตรที่ว่าด้วยทรัพย์เครื่องปลื้มใจ เนื้อความในพระสูตรนี้กล่าวถึงศรัทธา กุศลกรรมบถ สัจจะ และปัญญา ว่าเป็นหลักดำเนินชีวิตอนประเสริฐ เทวดาทูลถามว่า อะไรเล่าเป็นเครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ อะไรเล่าที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้ อะไรเล่าเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลายบุคคลมีความเป็นอยู่อย่างไร นักปราชญ์ทั้งหลายจึงกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจที่ประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ ธรรม^{๓๙} ที่บุคคลประพฤติดีแล้วนำความสุขมาให้ สัจจะเท่านั้นเป็นรสที่ดีกว่ารสทั้งหลาย บุคคลมีความเป็นอยู่ด้วยปัญญา นักปราชญ์ทั้งหลายจึงกล่าวว่ามีชีวิตประเสริฐ”^{๔๐}

(๓) **ปาถะยสูต** คือพระสูตรที่ว่าด้วยเสปียง เนื้อความในพระสูตรนี้แสดงให้เห็นว่าศรัทธาและสิริเป็นสิ่งสำคัญใน การรวบรวมเสปียงและเป็นบ่อเกิดของโภคทรัพย์ ตัณหาละได้ยากในโลก มีข้อความว่าเทวดาทูลถามว่า อะไรเล่ารวบรวมไว้ซึ่งเสปียง อะไรเล่าเป็นบ่อเกิดแห่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย อะไรเล่าผลักไสนรชนไป อะไรเล่าละได้ยากในโลก สัตว์เป็นอันมากติดอยู่ในอะไรเล่าเหมือนนกติดบ่วงฉะนั้น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ศรัทธารวบรวมไว้ซึ่งเสปียง สิริเป็นบ่อเกิดแห่งโภคทรัพย์ทั้งหลาย ความอยากผลักไสนรชนไป ความอยากละได้ยากในโลก สัตว์เป็นอันมากติดอยู่ในความอยาก เหมือนนกติดบ่วงฉะนั้น^{๔๑}

^{๓๗} มีรากเป็นพิษ หมายถึง มีทุกข์เป็นวิบาก; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๗๑/๙๓.

^{๓๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๑/๔๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๑/๗๙.

^{๓๙} ธรรม ในที่นี้หมายถึง กุศลกรรมบถ ๑๐; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๗๓/๙๔.

^{๔๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๓/๔๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๓/๘๐.

^{๔๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๗๙/๕๐, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๗๙/๘๔-๘๕.

๑.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในเทวปุตตสังยุต

เทวปุตตสังยุตมี ๓๐ สูตร คำว่า เทว มีวิเคราะห์ว่า ทิพพนดิ ปณจทิ กามคุณเณหิ อนุตโน วา อิทธิยาติ เทวา ผู้รุ่งเรืองหรือผู้เปลิดเปลินด้วยกามคุณ ๕ หรือด้วยฤทธิ์ของตน (ทิว ธาตุ ในความหมายว่ารุ่งเรือง เล่น สนุก เปลิดเปลิน อ ปัจจัย พฤทธิ อี เป็น เอ สำเร็จรูปเป็น เทโว^{๒๖} เทว-ปุตต+สังยุต เป็น เทวปุตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเทพบุตร หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถามปัญหาหรือการสนทนาธรรมของเทพบุตร เช่น การสนทนาธรรมระหว่างเทพบุตรกับพระผู้มีพระภาค จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค คือ ปฐมวรรค (หมวดที่ ๑) อนาถปิณฑิกวรรค (หมวดว่าด้วยอนาถปิณฑิกเทพบุตร) และนानาตติยวรรค (หมวดว่าด้วยเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรฉัตรต่าง ๆ) แต่ละวรรคมีพระสูตรวรรคละ ๑๐ สูตร รวมทั้งหมด ๓๐ สูตร แต่ก็มีหลายบทซ้ำกับเทวตาสังยุตหลายบทซ้ำกับคคาถาธรรม^{๒๗} ชื่อวรรคแต่ละวรรคตั้งตามลำดับวรรค เช่น ปฐมวรรค ตั้งตามลำดับวรรคที่ ๑ หรือตั้งตามชื่อพระสูตร เช่น อนาถปิณฑิกวรรค ตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ ส่วนชื่อ พระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ^{๒๘} เช่น

(๑) ปฐมวรรค (หมวดที่ ๑)

(๑) **มาฆสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยมาฆเทพบุตร พระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคตรัสแก่มาฆเทพบุตร ขณะประทับอยู่ ณ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี โดยคำถามและคำตอบปัญหาว่ามาฆเทพบุตรกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลฆ่าอะไรได้จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าอะไรได้จึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม พระองค์ทรงพอพระทัยการฆ่าธรรมอย่างหนึ่งคือ อะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลฆ่าความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข ฆ่าความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก ท้าววัตรภู^{๒๙} พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการฆ่าความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวาน เพราะบุคคลฆ่าความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก^{๓๐}

(๒) **มาถสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยมาถเทพบุตร พระสูตรนี้ทำให้ทราบว่แสงสว่างของพระพุทธเจ้า ประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย ซึ่งมีข้อความของคำถามคำตอบปัญหาว่า เทวตาทูลถามว่า โลกรุ่งเรืองเพราะแสงสว่างเหล่าใด แสงสว่างเหล่านั้นมีอยู่เท่าไรในโลก พวกข้าพระองค์มาเพื่อทูลถามพระผู้มีพระภาคว่าจะรู้แสงสว่างนั้นได้อย่างไร

^{๒๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๓๒๖.

^{๒๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๕๑.

^{๒๘} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, หน้า (๑๒).

^{๒๙} ท้าววัตรภู ในที่นี้หมายถึง ท้าวสักกะ; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๘๔/๑๐๐.

^{๓๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘๔/๕๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๔/๘๘-๘๙.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ในโลกมีแสงสว่างอยู่ ๔ อย่าง อย่างที่ ๕ ไม่มีในโลกนี้คือ ๑) ดวงอาทิตย์ส่องสว่างในกลางวัน ๒) ดวงจันทร์ส่องสว่างในกลางคืน ๓) ไฟส่องสว่างทั้งกลางวันและกลางคืนทุกหนทุกแห่ง ๔) พระสัมมาสัมพุทธเจ้าประเสริฐกว่าแสงสว่างทั้งหลาย แสงสว่างนี้เป็นแสงสว่างอย่างยอดเยี่ยม^{๔๗}

(๒) อนาถปิณฑิกวรรค (หมวดว่าด้วยอนาถปิณฑิกเทพบุตร)

(๑) **นันทนสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยนันทนเทพบุตร พระสูตรนี้ได้แสดงให้เห็นถึงลักษณะของผู้ที่มีคุณสมบัติสามารถล่วงทุกข์ได้ นันทนเทพบุตรทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระโคตม ผู้มีปัญญาดุจแผ่นดิน ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ถึงญาณทัสสนะ^{๔๘} อันไม่มีสิ่งใดขวางกั้นของพระผู้มีพระภาค บัณฑิตทั้งหลายเรียกบุคคลประเภทใดว่าเป็นผู้มีศีล ประเภทใดว่าเป็นผู้มีปัญญา บุคคลประเภทใดล่วงทุกข์ได้ เทวดาทั้งหลายบูชาบุคคลประเภทใด

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลใดมีศีล มีปัญญาอบรมตนดีแล้ว มีจิตตั้งมั่น ยินดีในฌาน มีสติ ละความเศร้าโศกได้หมดสิ้น ลี้นอาสวะแล้ว เหลือไว้แต่ร่างกายในชาติสุดท้าย บัณฑิตทั้งหลายเรียกบุคคลประเภทนั้นว่าเป็นผู้มีศีล เป็นผู้มีปัญญา บุคคลประเภทนั้นล่วงทุกข์ได้แล้ว เทวดาทั้งหลายบูชาบุคคลประเภทนั้น^{๔๙}

(๒) **จันทนสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยจันทนเทพบุตร พระสูตรนี้แสดงให้เห็นถึงคุณสมบัติของผู้ที่สามารถข้ามโอฆะซึ่งข้ามได้โดยยาก จันทนเทพบุตรทูลถามว่า บุคคลที่ไม่เกียจคร้านทั้งกลางวันและกลางคืนจะข้ามโอฆะได้อย่างไร ใครไม่จมในห้วงน้ำลึกซึ่งไม่มีที่พึ่ง ไม่มีที่ยึดเหนี่ยว

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า บุคคลผู้สมบูรณ์ด้วยศีล มีปัญญา มีจิตตั้งมั่นดี บรรารภความเพียร อุทิศกายและใจตลอดกาลทุกเมื่อ ย่อมข้ามโอฆะที่ข้ามได้ยาก เขาเว้นขาดแล้วจากกามสัญญา^{๕๐} ล่วงรูปสังโยชน์ได้^{๕๑} มีความกำหนดด้วยความเพลิดเพลินสิ้นแล้ว ย่อมไม่จมในห้วงน้ำลึก^{๕๒}

^{๔๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๘๕/๕๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๘๕/๘๙.

^{๔๘} ญาณทัสสนะ หมายถึง ปัจจเวกขณญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณา ทบทวน คือสำรวจรู้มรรคผล กิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่เหลืออยู่ และนิพพาน (เว้นพระอรหันต์ ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่); อภ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗.

^{๔๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙๕/๖๑-๖๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๙๕/๑๐๑-๑๐๒.

^{๕๐} กามสัญญา หมายถึงอุทัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ; ส.ส.อ. (บาลี) ๙๖-๙๗/๑๐๖.

^{๕๑} รูปสังโยชน์ หมายถึงโอรัมภาคิยสังโยชน์ ๕ ประการ; ส.ส.อ. (บาลี) ๙๖-๙๗/๑๐๖.

^{๕๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๙๖/๖๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๙๖/๑๐๒-๑๐๓.

(๓) นานาตติยวรรค (หมวดว่าด้วยเทพบุตรผู้เป็นสาวกของเดียรถียต่าง ๆ)

(๑) โรหิตัสสูตฺร คือพระสูตรที่ว่าด้วยโรหิตัสสเทพบุตร เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสพระสูตรนี้แก่โรหิตัสสเทพบุตรโดยใจความของพระสูตรนี้ได้กล่าวถึงที่สุดแห่งโลกว่าไม่ฟังถึงได้ด้วยกาไป แต่ได้แสดงไว้ว่า ผู้รู้ที่สุดแห่งโลกย่อมไม่หวังทั้งโลกนี้และโลกหน้า โรหิตัสสเทพบุตรได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ พระองค์สามารถหรือหนอที่จะทรงรู้ทรงเห็นหรือทรงถึงที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ด้วยการไป

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เทพบุตร เราไม่กล่าวที่ที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ว่าพึงรู้ พึงเห็น พึงถึงได้ด้วยกาไป”

โรหิตัสสเทพบุตรได้กล่าวชื่นชมว่า น้าอัศจรรย์จริง ไม่เคยปรากฏ พระผู้มีพระภาคตรัสเรื่องนี้ไว้ดียิ่งนัก เราไม่กล่าวที่ที่สุดแห่งโลกที่สัตว์ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ ว่าพึงรู้ พึงเห็น พึงถึงได้ ด้วยการไป^{๕๓}

(๒) นันทิวิสาลสูตฺร คือพระสูตรที่ว่าด้วยนันทิวิสาลเทพบุตร เนื้อหาของพระสูตรนี้กล่าวถึงสรียยนต์ว่าจะ แล่นไปได้ต้องตัดความปรารถนา ความโลภ และถอนตัณหาออกให้หมด นันทิวิสาลเทพบุตรได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระมหาวิริเจ้า สรียยนต์ ๔ ล้อ มีประตู ๙ ประตู เต็มไปด้วยของไม่สะอาด ถูกโลภะ ประกอบไว้ เป็นเหมือนเปือกตม สรียยนต์นั้นจักแล่นไปได้ได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า เพราะตัดชะเนาะเชือกหนึ่ง ตัดความปรารถนาและความโลภ อันเลวทราม และเพราะถอนตัณหาพร้อมทั้งรากได้ สรียยนต์นั้นจักแล่นไปได้ดังนี้^{๕๔}

๑.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในโกสลสังยุต

โกสลสังยุตมี ๒๕ สูตร คำว่า โกสล มีรูปวิเคราะห์ว่า โก สฺ สนฺติ คณฺหนฺตฺติ โกสลา แคว้นที่ผู้นับถือครองยุงฉาง หมายถึง แคว้นที่ผู้ร่ำรวย (โกส บทหน้า ลา ธาตุในความหมายว่าถือเอา อ ปัจจัยลบสรรหน้า) หรือ กุสล ปุจฺจนฺตฺติ โกสลา แคว้นที่ผู้คนถามถึงแต่ความดี หมายถึง แคว้นของคนใจดี คนใจบุญ (กุสล บทหน้า อ ปัจจัย พุทฺธิ อู เป็น โอ) หรือว่า กุสลนฺติ วทนฺติ เอตถาติ โกสลา แคว้นเป็นที่ผู้คนกล่าวว่าไม่มีโรคภัย คือ ถามถืออนามัยกันและกัน (เหมือนวิเคราะห์ต้น)^{๕๕} โกสล+สังยุต = โกสลสังยุต ในที่นี้แปลว่า ประมวลเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศล หมายถึงประมวล พระสูตรที่เกี่ยวกับการสนทนาธรรมระหว่างพระผู้มีพระภาคกับพระเจ้าปเสนทิโกศล (พระมหากษัตริย์แห่งแคว้นโกศล) เพราะเวลาวางพระเจ้าปเสนทิโกศลมักเสด็จไปเฝ้าพระพุทธเจ้าทูลถามปัญหาต่าง

^{๕๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๐๗/๗๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๗/๑๑๘.

^{๕๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๐๘/๗๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๐๘/๑๒๐-๑๒๑.

^{๕๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๒๐๒.

อยู่เสมอ^{๕๖} จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค คือ ปฐมวรรค (หมวดที่ ๑) ทุติยวรรค (หมวดที่ ๒) และตติยวรรค (หมวดที่ ๓) แต่ละวรรคมีพระสูตร ๕ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง รวมทั้งหมด ๒๕ สูตร ชื่อวรรคแต่ละวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ ส่วนชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลหรือสาระสำคัญในพระสูตรนั้น ๆ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ^{๕๗} เช่น

(๑) ปฐมวรรค (หมวดที่ ๑)

(๑) มัลลิกาสูตร พระสูตรว่าด้วยเรื่องพระนางมัลลิกาเทวี เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ตรัสถามพระนางมัลลิกาเทวีว่า มัลลิกา ใครอื่นซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนของเรามีบ้างไหม พระนางมัลลิกาเทวีได้ทูลสนองว่า ใครอื่นซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนของหม่อมฉันไม่มีเลย และใครอื่นซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนของ พระองค์มีอยู่หรือ

พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสว่า มัลลิกา ใครอื่นซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนของเราไม่มีเลยต่อมาพระเจ้าปเสนทิโกศลเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคตรัสถามถึงคำถามและคำตอบที่พระองค์เองกับพระนางมัลลิกาเทวีได้สนทนากัน

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้วจึงได้ตรัสว่า บุคคลตั้งใจค้นหาทั่วทุกทิศ ก็ไม่พบใครที่ไหนซึ่งเป็นที่รักยิ่งกว่าตนเลย สัตว์เหล่าอื่นก็รักตนมากเช่นนั้นเหมือนกัน เพราะฉะนั้น ผู้รักตนจึงไม่ควรเบียดเบียนผู้อื่น^{๕๘}

(๒) ยัญญสูตร พระสูตรว่าด้วยการบูชายัญ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระเจ้าปเสนทิโกศลได้เตรียมการบูชามหายัญ คือ โคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวผู้ ๕๐๐ ตัว ลูกโคตัวเมีย ๕๐๐ ตัว แพะ ๕๐๐ ตัว และแกะ ๕๐๐ ตัวถูกนำไปผูกไว้ที่หลักเพื่อบูชายัญ เวลาเช้า ภิกษุจำนวนมากครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวร^{๕๙} เข้าไปบิณฑบาตยังกรุงสาวัตถี กลับจากบิณฑบาต ภายหลังจากฉันภัตตาหารเสร็จแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคกราบทูลเรื่องพระเจ้าปเสนทิโกศลเตรียมการบูชามหายัญ

^{๕๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๕๒.

^{๕๗} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า (๑๓).

^{๕๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๑๙/๙๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๑๙/๑๓๗.

^{๕๙} คำว่า ครองอันตราวาสก ถือบาตรและจีวร นี้มีใช้ก่อนหน้านี้นี้มิได้มุ่งสง มีใช้ว่าถือบาตรและจีวรไปโดยเปลือยกายส่วนบน แต่คำว่า “ครองอันตราวาสก” หมายถึงผลัดเปลี่ยนสง หรือขยับสงที่นุ่งอยู่ให้กระชับ คำว่า “ถือบาตรและจีวร” หมายถึงถือบาตรด้วยมือ ถือบาตรด้วยกาย คือห่มจีวรแล้วอุ้มบาตรนั่นเอง; วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖/๑๘๐, ที.ม.อ. (บาลี) ๑๕๓/๑๔๓, ม.ม.อ. (บาลี) ๑/๖๓/๑๖๓, ชุ.อ.อ. (บาลี) ๖/๖๕.

พระผู้มีพระภาคทรงทราบเนื้อความนั้นแล้วจึงได้ตรัสว่า มหายัญที่มีกิริยามากเหล่านั้น คืออัสวเมธ บุรุษเมธ สัมมาปาสะ วาขเปยยะ นิรัคคะ^{๖๐} ไม่มีผลมาก (เพราะ)พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบแสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ ย่อมไม่เกี่ยวข้องกับยัญที่มีการฆ่าแพะแกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ ส่วนยัญใด ไม่มีกิริยา เอื้ออำนวยประโยชน์ประชาชนบุชาติตระกูลทุกเมื่อ คือ ไม่มีการฆ่าแพะ แกะ โค และสัตว์ชนิดต่าง ๆ พระอริยะผู้ปฏิบัติชอบ แสวงหาคุณอันยิ่งใหญ่ย่อมเกี่ยวข้องกับยัญนั้น นักปราชญ์พึงบูชายัญนั้น ที่มีผลมากเพราะเมื่อบูชายัญนั้นนั้นแหละย่อมมีแต่ความดี มีความชั่ว ยัญย่อมแพร่หลาย และเทวดาก็ยังเลื่อมใส^{๖๑}

(๒) ทุตติยวรรค (หมวดที่ ๒)

(๑) ปัญจราชสูตร พระสูตรว่าด้วยพระราชา ๕ พระองค์ เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระราชา ๕ พระองค์ มีพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงเป็นประมุขผู้เฝ้าอ้อมเพียบพร้อมด้วยกามคุณ ๕ ได้รับบำเรออยู่ มีคำถามเกิดขึ้นในระหว่างการสนทนากันว่า อะไรเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย”

บางพระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า รูปเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย

บางพระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า “เสียงเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย

บางพระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า “กลิ่นเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย

บางพระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า “รสเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย

บางพระองค์ตรัสอย่างนี้ว่า “โผฏฐัพพะเป็นยอดแห่งกามทั้งหลาย

พระราชาเหล่านั้นไม่อาจจะตกลงกันได้ พระเจ้าปเสนทิโกศลจึงเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วทูลถามความข้อนี้

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร ที่สุดแห่งความพอใจนั้นแหละ อาตมภาพกล่าวว่า เป็นยอดในกามคุณ ๕ รูปเหล่าใดเป็นที่พอใจของคนบางคน รูปเหล่านั้นไม่เป็นที่พอใจของคนบางคน เขาพอใจ มีความดำริเต็มรอบด้วยรูปเหล่าใด รูปอื่นจากรูปเหล่านั้นจะยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า เขาก็ไม่ปรารถนา รูปเหล่านั้นเป็นรูปที่ดียิ่งสำหรับเขา รูปเหล่านั้นเป็นรูปยอดเยี่ยมสำหรับเขา

มหาบพิตร เสียงเหล่าใด...

^{๖๐} คำทั้ง ๕ คำ หมายถึงมหายัญ ๕ ประการของพราหมณ์ ได้แก่ อัสวเมธ คือการฆ่าม้าบูชายัญ บุริสเมธ คือการฆ่าคนบูชายัญ สัมมาปาสะ คือการทำบ่วงแล้วขว้างไม้ลวดบ่วง ไม้ตกที่ไหนทำการ บูชายัญที่นั้น วาขเปยยะ คือการดื่มเพื่อพลังหรือเพื่อชัยชนะ นิรัคคะ คือยัญไม่มีลิมหรือกลอน คือทั่วไปไม่มีขีดคั้นจำกัด การฆ่าครบทุกอย่างบูชายัญ อนึ่ง มหายัญ ๕ ประการนี้ เดิมทีเดียวเป็นหลักสงเคราะห์ที่ที่ตั้งาม แต่พราหมณ์สมัยหนึ่ง ดัดแปลงเป็นการบูชายัญเพื่อผลประโยชน์ในทางลาภสักการะแก่ตน; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๒๐/๑๓๘-๑๓๙, อง.จตุกก. ฎีกา (บาลี) ๒/๓๙/๓๗๑-๓๗๒.

^{๖๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๐/๙๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๐/๑๓๙.

มหาบพิตร กลืนเหล่าใด...

มหาบพิตร รสเหล่าใด...

มหาบพิตร โฝงฐัพพะเหล่าใดเป็นที่พอใจของคนบางคน โฝงฐัพพะเหล่านั้น ไม่เป็นที่พอใจของคนบางคน เขาพอใจ มีความดำริเต็มรอบด้วยโฝงฐัพพะเหล่าใด โฝงฐัพพะอื่นจากโฝงฐัพพะเหล่านั้นจะยิ่งกว่า หรือประณีตกว่า เขาก็ไม่ปรารถนา โฝงฐัพพะเหล่านั้นเป็นโฝงฐัพพะที่ดียิ่งสำหรับเขา โฝงฐัพพะเหล่านั้นเป็นโฝงฐัพพะ ยอดเยี่ยมสำหรับเขา^{๖๒}

(๒) โทณปากสูตร พระสูตรว่าด้วยการหุงข้าวสารทะนานหนึ่ง เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารที่หุงด้วยข้าวสารทะนานหนึ่งทรงอืดอืด เสด็จเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค พระพุทธองค์ทรงทราบว่าเป็นพระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยแล้วทรงอืดอืดจึงได้ตรัสว่า มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้แล้ว ย่อมมีเวทนาเบาบาง เขาย่อมแก่ช้า อายุก็ยั่งยืน

มาณพชื่อสุทัสสนะ ยืนอยู่เบื้องพระปฤษฎางค์ของพระเจ้าปเสนทิโกศลได้เรียนคาถานี้ในสำนักของพระผู้มีพระภาคแล้วกล่าวในเวลาทีพระเจ้าปเสนทิโกศลเสวยพระกระยาหารว่า มนุษย์ผู้มีสติอยู่ทุกเมื่อ รู้จักประมาณในโภชนะที่ได้แล้ว ย่อมมีเวทนาเบาบาง เขาย่อมแก่ช้า อายุก็ยั่งยืน^{๖๓}

พระเจ้าปเสนทิโกศลทรงดำรงอยู่ได้โดยเสวยพระกระยาหารทะนานหนึ่งเป็นอย่างมาก เรื่อยมา ต่อมาพระเจ้าปเสนทิโกศล มีพระวรกายกระปรี้กระเปร่าทรงลูบพระวรกายด้วยฝ่าพระหัตถ์ ทรงเปล่งอุทานนี้ในเวลานั้นว่า พระผู้มีพระภาคพระองค์นั้นทรงอนุเคราะห์เราด้วยประโยชน์ทั้งสอง คือ ประโยชน์ในปัจจุบันและประโยชน์ในภายหน้าอย่างแท้จริง

(๓) ตติยวรรค (หมวดที่ ๓)

(๑) โลกสูตร พระสูตรว่าด้วยธรรมที่ไม่เกิดประโยชน์แก่ชาวโลก เรื่องเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระเจ้าปเสนทิโกศลประทับนั่งแล้วได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ธรรมเท่าไรหนอ เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า มหาบพิตร ธรรม ๓ ประการ เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุกคือ

๑) โลกธรรม เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก

^{๖๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๓/๙๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๓/๑๔๕.

^{๖๓} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๒๔/๙๘, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๒๔/๑๔๖.

๒) โทสธรรม เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก

๓) โมหธรรม เมื่อเกิดขึ้นแก่ชาวโลกย่อมเกิดขึ้นเพื่อไม่เป็นประโยชน์ เพื่อความทุกข์ เพื่อความอยู่ไม่ผาสุก

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสต่อไปอีกว่า โลกะ โทสะ และโมหะเกิดขึ้นภายในตนย่อมทำร้ายบุรุษผู้มีจิตเลวทราม ดุจขุยไผ่ก่าจัดต้นไผ่ ฉะนั้น^{๖๔}

๑.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในมารสังยุต

มารสังยุตมี ๒๕ สุตร คำว่า มาร มีวิเคราะห์ว่า กุสธมเม มาเรตติ มาโร ผู้ยังกุศลให้ตาย (มร ธาตุในความหมายว่า ตาย ณ ปัจจัย พทฺธิ อ เป็น อา หรือว่า สงกิลสนิมิตต์ หุตฺวา คุณิ มาเรตติ วิพาทตีติ มาโร ผู้เป็นเครื่องหมายแห่งความเศร้าหมองยังความยินดีให้ตาย^{๖๕} มาร+สังยุต = มารสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องมาร หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการโต้ตอบระหว่างมารกับพระผู้มีพระภาค (และพระสาวก) มีมาหลายลักษณะ มาแกลังเวลากำลังนั่งสมาธิก็มี แปลงเป็นภาพหรือสัตว์ที่น่ากลัวก็มี มาถามปัญหาลองภูมิปัญญาก็มี^{๖๖} จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค เช่นเดียวกับ โกสลสังยุต แต่ละวรรคมีพระสูตร ๕ สุตรบ้าง ๑๐ สุตรบ้าง รวมทั้งหมด ๒๕ สุตร ชื่อวรรคแต่ละวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ ส่วนชื่อพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตามชื่อบุคคลหรือสาระสำคัญในพระสูตรนั้น ๆ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ^{๖๗} เช่น

(๑) ปฐมวรรค (หมวดที่ ๑)

(๑) นันทนสูตร พระสูตรว่าด้วยความยินดี (เอวมเม สุต) ข้าพเจ้าได้สดับมาอย่างนี้ สมัยหนึ่ง พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ ณ พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุง สาวตถิ มารผู้มีบาปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้กล่าวคาถาในสำนักของพระผู้มีพระภาคว่า คนมีบุตรย่อมยินดีเพราะบุตร คนมีโคย่อมยินดีเพราะโคเหมือนกัน เพราะอุปธิทำให้รชนยินดี ฉะนั้น คนที่ไร้อุปธิจึงไม่ยินดี

^{๖๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๓๔/๑๑๗, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๓๔/๑๖๗.

^{๖๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๕๒๔.

^{๖๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๕๔.

^{๖๗} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า (๑๕).

พระผู้มีพระภาคตรัสกับมารผู้มีบาปว่า คนมีบุตร ย่อมเศร้าโศกเพราะบุตร คนมีโค ย่อมเศร้าโศกเพราะโคเหมือนกัน เพราะอุปธิทำให้รชนเศร้าโศก ฉะนั้นคนที่ไร้อุปธิจึงไม่เศร้าโศก^{๖๘}

(๒) ทุตยวรรค (หมวดที่ ๒)

(๑) สกโลกสูตร พระสูตรว่าด้วยสะเก็ดหิน พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่มัททกัจฉิ เขตกรุงราชคฤห์ คือ มีสะเก็ดหินกระหนาบพระบาทของพระผู้มีพระภาค ทรงมีทุกขเวทนาทางพระวรกายที่กล้าแข็งอย่างหนักแผ่รื้อน อันไม่สบายพระทัย มารผู้มีบาปเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ท่านนอนด้วยความซึ่มเซาหรือมัวเมาคิดกาพย์กลอนอะไรอยู่ ประโยชน์ของท่านมีไม่มาก ท่านอยู่ ณ ที่นอนที่นั่งอันสัดแต่ผู้เดียว ตั้งหน้าแต่จะหลับ ทำไมท่านยังหลับอยู่เล่า

พระผู้มีพระภาคจึงตรัสตอบว่า เราไม่ได้นอนด้วยความซึ่มเซา ทั้งมิได้มัวเมาคิดกาพย์กลอนอะไรอยู่หรอก เราบรรลุประโยชน์แล้ว ปราศจากความเศร้าโศก อยู่ ณ ที่นอนที่นั่งอันสัดแต่ผู้เดียว นอนคำนึงถึงสัตว์ทั้งปวงด้วยความเอ็นดู ลูกศรเสียบอกของชนเหล่าใด ร้อยหทัยให้ลุ่มหลงอยู่ แม้ชนเหล่านั้นในโลกนี้ ทั้งๆ ที่มีลูกศรเสียบอกอยู่ ก็ยังหลับได้ ทำไมเราผู้ปราศจากลูกศรแล้ว จะหลับไม่ได้เล่า เราเดินไป^{๖๙} ก็ไม่หวาดหวั่น ถึงหลับอยู่ก็มีได้กลัวเกรง กลางคืนและกลางวันไม่ทำให้เราเดือดร้อน เราไม่พบเห็นความเสื่อมอะไรๆ ในโลก ฉะนั้น เราจึงนอนคำนึงถึงสัตว์ทั้งปวงด้วยความเอ็นดู^{๗๐}

(๓) ตติยวรรค (หมวดที่ ๓)

(๑) โคธิกสูตร พระสูตรว่าด้วยพระโคธิกะพระสูตรนี้เกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์คือ ท่านพระโคธิกะอยู่ที่วิหารกาฬศิลาข้างภูเขาสีคิลิ ท่านเป็นผู้ไม่ประมาท มีความเพียรอุทิศกายและใจอยู่ได้บรรลุเจโตวิมุตติชั่วคราว ภายหลังท่านพระโคธิกะเสื่อมจากเจโตวิมุตติชั่วคราว^{๗๑} นั้นถึง ๖ ครั้ง ท่านคิดว่า ทางที่ดีเราพึงนำศีลธรรมา^{๗๒}

มารผู้มีบาปทราบความคิดคำนึงของท่านพระโคธิกะด้วยใจแล้วเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาค ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่พระมหาวิระผู้มีปัญญามาก ผู้รุ่งเรืองด้วยฤทธิ์และยศ ผู้ก้าวล่วงเวรและภัยทั้งปวง ผู้มีพระจักขุ ข้าพระองค์ขอถวายอภิวัตพระยุคลบาท ข้าแต่พระมหาวิระผู้ทรงไว้

^{๖๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๔/๑๒๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๔/๑๘๔.

^{๖๙} เดินไป ในที่นี้หมายถึง เดินไปในทางที่มีราศีเป็นต้น; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๔๙/๑๖๘.

^{๗๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๔๙/๑๓๓, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๔๙/๑๙๐.

^{๗๑} เจโตวิมุตติชั่วคราว หมายถึง โลกียสมาบัติ; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๕๙/๑๗๔.

^{๗๒} นำศีลธรรมา หมายถึง นำศีลธรรมามาฆ่าตัวตาย คือตัดก้านคอ; ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๓๔๓, ส.สฟา.อ. (บาลี) ๓/๘๗/๒๒.

ซึ่งความรุ่งเรือง สวากของพระองค์ถูกรณครอบำแล้ว มุ่งหวังความตายอยู่ ขอพระองค์จงทรงห้าม สวากของพระองค์นั้นเถิด ข้าแต่พระผู้มีพระภาคผู้ปรากฏในหมู่ชน สวากของพระองค์ยินดีในพระ ศาสนา มิไฉนยังมิได้บรรลุ^{๗๓} ยังเป็นพระเสขะอยู่ จะพึงมรณะได้อย่างไร

ต่อมา ท่านพระโคธิกะได้นำคัสตรามา พระผู้มีพระภาคจึงได้ตรัสกับมารผู้มีบาปว่า นักปราชญ์ทั้งหลายทำอย่างนี้แลย่อมไม่หวังโยชีวิตพระโคธิกะถอนตัณหาพร้อมทั้งรากปรีณิพพาน แล้ว^{๗๔}

๑.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในภิกขุณีสังยุต

ภิกขุณีสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า ภิกขุณี มีวิเคราะห์ว่า ภิกขตติ ภิกขุณี (ภิกข ธาตุในความหมายว่าขอ รุ ปัจจย ลบ ร อนุพันธ์ รัสสะ อุ เป็น อุ ภิกขุ + อินี ปัจจย สำเร็จรูปเป็น ภิกขุณี หรือว่า ภิกขตติ อมตรสั ภุชตติ ภิกขุ ผู้ได้รับโรคมตรสคือพระนิพพาน (ภิกข ธาตุในความหมายว่า กิน รุ ปัจจย แปลง อ เป็น อี สำเร็จรูปเป็น ภิกขุ + อินี ปัจจย เป็นภิกขุณี^{๗๕} ภิกขุณี +สังยุต = ภิกขุณีสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องภิกขุณี หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการโต้ตอบระหว่างมารกับภิกขุณีในรูปแบบต่างๆ เช่น ชักชวนให้ไขว่ไขว่บ้าง ชูให้กลัวบ้าง ภิกขุณีได้โต้ตอบและขับไล่มารไป^{๗๖} ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลคือภิกขุณี ๑๐ องค์ ได้แก่ อาฬวกาภิกขุณี โสมาภิกขุณี กิสาโคตมีภิกขุณี วิชยาภิกขุณี อุบลวรรณาภิกขุณี จาลาภิกขุณี อุพจาลาภิกขุณี สีสุพจาลาภิกขุณี เสลาภิกขุณี และวชิราภิกขุณี ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ^{๗๗} เช่น

(๑) **กิสาโคตมีสูตร** พระสูตรว่าด้วยกิสาโคตมีภิกขุณี พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ มารผู้มีบาปประสงค์จะให้กิสาโคตมีภิกขุณีเกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า และประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิ จึงเข้าไปหากิสาโคตมีภิกขุณีได้กล่าวว่า บุตรท่านตายแล้ว มาอยู่กลางป่าคนเดียว เหมือนคนที่ร้องไห้อยู่โดดเดี่ยว กำลังแสวงหาบุรุษหรืออย่างไร

กิสาโคตมีภิกขุณีทราบบว่า นี่คือมารผู้มีบาป จึงได้กล่าวกับมารผู้มีบาปว่า บุตรเราตายมานานแล้ว บุรุษทั้งหลายก็มีความตายนี้เป็นที่สุดเหมือนกัน เราไม่เศร้าโศก ไม่ร้องไห้ ไม่กลัวความตาย

^{๗๓} มิไฉนยังมิได้บรรลุ ในที่นี้หมายถึง ยังมิได้บรรลุพระอรหัต; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๕๙/๑๗๕.

^{๗๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๕๙/๑๕๕, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๕๙/๒๐๗.

^{๗๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๔๘๘.

^{๗๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๕๖.

^{๗๗} โครงการชำระพระไตรปิฎกฯ มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, หน้า (๑๖).

นั่นหรือก ท่านผู้มีอายุ เรากำจัดความเพลิดเพลีนในสิ่งทั้งปวง ทำลายความมืด ขณะกองทัพมัจจุแล้ว อยู่อย่างไม่มีอาสวะ^{๗๘}

(๒) **วชิราสูตร** พระสูตรว่าด้วยวชิราภิกษุณี พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่ พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี คือ มารผู้มีบาปประสงค์จะให้วชิราภิกษุณีเกิดความกลัว ความหวาดสะดุ้ง ความขนพองสยองเกล้า และประสงค์จะให้เคลื่อนจากสมาธิจึงเข้าไปหาวชิราภิกษุณีได้กล่าวว่า ใครสร้างสัตว์นี้ ผู้สร้างสัตว์ อยู่ที่ไหนสัตว์เกิดขึ้นที่ไหน สัตว์ดับที่ไหน

วชิราภิกษุณีทราบว่าเป็นมารผู้มีบาปจึงได้กล่าวกับมารผู้มีบาปว่า มารเอ๋ย ทิฐฐิของเจ้า เชื่อว่าอะไรเป็นสัตว์ กองแห่งสังขารล้วนๆ นี้บัณฑิตจะเรียกว่าสัตว์ไม่ได้เลยเมื่อขันธทั้งหลายมีอยู่ การสมมติว่าสัตว์ก็มีได้เหมือนคำวารณมีได้เพราะประกอบส่วนต่างๆ เข้าด้วยกันหนึ่ง ทุกข์เท่านั้น เกิดขึ้น ทุกข์เท่านั้นดำรงอยู่และแปรผันไปนอกจากทุกข์ ไม่มีสิ่งอื่นเกิดขึ้นนอกจากทุกข์ ไม่มีอะไร อื่นดับไป^{๗๙}

๑.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในพรหมสังยุต

พรหมสังยุตมี ๑๕ สูตร คำว่า หรหฺมา มีวิเคราะห์ว่า มหนตสรีรตยา พรหฺมา ผู้มีร่างกาย เจริญ (พรหฺ ธาตุในความหมายว่าเจริญ ม ปัจจยฺ ลบสระที่สูดธาตุ หรือ เตหิ เตหิ คุณฺเห เสเสหิ พรุหิโตติ พรหฺมา ผู้เจริญแล้วด้วยคุณวิเศษนั้นๆ (เหมือนวิเคราะห์ต้น)^{๘๐} พรหม + สังยุต = พรหม สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพรหม หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพรหมเข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาค และเข้าพบพระสาวก เพื่อถามปัญหาบ้าง พรหมที่สนับสนุนให้คนประพฤติธรรมบ้าง พรหมที่มีความผิดบ้าง ถูกพระพุทธเจ้าหรือพระสาวกแนะนำให้เกิดสัมมาทิฐฐิบ้าง^{๘๑} จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค คือ ปฐมวรรค มีพระสูตร ๑๐ สูตร และทุติยวรรค มีพระสูตร ๕ สูตร รวมทั้งหมด ๑๕ สูตร ชื่อวรรคแต่ละวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ ส่วนชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลคือ พรหม และตั้งตามสาระสำคัญในพระสูตรนั้น ๆ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ^{๘๒} เช่น

(๑) ปฐมวรรค (หมวดที่ ๑)

(๑) **พรหมายาจนสูตร** พระสูตรว่าด้วยมหาพรหมอาราธนาพระพุทธเจ้าแสดงธรรม

^{๗๘} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๖๔/๑๕๖, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๖๔/๒๒๐.

^{๗๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๑/๑๖๒, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๑/๒๒๘.

^{๘๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๔๗๖.

^{๘๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก (ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๕๗.

^{๘๒} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, หน้า (๑๖).

พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่โคนต้นอชปาลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ตำบลอุรุเวลา มีข้อความกล่าวถึงพรหมผู้นี้ว่า พระพุทธรองค์หลังจากได้ตรัสรู้แล้วได้มีพระทัยขวนขวายน้อยไม่ทรงน้อมไปเพื่อแสดงธรรมว่า บัดนี้ เรายังไม่ควรประกาศธรรม ที่เราได้บรรลุด้วยความลำบาก เพราะธรรมนี้ ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะ และโทสะครอบงำ จะรู้ได้ง่าย แต่เป็นสิ่งพาทวนกระแสน้ำ^{๘๓} ละเอียดลึกซึ่ง รู้เห็นได้ยาก ประณีต ผู้กำหนดด้วยราคะถูกงอมห่มห่อไว้ จักรู้เห็นไม่ได้

ท้าวสหัมบดีพรหมเป็นห่วงต่อสัตว์โลกจะพินาศ จึงได้ลงจากพรหมโลกมาอาราธนาให้พระพุทธรองค์ทรงแสดงธรรม สัตว์ที่มีกิเลสจตุรสุติในดวงตาน้อย พอไม่ได้ฟัง จักเสื่อมจากคุณธรรม ผู้รู้ตามธรรมที่พระองค์แสดงจักมี พระองค์ทรงรับการอาราธนาของพรหม^{๘๔}

(๒) **พรหมเทวสูตร** พระสูตรว่าด้วยพรหมเทพ มีข้อความกล่าวถึงท้าวสหัมบดีพรหม ในแง่ลงมาแนะนำนางพราหมณีมารดาของพระพรหมเทพให้หันไปถวายอาหารแต่พระพรหมเทพละผู้หมกมิด เลส ดึกว่าบูชาพระพรหมซึ่งอยู่ไกลจากโลกมนุษย์มากกว่า นางพราหมณี ท่านถือการบูชาด้วยก้อนข้าว แก่พรหมใดเป็นนิത്യพรหมโลกของพรหมนั้นอยู่ไกลจากที่นี้ นางพราหมณี อาหารของพรหมไม่ใช่เช่นนี้ท่านไม่รู้จักทางของพรหม ทำไม่จึงบ่นถึงพรหมนางพราหมณี ก็ท่านพระพรหมเทพของท่านนั้นเป็นผู้ไร้อุปธิ^{๘๕} ถึงความเป็นอดีตเทพไม่มีกิเลสเครื่องกังวล เห็นภัยเนื่องๆ ไม่เลี้ยงดุผู้อื่น^{๘๖}

(๓) **พกสูตร** พระสูตรว่าด้วยกพพรหม ได้กล่าวถึงกพพรหมนี้ว่า เป็นผู้มีความเห็นผิดว่าเที่ยง แน่นอน ยั่งยืน มั่นคง ดำรงอยู่ตลอดเวลา ไม่จุติ ไม่เกิด ไม่แก่ ไม่ตาย ไม่จุติ ไม่อุบัติ การสลัดออกที่ยิ่งไปจากที่ตนเป็นอยู่นั้นไม่มีอีกแล้ว พระพุทธรองค์ทรงทราบเช่นนั้น จึงได้เสด็จขึ้นไปโปรดให้ เห็นได้ถูกต้องว่า ทุกสิ่งล้วนไม่เที่ยง ไม่ยั่งยืน และทรงชี้ให้กพพรหมทราบถึงชาติแต่ปางหลังว่า พระองค์กับกพพรหมเคยมีความเกี่ยวข้องกันมา กพพรหมเคยได้สร้างกุศลด้วยการได้มานและได้ช่วยเหลือมนุษย์ผู้หลงทางให้รอดพ้นจากอันตราย จึงมาเกิดในพรหมโลก^{๘๗}

ส่วนในพรหมนิมิตติกสูตร มีข้อความทำนองเดียวกันแต่ให้รายละเอียดว่า พระพุทธรองค์ทรงใช้อธิฤทธิ์ที่เหนือกว่าปีบบังคับให้กพพรหมยอมจำนน^{๘๘}

ในอรรถกถาพระอรรถกถาจารย์อธิบายว่า กพพรหมนี้ เมื่อสมัยที่ไม่มีพระพุทธรเจ้าอุบัติขึ้นในโลก บวชเป็นฤาษีทำกสิณบริกรรมได้มาน ๘๐๐ ฌานไม่เสื่อมตายไปได้เกิดในกพพรหมโลกชั้นเวทูปผลาในจตุตถฌานภูมิมีอายุได้ ๕๐๐ กัป พอหมดอายุขัยเจริญตถิยฌานให้ประณีต ได้เกิดใน

^{๘๓} พาทวนกระแสน้ำ ในที่นี้หมายถึง พาเข้าถึงนิพพาน; วิ.อ. (บาลี) ๓/๗/๑๔.

^{๘๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๒/๑๖๔, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๒/๒๐๐-๓.

^{๘๕} เป็นผู้ไร้อุปธิ หมายถึง เว้นจากอุปธิคือกิเลส อภิสังขารและกามคุณ; ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๗๔/๑๙๖.

^{๘๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๔/๑๖๙, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๗๔/๒๐๖-๘.

^{๘๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๗๕/๑๗๑, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๕๖๖-๗๒/๒๐๘-๑๑.

^{๘๘} ม.ม. (ไทย) ๑๒/๕๕๓-๖/๕๙๑-๙.

พรหมโลกชั้นสุภกนิหะ มีอายุได้ ๖๔ กัป เมื่อได้อุบัติในโลกใหม่ๆ ยังรู้กรรมที่ตนได้สร้างมา แต่พอนานไปก็ลืม จึงเกิดสัสสตทิฐิ และทิฐิเช่นนี้เกิดขึ้นในขณะที่พระพุทธองค์มาโปรดนั้น เป็นช่วงที่พวกพรหมเกิดในปฐมฉานภูมิ^{๘๙}

(๒) ทุตยวรรค (หมวดที่ ๒)

(๑) เทวทัตตสูตร พระสูตรว่าด้วยพระเทวทัต มีข้อความกล่าวถึงพรหมผู้นี้ในแง่เป็นผู้มากราบทูลดำหนิการทำลายสงฆ์ของพระเทวทัตต่อพระพุทธองค์ว่า ผลกล้วยแล ย่อมฆ่าต้นกล้วย ขุยไผ่ ย่อมฆ่าต้นไผ่ ขุยอ้อ ย่อมฆ่าต้นอ้อ สักการะย่อมฆ่า บุรุษชั่ว เหมือนลูกในท้องฆ่าแม่มี้อสตร ฉะนั้น^{๙๐}

(๒) อังกรวินทสูตร พระสูตรว่าด้วยอังกรวินทคาม มีข้อความกล่าวถึงพรหมผู้นี้ ในแง่เป็นผู้มาแสดงทัศนะในการปฏิบัติตนของพระภิกษุต่อพระพุทธองค์ว่า ควรจะเป็นผู้รักความสงบ ในครั้งพระพุทธองค์ปรินิพพาน มีข้อความกล่าวถึงพรหมผู้นี้ในแง่เป็นผู้มาแสดงธรรมสังเฆว่า สัตว์ทุกหมู่เหล่า จักทอดทิ้งร่างกายไว้ในโลก พระตถาคต ผู้ศาสดา ผู้หาบุคคลเปรียบมิได้ในโลก ถึงแล้ว ซึ่งกำลังพระญาณ เป็นพระสัมพุทธะเช่นนี้ ยังปรินิพพานแล้ว^{๙๑}

ฉะนั้น จึงทำให้เชื่อได้ว่ามีเทวดาและพรหมนับไม่ถ้วน ที่ขณะนี้ กำลังเสวยทิพยสมบัติตามผลกรรมที่ตนเองได้กระทำมา นับแต่การอุบัติขึ้นของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าองค์ปัจจุบัน และเทวดาและพรหมเหล่านี้บางองค์เป็นห่วงและทำหน้าที่ช่วยคุ้มครองรักษาพระพุทธศาสนาไปด้วย เช่นเดียวกับพุทธบริษัทผู้ศรัทธาเลื่อมใสในพระพุทธศาสนาย่อมห่วงหา และเป็นห่วงใยในสวัสดิภาพของพระพุทธศาสนา

๑.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในพราหมณสังยุต

พราหมณสังยุตมี ๒๒ สูตร พุทธมาโน มีวิเคราะห์ว่า พุทธมาโน ๒๒ พุทธมาโน ผู้เป็นเหล่ากอแห่งพรหม (พุทฺหม บพทฺฐา ณ ปัจจย ลบ ณ ลง น อาคม แปลง น เป็น ณ ทีฆะ อ เป็น อ) หรือว่า พุทฺหม ๒๒ มนฺเต สุขมายตีติ พุทธมาโน ผู้สาธยายมนต์ (พุทฺหม บพทฺฐา อณ ธาตุ ในความหมายว่า ส่งเสียง ลง ณ ปัจจย)^{๙๒} พราหมณ + สังยุต = พราหมณสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพราหมณ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการสนทนาธรรมระหว่างพราหมณกับพระผู้มีพระภาค เพราะตลอดเวลาที่ทรงประกาศศาสนา ผู้ที่เดือนร้อนมากที่สุดคือ พวกพราหมณ เพราะคำสอนของ

^{๘๙} ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗-๘.

^{๙๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๓/๑๘๔., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๓/๒๒๕-๖.

^{๙๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๔/๑๘๕., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๔/๒๓๒.

^{๙๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๔๗๗.

พระพุทธองค์สวนทางกับความเชื่อของเขา จึงมีพราหมณ์มาก้าวร้าว ต่ำว่า หรือมาได้วาตะหักล้าง พระองค์เสมอ แต่ก็เอาชนะพระองค์ไม่ได้ ผลที่สุดก็นับถือพระองค์เป็นสรณะ ส่วนมากที่ไม่ตั้ง ศาสนาของตน แต่ชื่นชมประปรีชาสามารถของพระองค์ก็มีมิใช่น้อย^{๙๓} จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค คือ อรหันตวรรค (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์) มีพระสูตร ๑๐ สูตร และ อุปาสกวรรค (หมวดว่าด้วย อุปาสก) มีพระสูตร ๑๒ สูตร รวมทั้งหมด ๒๒ สูตรซึ่งวรรคแต่ละวรรคตั้งตามประเภทบุคคล ส่วนชื่อ พระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อ บุคคลที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ^{๙๔} เช่น

(๑) อรหันตวรรค (หมวดว่าด้วยพระอรหันต์)

(๑) ฌัญยานีสูตร พระสูตรว่าด้วยฌัญยานีพราหมณ์ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน เขตกรุงราชคฤห์ คือ นางพราหมณ์ชื่อฌัญยานีของพราหมณ์การทวาชโคตรคนหนึ่ง เป็นผู้เลื่อมใสอย่างยิ่งในพระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์ กำลังนำภัตตเข้าไปเพื่อพราหมณ์การทวาชโคตรก้าว เข้าพลาตจึงเปล่งอุทาน ๓ ครั้งว่า ขอนอบน้อมพระผู้มีพระภาคอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าพระองค์นั้น

พราหมณ์การทวาชโคตรโกรธ ไม่พอใจ จึงเข้าไปหาพระผู้มีพระภาค ได้สนทนาปราศรัย พอเป็นที่บันเทิงใจ พอเป็นที่ระลึกรู้ถึงกันแล้วได้กล่าวกับพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลกำจัดอะไรได้จึงอยู่ เป็นสุขกำจัดอะไรได้จึงไม่เศร้าโศก ข้าแต่พระโคตม พระองค์ทรงพอพระทัยการกำจัดธรรมอย่าง หนึ่ง คืออะไร

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลกำจัดความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข กำจัดความโกรธได้จึง ไม่เศร้าโศก พราหมณ์ พระอริยะทั้งหลายสรรเสริญการกำจัดความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอด หวาน เพราะบุคคลกำจัดความโกรธนั้นได้แล้ว จึงไม่เศร้าโศก^{๙๕}

(๒) อุปาสกวรรค (หมวดว่าด้วยอุปาสก)

(๑) กสิการทวาชสูตร พระสูตรว่าด้วยกสิการทวาชพราหมณ์ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่หมู่บ้าน พราหมณ์ชื่อเอกนาลาทักขิณาศิริชนบท แคว้นมคธ คือ กสิการทวาชพราหมณ์กำลังเลี้ยงอาหารกันอยู่ พระผู้มีพระภาคเสด็จเข้าไปยังสถานที่เลี้ยงอาหารของเขาแล้วประทับยืนอยู่ กสิการทวาชพราหมณ์ ได้เห็นพระผู้มีพระภาคประทับยืนบิณฑบาตอยู่ ได้กราบทูลว่า ข้าแต่พระสมณะ ข้าพระองค์ไถและ หวาน ครั้นไถและหวานแล้ว จึงบริโภคม แม้พระองค์ก็จงไถและหวาน ครั้นไถและหวานแล้ว จง บริโภคเถิด

^{๙๓} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๕๘.

^{๙๔} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า (๑๗)

^{๙๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๘๗/๑๙๒., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๘๗/๒๖๔.

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า พราหมณ์ แม้เราก็กไถและหว่านเหมือนกัน ครั้นไถและหว่านแล้ว ก็บริโภค

กสิการทวาชพราหมณ์กราบทูลว่า ข้าพระองค์ไม่เห็นแอก ไถ ฝาล ประดักหรือโค พลีพืททั้งหลายของท่าน พระโคตมผู้เจริญยังกล่าวอย่างนี้ว่า พราหมณ์ แม้เราก็กไถและหว่าน ครั้นไถและหว่านแล้วก็บริโภคอย่างไร

กสิการทวาชพราหมณ์ได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์ยืนยันว่าเป็นชาวนา แต่ข้าพระองค์ไม่เห็นการไถของพระองค์ พระองค์ผู้เป็นชาวนา ข้าพระองค์ถามแล้วของจตรัสบอก ข้าพระองค์จะรู้การไถของพระองค์นั้นได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ศรัทธาเป็นพีช ความเพียรเป็นฝน ปัญญาของเราเป็นแอกและไถ หิริเป็นงอนไถ ใจเป็นเชือก สติของเราเป็นผลและประดัก เราคุ้มครองกาย คุ้มครองวาจาได้แล้ว สำรวมในการบริโภคอาหาร เราตายหญ้า [คือวาจาสับปลับ] ด้วยคำสัตย์ โสรัจจะของเราช่วยทำงาน ให้สำเร็จ ความเพียรของเราช่วยนำธูระไปถึงความเกษมจากโยคะ นำไปไม่ถอยหลัง นำไปถึงที่ ซึ่ง บุคคลไปแล้วไม่เศร้าโศก เราทำนาอย่างนี้ นาที่เราทำนั้นมีผลเป็นอมตะ^{๙๖} บุคคลครั้นทำนาอย่างนี้ แล้ว ย่อมพ้นจากทุกข์ทั้งปวง^{๙๗}

๑.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในวงศ์สังยุต

วงศ์สังยุตมี ๑๒ สูตร คำว่า วงศ์ มีวิเคราะห์ว่า วงศ์พราหมณียา วงศ์โส ผู้เป็นเหล่าก่อนแห่งนางวงศ์พราหมณี (วงศ์ บทหน้า ฌาน ปัจจัย^{๙๘} วงศ์ + สังยุต = วงศ์สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระวงศ์สะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระวงศ์สะสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาคบ้าง กับเพื่อนพรหมจารีบ้าง ท่านเป็นกวี มักกล่าวคาถาประพันธ์ ต่อพระภักตร์ของพระพุทธเจ้าอย่างไรเพราะเพราะพริ้ง และได้รับคำชมเชยจากพระพุทธองค์เสมอ บทกวีของท่านจึงเป็น กวีธรรมแท้จริง^{๙๙} ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ ในสังยุตนี้ กล่าวถึงเรื่องราวของท่าน^{๑๐๐} เช่น

^{๙๖} อมตะ ในที่นี้หมายถึงนิพพาน ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๑๙๗/๒๔๓.

^{๙๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๑๙๗/๒๐๗., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๑๙๗/๒๘๕.

^{๙๘} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๙๙} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๕๙.

^{๑๐๐} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า (๑๗)

(๑) **นิกขันตสูตร** พระสูตรว่าด้วยผู้ออกบวช พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่อัคคาพเวเจตีย์ เขตเมืองอาฬวี มีสตรีจำนวนมากพากันประดับประดารา่างกายอย่างสวยงามเข้าไปยังอารามที่อยู่ของภิกษุทั้งหลาย ในขณะนั้น พระวังคีสะเกิดความไม่ยินดีเพราะได้เห็นสตรีเหล่านั้น ความกำหนดรบกวนจิต พระวังคีสะบรรเทาความไม่ยินดีแล้วทำความยินดีให้เกิดขึ้นแก่ตนแล้วกล่าวว่า

ความตรึงกับความคะนองอย่างเลวทรามเหล่านี้ กำลังเข้าครอบงำเราผู้ออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิต บุตรของคนสูงศักดิ์ได้ศึกษาวิชาอังคุตรวาละมาก ๆ อย่างเชี่ยวชาญยิ่งลูกธนู ๑,๐๐๐ ลูกไปรอบๆ ตัว ถึงแม้หญิงจะมากกว่าลูกธนูจำนวนนั้น ก็จะไม่เบียดเบียนเราผู้ตั้งมั่นในธรรมของตนไม่ได้ เพราะว่า เราได้สดับทางเป็นที่ให้ถึงนิพพานนี้ เบื้องพระพักตร์ของพระพุทธเจ้า ผู้เป็นเผ่าพันธุ์ดวงอาทิตย์ ใจของเรายินดีแล้วในทางนั้นแน่นอน^{๑๐๑}

(๒) **อานันทสูตร** พระสูตรว่าด้วยพระอานนท์ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี คือ พระวังคีสะได้กล่าวกับพระอานนท์ว่า ท่านผู้เป็นสาวกของพระโคตม กระทบถูกกามราคะแผดเผา จิตของกรรมเราร้อน ดังกรรมจะขอโอกาส ขอท่านโปรดอนุเคราะห์ช่วยบอกเหตุที่ดับราคะให้ด้วย

พระอานนท์กล่าวว่า จิตของท่านเราร้อน เพราะความสำคัญผิด ท่านจงละทิ้งนิมิตว่างามซึ่งประกอบด้วยราคะ ท่านจงดูสังขารทั้งหลาย โดยความเป็นของแปรผัน โดยความเป็นทุกข์ และอย่าดูโดยความเป็นอัตตา จงดับราคะแรงกล้า อย่าถูกราคะเผาผลาญบ่อยๆ เลย ท่านจงอบรมจิต ให้มีอารมณ์เดียว ให้ตั้งมั่นดี ด้วยการพิจารณาเห็นว่าไม่งาม จงอบรมกายคตาสติ และจงเป็นผู้เบื่อหน่ายให้มาก ท่านจงอบรมความไม่มีนิมิต และจงถอนมานานุสัย จากนั้น ท่านจักเป็นผู้สงบ เทียวไปเพราะละมานะได้^{๑๐๒}

๑.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในวนสังยุต

วนสังยุตมี ๑๔ สูตร คำว่า วน มีวิเคราะห์ว่า โกกิลาทโย วนนติ ภขนติ เอตถาติ วน ที่เป็นที่เสพสุขของเหล่าสัตว์ (วน ธาตุในความหมายว่าเสพ คบหา อ ปัจจัย หรือ วนนติ ตั ภขติ มยฺร โกกิลาทโย สดตาทิ วน ที่เป็นที่ส่งเสียงแห่งสัตว์ทั้งหลาย (วน ธาตุในความหมายว่าส่งเสียง อ ปัจจัย) หรือว่า วนียติ วิเวกกาเมหิ ภชียตติ วน ที่อันผู้ต้องการวิเวกเสพอาศัย (วน ธาตุในความหมายว่าเสพ คบหา อ ปัจจัย)^{๑๐๓} วน + สังยุต = วนสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องป่า หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับภิกษุผู้อยู่ในป่า เป็นคำแนะนำแก่พระที่อยู่ป่าไม่ตั้งใจบำเพ็ญกิจของสมณะเช่น เห็นแก่นอน

^{๑๐๑} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๐๙/๒๒๓., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๐๙/๓๐๔.

^{๑๐๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๑๓/๒๒๗., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๑๓/๓๐๘.

^{๑๐๓} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๕๘๗.

บ้าง ปล่อยให้หูกุศลจิตวิตกครอบงำบ้าง ผู้แนะนำส่วนมากเป็นเทวดาที่สิงอยู่ในป่า ถ้อยคำเตือนของเทวดาน่าสนใจมาก บางครั้งก็ว่าเจ็บ ๆ แสบๆ แบบผู้ดียิ่งคิดยิ่งแสบ^{๑๐๔} ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๑๔ สูตร ชื่อพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตามชื่อบุคคลหรือสาระสำคัญในพระสูตรนั้น ๆ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ^{๑๐๕} เช่น

(๑) **วิเวกสูตร** พระสูตรว่าด้วยความสงบ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่ราวป่าแห่งหนึ่ง แคว้นโกศล คือ ภิกษุตริกถึงอุทฺตลวิตกอันเลวทราม ซึ่งอิงอาศัยการครองเรือนเทวดาผู้สิงสถิตอยู่ในราวป่านั้น มีความอนุเคราะห์หวังดีต่อภิกษุนั้น ประสงค์จะให้เธอสลัดใจจึงเข้าไปหาภิกษุนั้นแล้วกล่าวว่า ท่านต้องการความสงบจึงเข้าป่า ส่วนใจของท่านกลับพล่านไปภายนอก ท่านเป็นคน จงกำจัดความพอใจในคน แต่นั่นท่านปราศจากความกำหนดแล้ว จักมีความสุข ท่านมีสติ ทำไมไม่ละความยินดีเล่า เราเตือนให้ท่านระลึกถึงธรรมของสัตบุรุษ เพราะธูลีคือกิเลสประดุจบาตาลข้ามได้ยาก ความกำหนดในกามอย่าได้ครอบงำท่านเลย นกที่เปื้อนฝุ่น ย่อมสลัดละอองธูลีที่แปดเปื้อนให้ตกไป ฉนั้นใด ภิกษุผู้มีความเพียร มีสติ ย่อมสลัดละอองธูลีคือกิเลส ที่แปดเปื้อนให้ตกไป ฉนั้นนั้น ภิกษุนั้นถูกเทวดานั้นทำให้สลัดใจเกิดความสลัดใจแล้ว^{๑๐๖}

(๒) **อนรุทธสูตร** พระสูตรว่าด้วยพระอนรุทธะ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่ราวป่าแห่งหนึ่งแคว้นโกศล เทวดาชั้นดาวดึงส์องค์หนึ่งชื่อชาลิณี เคยเป็นภรรยาเก่าของพระอนรุทธะ เข้าไปหาพระอนรุทธะแล้วกล่าวว่า ท่านจงตั้งจิตของท่านไว้ในหมู่เทพชั้นดาวดึงส์ ซึ่งพร้อมด้วยอารมณอันน่าใคร่ทั้งปวง ที่ท่านเคยอยู่มาก่อน ท่านผู้อันหมู่เทพยกย่องแวดล้อมเป็นบริวารจะงดงาม

พระอนรุทธะกล่าวว่า เหล่านางเทพกัญญาผู้มิดีอันแล้ว ดำรงมั่นอยู่ในสักกายทิฎฐิ สัตว์ทั้งหลายผู้มิดีอันแล้วแม้เหล่านั้น ก็ยังมีนางเทพกัญญาปรารถนา

เทวดากล่าวว่า เทพเหล่าใดยังไม่เคยเห็นสวนนันทวัน อันเป็นที่อยู่ของพวกนรเทพ ผู้มียศ ชั้นไตรทศ เทพเหล่านั้นยังไม่รู้จักความสุข

พระอนรุทธะกล่าวว่า เทวดาผู้เขลา ท่านไม่รู้แจ้งถ้อยคำ ของพระอรหันต์ทั้งหลายว่า สังขารทั้งปวงไม่เที่ยง มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา เกิดขึ้นแล้วย่อมดับไป ความสงบระงับสังขารเหล่านั้นเป็นความสุข บัดนี้ การกลับไปอยู่ในสวรรค์ของเราไม่มีอีกต่อไป ตัณหาจุจตา ข่ายในหมู่เทพของเราไม่มี การเวียนว่ายตายเกิดสิ้นไปแล้ว บัดนี้ ภพใหม่ไม่มีอีกต่อไป^{๑๐๗}

^{๑๐๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๖๐.

^{๑๐๕} โครงการชำระพระไตรปิฎกขมहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, หน้า (๑๘)

^{๑๐๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๒๑/๒๓๖., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๒๑/๓๒๒.

^{๑๐๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๒๖/๒๔๑., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๒๖/๓๒๘.

๑.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในยักขสังยุต

ยักขสังยุตมี ๑๒ สูตร คำว่า ยักข มีวิเคราะห์ว่า ยตติ ปยตติ พลิมาทรมตถายาติ ยกโข ผู้พยายามเพื่อนำมาซึ่งพลีกรรม (ยต ธาตุในความหมายว่าพยายาม ข ปัจจัย แปลง ต เป็น ก) หรือว่า ยกขียเต ปุขียเตติ ยกโข ผู้อันชาวโลกบุชา (ยกข ธาตุในความหมายว่าบุชา อ ปัจจัย)^{๑๐๘} ยักข + สังยุตต = ยักขสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องยักข์ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับยักข์เข้าไปสนทนาธรรมกับพระผู้มีพระภาค ดูเหมือนจะเป็นยักข์ดีที่มีธรรมแทบทั้งสิ้น มีบ้างที่ดูร้ายทำบาป ปาณาติบาตเช่น อาฬวกยักข์ แต่ที่ส่วนใหญ่จะคอยสนับสนุนให้เป็นคนดี หรือห้ามมิให้คนทำชั่ว^{๑๐๙} ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค มีทั้งหมด ๑๒ สูตร ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามชื่อบุคคลคือยักข์ที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ^{๑๑๐} เช่น

(๑)อินทกสูตร พระสูตรว่าด้วยอินทยักข์ พระสูตรเกิดขึ้นที่ภูเขอินทกภูฏ ซึ่งเป็นภพของอินทยักข์ เขตกรุงราชคฤห์

อินทยักข์เข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคแล้วได้กราบทูลว่า ผู้รู้ทั้งหลายกล่าวว่า รูปไม่ใช่ชีวะ สัตว์นี้จะมีร่างกายนี้ได้อย่างไรหนอ กระดูกและก้อนเนื้อมาจากไหน สัตว์นี้จะอยู่ในครรภ์ได้อย่างไร

พระผู้มีพระภาคตรัสว่า รูปนี้เป็นกลละ^{๑๑๑} ก่อน จากกลละเกิดเป็นอัพพุทะ^{๑๑๒} จากอัพพุทะเกิดเป็นเปลี (ขึ้นเนื้อเล็ก) จากเปลีเกิดเป็นขณะ (เป็นก้อน) จากขณะเกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม^{๑๑๓} ต่อจากนั้น ผม ขนและเล็บ จึงเกิดขึ้น มารดาของสัตว์ผู้อยู่ในครรภ์นั้น บริโภคขำน้ำโภชนาหารอย่างใด สัตว์ผู้อยู่ในครรภ์มารดานั้น ก็ยังอติภาพให้เป็นไปในครรภ์ ด้วยขำน้ำโภชนาหารอย่างนั้น^{๑๑๔}

(๒) อาฬวกสูตร พระสูตรว่าด้วยอาฬวกยักข์ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่ภพของอาฬวกยักข์ เขตเมืองอาฬวี อาฬวกยักข์ถามพระผู้มีพระภาคว่า อะไรเล่าเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ที่ประเสริฐ ของบุรุษ

^{๑๐๘} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), *ศัพท์วิเคราะห์*, หน้า ๕๔๑.

^{๑๐๙} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), *คำบรรยายพระไตรปิฎก*, หน้า ๑๖๒.

^{๑๑๐} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, *พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย*, หน้า (๑๘)

^{๑๑๑} กลละ หมายถึงรูปละเอียดมีลักษณะกลมใส ขนาดเท่าหยดน้ำมันที่ติดอยู่บนขนแกะซึ่งเหลือจากการสับด ๓ ครั้ง ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๔, ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖.

^{๑๑๒} อัพพุทะ หมายถึงรูปละเอียดที่เกิดถัดจากกลละนั้นไป ๗ วัน มีสีเหมือนน้ำล้างเนื้อ มีลักษณะเหมือนตึก หลวง ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๕, ส.ฎีกา (บาลี) ๑/๒๓๕/๓๒๖.

^{๑๑๓} ปุ่ม ๕ ปุ่ม หมายถึงในสัปดาห์ที่ ๕ เกิดเป็นปุ่ม ๕ ปุ่ม คือ แขน ๒ เท้า ๒ ศีรษะ ๑ ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓๕/๒๘๕.

^{๑๑๔} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓๕๒๔๘/, ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓๕/๓๓๘.

ในโลกนี้ อะไรเล่าที่บุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ อะไรเล่ามีรสล้ำเลิศกว่าสทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิต ของผู้เป็นอยู่อย่างไร ว่าประเสริฐสุด

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ศรัทธาเป็นทรัพย์เครื่องปลื้มใจ ที่ประเสริฐ ของบุรุษในโลก นี้ธรรม^{๑๑๕} ที่บุคคลประพฤติดีแล้ว นำความสุขมาให้ ความสัตย์แลมีรสล้ำเลิศกว่าสทั้งหลาย นักปราชญ์ทั้งหลายกล่าวถึงชีวิต ของผู้เป็นอยู่ด้วยปัญญา ว่าประเสริฐสุด

อาฬวกยักษ์ถามว่า บุคคลข้ามโอฆะ^{๑๑๖} ได้อย่างไรเล่า ข้ามอรรณพ^{๑๑๗} ได้อย่างไรเล่า ล่วง ทุกข์ได้อ่างไรเล่า บริสุทธิได้อ่างไรเล่า

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลข้ามโอฆะได้ด้วยศรัทธา ข้ามอรรณพได้ด้วยความไม่ ประมาท ล่วงทุกข์ด้วยความเพียร บริสุทธิได้ด้วยปัญญา

อาฬวกยักษ์ถามว่า บุคคลได้ปัญญาอย่างไรเล่า ทำอย่างไรเล่าจึงจะหาทรัพย์ได้ บุคคลได้ เกียรติยศอย่างไรเล่า ทำอย่างไรเล่าจึงจะผูกมิตรไว้ได้ บุคคลละโลกนี้แล้วไปสู่อีกโลกหนึ่ง ทำอย่างไรเล่า จึงจะไม่เศร้าโศก

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลเชื่อธรรมของพระอรหันต์ เพื่อบรรลุนิพพาน ไม่ ประมาท มีความรอบคอบ ฟังด้วยดี ย่อมได้ปัญญา บุคคลผู้ทำการเหมาะเจาะไม่ทอดธุระ ขยันหมั่นเพียร ย่อมหาทรัพย์ได้ บุคคลย่อมได้เกียรติยศเพราะความสัตย์ บุคคลเมื่อให้ยอมผูกมิตรไว้ ได้ บุคคลอยู่ครองเรือนประกอบด้วยศรัทธา มีธรรม ๔ ประการนี้ คือ สัจจะ ธรรม^{๑๑๘} ธิติ จาคะละ โลกนี้ไปแล้ว ย่อมไม่เศร้าโศก เชิญท่านถามสมณพราหมณ์เป็นอันมากเหล่าอื่นดูซิว่า ในโลกนี้มีอะไร ที่จะยิ่งไปกว่าสัจจะ ทมะ^{๑๑๙} ชั้นดีจาคะเล่า^{๑๒๐}

๑.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในสังกสังยุต

สังกสังยุตมี ๒๕ สุตร คำว่า สกุก มิวีเคราะห์ว่า อสุเร เขตฺ สกุกโกตีติ สกุกโก ผู้สามารถชนะ อสุรได้ (สกุก ธาตุในความหมายว่าอาจ หรือ สามารถ อ ปัจจัย หรือว่า อตถานํ สหสสมปิ มหุตเตน จินตณสมตถตาย พรหิตํ สกุกหิตถจ กาคฺ สกุกโกตีติ สกุกโก ผู้สามารถทำประโยชน์ผู้อื่นและประโยชน์

^{๑๑๕} ธรรม ในที่นี้หมายถึงกุศลธรรม ๑๐ ประการ อีกนัยหนึ่ง หมายถึงธรรมมีทานและศีล เป็นต้น ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๑.

^{๑๑๖} โอฆะ ในที่นี้หมายถึง ทิฏฐิวัฏษะ ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๓.

^{๑๑๗} อรรณพ หมายถึงภโวฆะ ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๓.

^{๑๑๘} ธรรมะ ในที่นี้มีความหมายว่า ปัญญา ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๕-๓๑๖.

^{๑๑๙} ทมะ ในที่นี้มีความหมายว่า ปัญญา ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๖/๓๑๕-๓๑๖.

^{๑๒๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๔๖/๒๕๗., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๖/๓๕๔.

ตน เพราะสามารถคิดเนื้อความพันหนึ่งได้เพียงครั้งเดียว (เหมือนวิเคราะห์ต้น)^{๑๒๑} สักก + สังยุต = สักกสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องทำวสักกะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่ เกี่ยวกับทำวสักกะจอมเทพ หรือพระอินทร์ ส่วนมากเป็นเรื่องที่พระพุทธเจ้านำมาเล่าให้พระสาวกฟังอีกที่ว่าทำวสักกะทำอะไร กล่าวอะไร อย่างไร^{๑๒๒} จัดแบ่งเป็น ๓ วรรค คือ ปฐมวรรค ทุตยวรรค และ ตติยวรรค แต่ละวรรคมี พระสูตร ๕ สูตรบ้าง ๑๐ สูตรบ้าง รวมทั้งหมด ๒๕ สูตร ซึ่งวรรคตั้งตามลำดับของวรรคที่มีอยู่ใน สังยุตนี้ ส่วนชื่อพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตามชื่อบุคคลคือเทพและอสูร หรือตั้งตามสาระสำคัญในพระ สูตรนั้น ๆ ใจความสำคัญของพระสูตรต่าง ๆ^{๑๒๓} เช่น

(๑) ปฐมวรรค

(๑) **ธัคคสูตร** พระสูตรว่าด้วยเรื่องยอดธง ทำวสักกะจอมเทพตรัสบอกเทวดาว่า ใน เวลาทำสงคราม ถ้าเกิดความกลัวให้มองดูยอดธงของพระองค์ หรือของทำวมหาราชทั้ง ๔ องค์ ความกลัวก็จะหายไป พระผู้มีพระภาคทรงยกเรื่องนี้มาเป็นตัวอย่างแล้วทรงสอนภิกษุว่า ในเวลา ปฏิบัติธรรม ถ้าเกิดความกลัวให้ระลึกถึงพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ ความกลัวก็จะหายไปว่า

ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอยู่ในป่าก็ดี อยู่ที่โคนไม้ก็ดี อยู่ในเรือนว่างก็ดี พึงระลึกถึงพระ สัมมาสัมพุทธเจ้าเกิด ความกลัวไม่พึงมีแก่เธอทั้งหลาย ถ้าเธอทั้งหลายไม่ระลึกถึงพระพุทธเจ้า ผู้เจริญ ที่สุดในโลก ผู้องอาจกว่านรชน เธอทั้งหลายพึงระลึกถึงพระธรรม ซึ่งเป็นเหตุนำออกจากทุกข์ ที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว ถ้าเธอทั้งหลายไม่ระลึกถึงพระธรรม ซึ่งเป็นเหตุนำออกจากทุกข์ ที่ พระพุทธเจ้าทรงแสดงไว้ดีแล้ว เธอทั้งหลายพึงระลึกถึงพระสงฆ์ ผู้เป็นนาบุญ ไม่มีนาบุญอื่นยิ่งกว่า

ภิกษุทั้งหลาย เมื่อเธอทั้งหลายระลึกถึง พระพุทธเจ้า พระธรรม และพระสงฆ์อยู่ ความ กลัวก็ดี ความหวาดสะดุ้งก็ดี ความขนพองสยองเกล้าก็ดี จักไม่มีเลย^{๑๒๔}

(๒) **เวปจิตติสูตร** พระสูตรว่าด้วยเรื่องทำวเวปจิตติ เป็นการทำสงครามระหว่างทำว สักกะจอมเทพกับทำวเวปจิตติ จอมอสูร การแข่งขันคำสุภาชิตระหว่างเทพกับอสูร รับผิดชอบก็มี การ ที่เข้าใจเช่นนั้น เพราะไม่ได้พิจารณาให้เห็นผลกระทบตลอดสายนั่นเอง เช่น เห็นคนจำพวกที่ ๒ ฆ่าสัตว์ แล้วไปเกิดในสวรรค์ เข้าใจผิดว่า ไปเกิดในสวรรค์เพราะการฆ่าสัตว์ จึงคิดว่ากรรมชั่วไม่มี ความจริง กรรมชั่วมีแต่ยังไม่ให้ผล แต่กรรมดีที่เคยทำก่อนกรรมชื่อนั้นมาให้ผลก่อน จึงไปเกิดในสวรรค์ ในทาง ตรงกันข้ามกรรมดีก็เช่นกัน ฉะนั้น ในพระสูตรนี้จึงทรงสอนให้พิจารณากรรมและผลของกรรม รวม

^{๑๒๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๖๔๔.

^{๑๒๒} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๖๓.

^{๑๒๓} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, หน้า (๑๙)

^{๑๒๔} ส.ส.(บาลี) ๑๕/๒๔๙/๒๖๓., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๔๙/๓๖๓.

ทั้งทฤษฎีของผู้ทำกรรมอย่างรอบคอบ^{๑๒๕}

(๒) ทุตยวรรค

(๑) **ปฐมเทวสูตร** คือพระสูตรว่าด้วยเทพสูตรที่ ๑ เรื่องเกิดขึ้นที่เขตกรุงสาวัตถี ข้อความที่กล่าวถึงสถานที่คือสวรรค์และเทวดาคบคู่กันไป ข้อความในคัมภีร์พระไตรปิฎกที่กล่าวถึงเทวดานั้น โดยมากจะกล่าวถึงท้าวสักกะซึ่งเป็นหัวหน้าเทวดาในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์เนื้อหาบางตอนถึงกับตั้งชื่อวรรคให้เป็นของท้าวสักกะโดยเฉพาะ พระพุทธเจ้าเมื่อมีการพบปะสนทนากับพวกเทวดา มักจะทรงพบปะสนทนากับท้าวสักกะเพราะท้าวสักกะเป็นเทวดาที่ทรงคุณธรรมมาก มาเกิดเป็นท้าวสักกะได้เพราะบำเพ็ญวัตตบท ๗ ประการอย่างบริบูรณ์คือ คือ

- ๑) เราพึงเลี้ยงมารดาและบิดาตลอดชีวิต
- ๒) เราพึงประพฤติอ่อนน้อมต่อผู้ใหญ่ในตระกูลตลอดชีวิต
- ๓) เราพึงพูดจาแต่คำอ่อนหวานตลอดชีวิต
- ๔) เราไม่พึงพูดคำส่อเสียดตลอดชีวิต

๕) เราพึงมีใจปราศจากความตระหนี่ที่เป็นมลทิน อยู่ครองเรือน มีการบริจาคเป็นประจำ มีมือขุมเป็นนิตย์ ยินดีในการเสียสละ ควรที่ผู้อื่นจะขอ ยินดีในการแจกจ่ายทานตลอดชีวิต

- ๖) พึงพูดแต่คำสัตย์ตลอดชีวิต

๗) เราไม่พึงโกรธตลอดชีวิต ถ้าแม้ความโกรธพึงเกิดขึ้นแก่เรา เราก็จะกำจัดโดยฉับพลันทันที

ท้าวสักกะจอมเทพ เมื่อครั้งยังเป็นมนุษย์อยู่ในกาลก่อนได้สมาทานวัตตบท ๗ ประการนี้อย่างบริบูรณ์ เพราะสมาทานวัตตบท ๗ ประการจึงได้เป็นท้าวสักกะ^{๑๒๖}

(๒) **รามณียกสูตร** คือพระสูตรที่ว่าด้วยสถานที่อันรื่นรมย์ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่พระเชตวันมหาวิหาร อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ท้าวสักกะจอมเทพได้เสด็จเข้าเฝ้าพระพุทธเจ้าถึงที่ประทับแล้ว ได้ทูลถามปัญหาพระพุทธเจ้ามีใจความว่า สถานที่เช่นไรหนอเป็นสถานที่น่ารื่นรมย์

พระพุทธเจ้าตรัสตอบว่า อารามอันวิจิตร ป่าอันวิจิตร สระโบกขรณีที่สร้างอย่างดียังไม่ถึงเศษ ๑ ส่วน ๖ แห่งภูมิสถานอันรื่นรมย์ของมนุษย์ พระอรหันต์ทั้งหลายอยู่ในที่ใด เป็นบ้านหรือเป็นป่า เป็นที่ลุ่มหรือที่ดอนก็ตาม ที่นั้นเป็นภูมิสถานที่น่ารื่นรมย์^{๑๒๗}

^{๑๒๕} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๕๐/๒๖๕., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๐/๓๖๖.

^{๑๒๖} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๕๗/๒๗๕., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๕๗/๓๗๕.

^{๑๒๗} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๖๑/๒๘๐., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๖๑/๓๘๑-๓๘๒.

(๓) ตติยวรรค

(๑) อัจฉยสูตร พระสูตรว่าด้วยโทษ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่พระเชตวัน เขตกรุงสาวัตถี คือ ภิกษุ ๒ รูปได้โต้เถียงกัน ในการโต้เถียงกันนั้น ภิกษุรูปหนึ่งได้พูดล่วงเกิน ภิกษุผู้พูดล่วงเกินนั้นขอโทษในที่อยู่ของภิกษุนั้น แต่ภิกษุนั้นไม่ยกโทษให้ความทราบถึงพระพุทธรองค์รับสั่งเรียกภิกษุ ๒ รูปมาตรัสว่า

ภิกษุทั้งหลาย คนพาล ๒ จำพวกนี้ คือ ๑) ผู้ไม่เห็นโทษว่าเป็นโทษ ๒) ผู้ไม่ยกโทษให้ตามสมควรแก่กรรมเมื่อผู้อื่นขอโทษ

ภิกษุทั้งหลาย บัณฑิต ๒ จำพวกนี้ คือ ๑) ผู้เห็นโทษว่าเป็นโทษ ๒) ผู้ยกโทษให้ตามสมควรแก่กรรมเมื่อผู้อื่นขอโทษ

ภิกษุทั้งหลาย เรื่องเคยมีมาแล้ว ท้าวสักกะจอมเทพเมื่อจะทรงยังเทพชั้นดาวดึงส์ให้พลอยยินดี ณ เทวสภาชื่อสุธรรมาจึงได้ตรัสว่า ขอความโกรธจงตกอยู่ในอำนาจของท่านทั้งหลาย ขอความเสื่อมคลายในมิตตธรรมอย่าได้มีแก่ท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ติเตียนผู้ที่ไม่ควรติเตียน^{๑๒๘} และอย่าได้พูดคำส่อเสียดเลย ความโกรธเป็นดุจภูเขาอย่ายี้คนเลย^{๑๒๙}

๑.๑๓ สรุปท้ายบท

(๑) เมื่อมองภาพรวมของสังยุตตนิกาย สคาถวรรค จะเห็นลักษณะพิเศษอย่างหนึ่งที่ไม่เหมือนกับวรรคอื่นๆ ของสังยุตตนิกาย นั่นคือ การจัดหมวดหมู่พระสูตรเข้าเป็นวรรค โดยไม่ถือเอาเนื้อหาสาระของพระสูตรเป็นเกณฑ์ แต่ถือเอารูปแบบของพระสูตรที่เป็นคาถาประพันธ์เป็นเกณฑ์สังยุตตนิกายเล่มนี้จึงมีรูปลักษณะต่างกับสังยุตตนิกายเล่มอื่น

(๒) เนื้อหาของแต่ละสูตรในสคาถวรรค เป็นบทธรรมสั้น ๆ แต่มีความหมายลึกซึ้ง บางบทใช้เป็นบทตั้งในการรณาคัมภีร์หลัก เช่น วิสุทธีมรรค คือ ขญาสูตรว่า

เวดาทูลถามว่า

อนโตชญา พหิชญา	ชญา ชญาตา ปชา
ตํ ตํ โคตม ปุจฉามิ โก	อิมิ วิชญาเย ชญฺ ^{๑๓๐}
หมุสฺตฺรยุงฺทั้งภายใน	ยุงฺทั้งภายนอกถูกความยุงพาให้งุ่นงั้นแล้ว
ข้าแต่พระโคตมเพราะฉะนั้น	ข้าพระองค์ขอทูลถามพระองค์ว่า
ใครพึงแก้ความยุงนี้ได้ ^{๑๓๑}	

^{๑๒๘} ผู้ที่ไม่ควรติเตียน ในที่นี้หมายถึงพระชีนาสพ ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๗๐/๓๓๘.

^{๑๒๙} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๗๐/๒๘๘., ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๗๐/๓๙๔.

^{๑๓๐} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖., วิสุทธี (บาลี) ๒๓/๒๖-๒๗.

^{๑๓๑} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๒๖., วิสุทธี (บาลี) ๒๓/๒๖-๒๗.

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

สีเล ปติภูทาย นโร	สพลโณ จิตต์ ปณณจ ภาวย
อาตาลี นิปกโก ภิกขุ	โส อิม วิชฺฐเย ชฏ ^{๑๓๒}
นรชนผู้มีปัญญา	เห็นภัยในสังสารวัฏ
ดำรงอยู่ในศีลแล้ว	เจริญจิตและปัญญา ^{๑๓๓}

มีความเพียร มีปัญญา เครื่องบริหารนั้นพึงแก้ความยุ่งนี้ได้^{๑๓๔}

นอกจากนี้ สคาถวรรคยังมีสาระสำคัญที่นำศึกษาอีกหลายประการ ขอเชิญนักศึกษาได้ศึกษารายละเอียดโดยพิศดารในพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ ต่อไป

๑.๑๔ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคพอสังเขป อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่เท่าไร มีกี่สังยุต มีกี่พระสูตร และมีอักษรย่อว่าอย่างไร

๒. จงอธิบายโอฆตรณสูตรเป็นต้นดังนี้ ๑. เหตุเกิดพระสูตร ๒. สถานที่เกิดพระสูตร ๓. หลักธรรม และ ๔. บุคคลสำคัญในพระสูตรพอสังเขป

๓. จงวิเคราะห์หลักธรรมในสังยุตตนิกาย สคาถวรรคโดยสังเขป เช่น ๑. หลักธรรมในเทวตาสังยุต ๒. หลักธรรมในเทวบุตรสังยุต ๓. หลักธรรมในโกศลสังยุต ๔. หลักธรรมในสักกสังยุต เป็นต้น พร้อมยกตัวอย่างหลักธรรมมาประกอบด้วย

๑.๑๕ เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๕.

_____. ปกรณวิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ,

^{๑๓๒} ส.ส. (บาลี) ๑๕/๒๓/๑๖, วิสุทฺธิ (บาลี) ๒๓/๒๖-๒๗.

^{๑๓๓} เจริญจิตและปัญญา หมายถึงเจริญสมาธิและวิปัสสนา ส.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๓/๔๕.

^{๑๓๔} ส.ส. (ไทย) ๑๕/๒๓/๒๖, วิสุทฺธิ (บาลี) ๒๓/๒๖-๒๗.

๒๕๓๙.

โครงการชำระพระไตรปิฎกขมहाจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎก
ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลง
กรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์
เลี้ยงชีพ, ๒๕๕๐).

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๕๐).

บทที่ ๒

พระสูตรและสาระสำคัญในนิทานวรรคสังยุตตนิกายपालิ

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม,พธ.ด.

วัตถุประสงค์ประจำบท

๑. เพื่อให้นิสิตสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย นิทานวรรค เล่มที่ ๑๖ จำนวน ๓๗๗ สูตรได้โดยสังเขป
๒. เพื่อให้นิสิตสามารถอธิบาย เรื่องเหตุเกิดพระสูตรในนิทานวรรค สถานที่เกิดพระสูตร และบุคคลสำคัญในพระสูตรนิทานวรรคได้โดยสังเขป
๓. เพื่อให้นิสิตสามารถวิเคราะห์หลักธรรม และพระสูตรในนิทานวรรคที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหาวิชา

- ๒.๑ ความนำ
- ๒.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในนิทานสังยุต
- ๒.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในอภิสมยสังยุต
- ๒.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในชาตุสังยุต
- ๒.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในอนมตคคสังยุต
- ๒.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในกัสสปสังยุต
- ๒.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในลาภสักการสังยุต
- ๒.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในราหุลสังยุต
- ๒.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในลักขณสังยุต
- ๒.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในโอปัมมสังยุต
- ๒.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในภิกขุสังยุต
- ๒.๑๒ สรุปท้ายบท
- ๒.๑๓ คำถามท้ายบท
- ๒.๑๔ เอกสารอ้างอิง

๒.๑ ความนำ

สังยุตตนิกาย นิทานวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๒ ของ สังยุตตนิกาย ว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุแห่งความทุกข์และปฏิบัติภาครื่องดำเนินไปสู่ความดับทุกข์พระธรรมสังคีติกาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า นิทานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นต้นเหตุ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๓๗ สูตร การจัดแบ่งหมวดหมู่ในนิทานวรรค มีอักษรย่อว่า ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑/๑. หมายถึง สังยุตตนิทานปาลี (บาลี) และพระไตรปิฎก (ไทย) ๑๖/๑/๑. เล่มที่ ๑๖ /ข้อที่ ๑/หน้าที่ ๑.เป็นต้น มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวล เป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก ดังนี้

(๑)แบ่งเป็นสังยุต พระสูตร ๓๓๗ สูตร ในนิทานวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๐ สังยุต คือ

๑. นิทานสังยุตมี ๑๔๔ สูตร	๒. อภิสมยสังยุตมี ๑๑ สูตร
๓. ธาตุสังยุตมี ๓๙ สูตร	๔. อนมตคคสังยุตมี ๒๐ สูตร
๕. กัสสปสังยุตมี ๑๓ สูตร	๖. ลามสัการสังยุตมี ๔๓ สูตร
๗. ราหุลสังยุตมี ๒๒ สูตร	๘. ลักขณสังยุตมี ๒๑ สูตร
๙. โอปัมมสังยุตมี ๑๒ สูตร	๑๐. ภิกขุสังยุตมี ๑๒ สูตร

(๒) แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ ในสังยุตเหล่านี้ มีการแบ่งออกเป็นแบบต่าง ๆ ดังนี้

๑)แบบที่ ๑ นิทานสังยุต ธาตุสังยุต อนมตคคสังยุต ลามสัการสังยุต ราหุล-สังยุต และลักขณสังยุต รวม ๖ สังยุต แบ่งออกเป็นวรรค

๒)แบบที่ ๒ อภิสมยสังยุต กัสสปสังยุต โอปัมมสังยุต และภิกขุสังยุต รวม ๔ สังยุต ไม่มีการแบ่งเป็นวรรค^๑

๒.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในนิทานสังยุต

นิทานสังยุตมี ๑๔๔ สูตร คำว่า นิทาน มีวิเคราะห์ว่า นิทียเต นิจฉียเต เอนเนาติ นิทานํ สิ่งเป็นเครื่องกำหนด (นิบทหน้า ทา ธาตุในความหมายว่าให้ ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน หรือ นิททาติ ผลนติ นิทานํ สิ่งที่ให้ผล (เหมือนวิเคราะห์ต้น) หรือว่า นิททาติ เทสนํ เทสกาลาทิวเสน อิวิติตํ วิทิตํ กัตวา นิทสเสตตีติ นิทานํ สิ่งที่ทำให้ความกระจ่าง (เหมือนวิเคราะห์ต้น)^๒ สังยุตต แยกเป็น สํ บทหน้า

^๑ โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๖, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙), หน้า (๘)

^๒ พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียงใหม่, ๒๕๕๐), หน้า ๓๕๙.

ยุค ธาตุในการประกอบ หรือประมวล ต ปัจจัย สำเร็จรูปเป็น สงยุตโต นิทาน + สังยุต = นิทาน สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นต้นเหตุ หรือเหตุเบื้องต้นแห่งความเกิดและความดับแห่งทุกข์ ได้แก่ความทุกข์และความดับแห่งทุกข์ตามวงจรปฏิจจสมุปบาท ในสังยุต มีทั้งหมด ๑๔๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๙ วรรค วรรคที่ ๑-๗ มีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตร ส่วนวรรคที่ ๘ มี ๑๑ สูตร และวรรคที่ ๙ มี ๑๒ สูตร^๓ ตัวอย่างเช่น

(๑) พุทธวรรค

พุทธวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระพุทธเจ้า ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๔-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมี ความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฏิจจสมุปบาทสูตร ว่าด้วยปฏิจจสมุปบาท ขึ้นต้นด้วยคำว่า เอวมเม สุตฺ ข้าพเจ้า^๔ ได้สดับมาอย่างนี้ พระสูตรนี้เกิดที่พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคทรงแสดงปฏิจจสมุปบาท^๕ ทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์แก่มิถุนั้นทั้งหลาย คือ๑)โดยสายเกิดทุกข์เริ่มจากอวิชชาเป็นปัจจัยให้เกิดสังขาร สังขารเป็นปัจจัยให้เกิดวิญญาณ วิญญาณเป็นปัจจัยให้เกิดนามรูป เป็นต้น ๒)ส่วนสายดับทุกข์เริ่มจากอวิชชาเช่น เดียวกัน คือเพราะอวิชชาดับ สังขารจึงดับ เพราะสังขารดับ วิญญาณจึงดับ เพราะวิญญาณดับ นามรูปจึงดับ เป็นต้น ตามแผนผัง ดังนี้

สายเกิดทุกข์	สายดับทุกข์
อวิชชา	อวิชชา
สังขาร	สังขาร
วิญญาณ	วิญญาณ
นามรูป	นามรูป
สฬายตนะ	สฬายตนะ
ผัสสะ	ผัสสะ
เวทนา	เวทนา
ตัณหา	ตัณหา
อุปาทาน	อุปาทาน
ภพ	ภพ
ชาติ	ชาติ

^๓ โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** หน้า (๘)

^๔ ข้าพเจ้า ในตอนเริ่มต้นของพระสูตรนี้ และพระสูตรอื่น ๆ ในเล่มนี้หมายถึงพระอานนท์

^๕ ปฏิจจสมุปบาท คือ ปัจจัยการ หมายถึงอาการแห่งธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้น ส.นิ.อ. (บาลี)๒/๑/๗.

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสภษิตนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดีต่างชื่นชมพระภษิตของพระผู้มีพระภาคแล้ว^๖

๒.วิมังคสูตร ว่าด้วยการจำแนกปฏิจสมุปปาต พระสูตรนี้เกิดที่พระเชตวัน อารามของอนาถปิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี พระพุทธองค์ทรงอธิบาย แยกแยะปฏิจสมุปปาตแต่ละองค์ให้ภิกษุทั้งหลายเข้าใจความหมาย โดยเริ่มตั้งแต่ชราและมรณะ ไปจนถึงอวิชชา และในตอนท้ายพระสูตรทรงสรุปปฏิจสมุปปาตสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์เหมือนกับพระสูตรที่ ๑ ว่า

๑)ชราและมรณะ เป็นอย่างไร คือ ความแก่ ความคร่ำคร่า ความมีฟันหลุด ความมีผมหงอก ความมีหนังเหี่ยวยุ่น ความเสื่อมอายุ ความแก่หง่อมแห่งอินทรีย์ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชรา

๒)มรณะ เป็นอย่างไร คือ ความจตุติ ความเคลื่อนไป ความทำลายไป ความหายไป ความตายกล่าวคือมฤตยู การทำกาละ ความแตกแห่งขันธ์ความทอดทิ้งร่างกาย ความขาดแห่งชีวิตินทรีย์ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ จากหมู่สัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า มรณะ

๓)ชาติ เป็นอย่างไร คือ ความเกิด ความเกิดพร้อม ความหยั่งลง ความบังเกิด เฉพาะ ความบังเกิดขึ้นเฉพาะ ความปรากฏแห่งขันธ์ ความได้อายตนะ ในหมู่สัตว์นั้น ๆ ของเหล่าสัตว์นั้น ๆ นี้เรียกว่า ชาติ

๔)ภพ มีเท่าไร ภพมี ๓ ประการนี้ คือ ๑. กามภพ (ภพที่เป็นกามาวจร) ๒. รูปภพ (ภพที่เป็นรูปาวจร) ๓. อรูปภพ (ภพที่เป็นอรูปาวจร) นี้เรียกว่า ภพ

๕)อุปาทาน มีเท่าไร อุปาทานมี ๔ ประการนี้ คือ ๑. กามุปาทาน (ความยึดมั่นในกาม) ๒. ทิฏฐุปาทาน (ความยึดมั่นในทิฏฐิ) ๓. สิลัพพตูปาทาน (ความยึดมั่นในศีลพรต) ๔. อัตต วาทูปาทาน (ความยึดมั่นในวาทะว่ามีอัตตา) นี้เรียกว่า อุปาทาน

๖)ตัณหา มีเท่าไร ตัณหา มี ๖ ประการนี้ คือ ๑. รูปตัณหา (ความทะยานอยากได้รูป) ๒. สัททตัณหา (ความทะยานอยากได้เสียง) ๓. คันธตัณหา (ความทะยานอยากได้กลิ่น) ๔. รสตัณหา (ความทะยานอยากได้รส) ๕. โผฏฐัพพตัณหา (ความทะยานอยากได้โผฏฐัพพะ) ๖. ฉัมมตัณหา (ความทะยานอยากได้ธรรมารมณ์) นี้เรียกว่า ตัณหา

๗) เวทนา มีเท่าไร เวทนามี ๖ ประการนี้ คือ ๑. จักขุสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางตา) ๒. โสตสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางหู) ๓. ฆานสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางจมูก) ๔. ชิวหาสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางลิ้น) ๕. กายสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางกาย) ๖. มโนสัมผัสสชาเวทนา (เวทนาเกิดจากสัมผัสทางใจ) นี้เรียกว่า เวทนา

^๖ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑/๑., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑/๑.

๘) ผัสสะ มีเท่าไร ผัสสะมี ๖ ประการนี้ คือ ๑. จักขุสัมผัส (ความกระทบทางตา) ๒. โสตสัมผัส (ความกระทบทางหู) ๓. ฆานสัมผัส (ความกระทบทางจมูก) ๔. ชิวหาสัมผัส (ความกระทบทางลิ้น) ๕. กายสัมผัส (ความกระทบทางกาย) ๖. มโนสัมผัส (ความกระทบทางใจ) นี้เรียกว่า ผัสสะ

๙) สหายนะ มีเท่าไร สหายนะมี ๖ ประการนี้ คือ ๑. จักขวยตนะ (อายตนะคือตา) ๒. โสตยตนะ (อายตนะคือหู) ๓. ฆานายตนะ (อายตนะคือจมูก) ๔. ชิวหายตนะ (อายตนะคือลิ้น) ๕. กายายตนะ (อายตนะคือกาย) ๖. มนายตนะ (อายตนะคือใจ) นี้เรียกว่า สหายนะ

๑๐) นามรูป เป็นอย่างไร คือ เวทนา(ความเสวยอารมณ์) สัญญา(ความจำได้หมายรู้) เจตนา(ความจงใจ) ผัสสะ(ความกระทบ หรือสัมผัส) มนสิการ(ความกระทำไว้ในใจ) นี้เรียกว่า นาม

๑๑) มหาภูต^๗ ๔ และรูปที่อาศัยมหาภูต ๔ นี้เรียกว่า รูป ฉะนั้น นามและรูป เรียกว่า นามรูป

๑๒) วิญญาณ มีเท่าไร วิญญาณมี ๖ ประการนี้ คือ ๑. จักขุวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางตา) ๒. โสตวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางหู) ๓. ฆานวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางจมูก) ๔. ชิวหาวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางลิ้น) ๕. กายวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางกาย) ๖. มโนวิญญาณ (ความรู้แจ้งอารมณ์ทางใจ) นี้เรียกว่า วิญญาณ

๑๓) สังขารทั้งหลาย มีเท่าไร สังขารมี ๓ ประการนี้ คือ ๑. กายสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งกาย) ๒. วจิตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งวาจา) ๓. จิตตสังขาร (สภาวะที่ปรุงแต่งใจ) นี้เรียกว่า สังขารทั้งหลาย

๑๔) อวิชชา เป็นอย่างไร คือ ความไม่รู้ในทุกข์ ความไม่รู้ในทุกขสมุทัย(เหตุเกิดแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธ (ความดับแห่งทุกข์) ความไม่รู้ในทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึง ความดับแห่งทุกข์) นี้เรียกว่า อวิชชา^๘

(๒) อาหารวรรค

อาหารวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยอาหาร ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ซึ่งกล่าวถึงอาหาร ๔ อย่าง ว่ามีต้นเหตุมาจากตัณหา มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^๗ มหาภูตหรือมหาภูตรูป ๔ คือ ธาตุ ๔ ได้แก่ (๑) ปฐวีธาตุ คือธาตุดินมีลักษณะแข็งแข็ง (๒) อาโปธาตุคือธาตุน้ำมีลักษณะเหลว (๓) เตโชธาตุ คือธาตุไฟมีลักษณะร้อน (๔) วาโยธาตุ คือธาตุลมมีลักษณะพัดไปมา ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๑/๑๑๑.

^๘ ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒/๔., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒/๘.

๑.อาหารสูตร ว่าด้วยอาหาร คือ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาหาร ๔ อย่าง คือ ๑) กวฬิงการาหาร (อาหารคือค้ำข้าว) ๒) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) ๓) มโนสัญเจตนาหาร (อาหารคือมโนสัญเจตนา) ๔) วิญญาณาหาร (อาหารคือวิญญาณ) อาหาร ๔ อย่างนี้เป็นไปเพื่อการดำรงอยู่ของหมู่สัตว์ผู้เกิดมาหรือเพื่ออนุเคราะห์หมู่สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด^๙ อาหารทั้ง ๔ อย่างนี้มีต้นเหตุมาจากตัณหา ตัณหาก็มีต้นเหตุมาจากเวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชา อันเป็นกระบวนการเกิดและการดับแห่งกองทุกข์^{๑๐}

๓.อัมมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถิก พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามเกี่ยวกับพระธรรมกถิกว่าเป็นอย่างไร พระองค์ตรัสตอบว่า ๑) ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่ายคลายกำหนด เพื่อดับชราและมรณะ นี้เรียกว่า พระธรรมกถิก ๒) ถ้าภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับชราและมรณะ นี้เรียกว่าภิกษุผู้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักธรรม ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับชราและมรณะ นี้เรียกว่า ภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน ๓) ถ้าภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร อวิชชา นี้เรียกว่า พระธรรมกถิก ๔) ถ้าภิกษุผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด เพื่อดับชาติเป็นต้น นี้เรียกว่าภิกษุผู้ปฏิบัติถูกต้องตามหลักธรรม ๕) ถ้าภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะไม่ยึดมั่นถือมั่น เพราะความเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับชาติเป็นต้น นี้เรียกว่าภิกษุผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน^{๑๑}

(๓) ทสพลวรรค

ทสพลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยทสพลญาณ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตร ที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑.ทสพลสูตร ว่าด้วยทสพลญาณ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทสพลญาณ หมายถึงพระญาณอันเป็นกำลังของพระตถาคต ๑๐ ประการ ที่ทำให้พระองค์ทรงบันลือสีหนาทประกาศพระศาสนาได้มั่นคง คือ

^๙ สัตว์ผู้แสวงหาที่เกิด แปลจากคำว่า สัมภเวสี หมายถึงสัตว์ที่เกิดในกำเนิดทั้ง ๔ ได้แก่ (๑) อัญชชะ (เกิดจากไข่) (๒) ชลาพุชะ (เกิดจากครรภ์) (๓) สังเสทชะ (เกิดในถ้ำไคล) (๔) โอบปาติกะ (เกิดผุดขึ้น) สัตว์จำพวกที่เป็นอัญชชะ และชลาพุชะ ท่านเรียกว่า สัมภเวสี เพราะยังอยู่ในไข่และในครรภ์ ถ้าออกจากไข่และครรภ์แล้วไม่เรียกว่า สัมภเวสี แต่ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว สัตว์จำพวกที่เป็นสังเสทชะ และโอบปาติกะนั้น ท่านเรียกว่า สัมภเวสี ในขณะที่จิตแรกที่เกิดขึ้น ตั้งแต่ขณะจิตที่ ๒ ไป ท่านเรียกว่า สัตว์ผู้เกิดแล้ว ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๑/๒๖.

^{๑๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๑/๑๓., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑/๑๗.

^{๑๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๖/๑๘., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖/๒๕.

๑) ฐานานุกรม ปรีชาหยั่งรู้กฎธรรมชาติเกี่ยวกับขอบเขตและขีดชั้นของสิ่งทั้งหลาย
 ๒) กัมมวิปากญาณ ปรีชาหยั่งรู้ผลของกรรม ๓) สัพพัตถคามินีปฏิปทาญาณ ปรีชาหยั่งรู้ปฏิปทาที่
 จะนำไปสู่คติทั้งปวง หรือสู่ประโยชน์ทั้งปวง ๔) นานาธาตุญาณ ปรีชาหยั่งรู้สภาวะของโลกอัน
 ประกอบด้วยธาตุต่าง ๆ เป็นอนเนก ๕) นานาธมฺมติกญาณ ปรีชาหยั่งรู้อริยาศัยเป็นต้นของสัตว์
 ทั้งหลาย ๖) อินทริยปโรปริยัตตญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความยิ่งหย่อนแห่งอินทริยของสัตว์ทั้งหลาย ๗)
 ฌานาทีสังกิลเลสาทีญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความเศร้าหมองแห่งฌาน เป็นต้น ๘) ปุพเพนิวาสานุสสติ
 ญาณ ปรีชาหยั่งรู้ภพที่เคยอยู่ในหนหลังได้ ๙) จุตูปปาตญาณ ปรีชาหยั่งรู้จุดและอุบัติของสัตว์
 ทั้งหลาย ๑๐) อาสวักขยญาณ ปรีชาหยั่งรู้ความสิ้นไปแห่งอาสวะทั้งหลาย^{๑๒}

จตุเวสารัชชญาณ หมายถึง คือพระญาณอันเป็นเหตุให้ทรงแก้แล้วกล้า ไม่ครั้นคร้ามมี ๔
 ประการคือ ๑) สัมมาสัมพุทธปฏิญาณ ๒) ชีนาสวปฏิญาณ ๓) อันตรายิกธัมมวาทะ ๔) นียยานิ
 กธัมมเทศนา^{๑๓}

อันเป็นพระญาณที่ทำให้พระองค์ทรงยืนยงฐานะที่สูงสุดบนลือสีหนาท^{๑๔} ในท่ามกลาง
 บริษัท หมายถึงหมู่ คณะ ที่ประชุม ในที่นี้หมายถึงบริษัท ๘ คือ ๑) ชัตตยบริษัท ๒) พรหมณ
 บริษัท ๓) คหบดีบริษัท ๔) สมณบริษัท ๕) จาตุมหาราชิกาบริษัท ๖) ดาวดึงส์บริษัท (สวรรคค์
 ชั้นที่ ๒ แห่งสวรรคค์ ๖ ชั้น) ๗) มารบริษัท ๘) พรหมบริษัท^{๑๕}

ทรงประกาศพรหมจักร หมายถึงธรรมจักรอันประเสริฐ ยอดเยี่ยม บริสุทธิ์ มี ๒ ประการ
 คือ ๑) ปฏิเวธญาณ ได้แก่ญาณที่แสดงถึงพระปัญญาคุณของพระพุทธเจ้า ๒) เทศนาญาณ ได้แก่
 ญาณที่แสดงถึงพระมหากรุณาคุณของพระพุทธเจ้า ญาณทั้ง ๒ นี้ชื่อว่า โอรสญาณ (ญาณส่วน
 พระองค์) มีเฉพาะพระพุทธเจ้าทั้งหลายเท่านั้น ไม่มีแก่คนทั่วไป^{๑๖} ให้เป็นไปว่า รูป เวทนา สัญญา
 สังขาร วิญญาณ มีความเกิดขึ้นและความดับอย่างนี้ เป็นไปตามเหตุตามปัจจัยของกฎปฏิจจสมุปบาท
 พระญาณทั้ง ๒ นี้ทำให้พระองค์ ทรงมั่นพระทัยในการประกาศปฏิจจสมุปบาทนี้^{๑๗}

๒.อุปนิสสูตร ว่าด้วยธรรมที่อาศัยกัน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาค
 ทรงแสดงให้ภิกษุทั้งหลายได้เห็นความอิงอาศัยกันของธรรมทั้งหลายทั้งสายเกิดทุกข์และสายดับทุกข์
 โดยทรงเริ่มจากอาสวักขยญาณอาศัยวิมุตติ วิมุตติอาศัยวิราคะ ดังนี้

^{๑๒} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๒/๕๐-๕๑.

^{๑๓} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๒/๕๑-๕๒)

^{๑๔} บันลือสีหนาท หมายถึงตรัสพระวาจาด้วยท่าทางที่อาจดั่งพญาราชสีห์ ไม่ทรงหวั่นเกรงผู้ใด
 เพราะทรงมั่นพระทัยในศีล สมานิ ปัญญาของพระองค์ ที.สี.ฎีกา (บาลี) ๑/๔๐๓/๔๓๒.

^{๑๕} ที.สี.อ. (บาลี) ๔๐๓/๒๙๗.

^{๑๖} อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๒๑/๓๒๗.

^{๑๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๑/๒๗., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑/๓๗.

- ๑) อาสวัภยญาณ อาศัยวิมุตติ^{๑๘} วิมุตติอาศัยวิราคะ^{๑๙}
- ๒) วิราคะอาศัยนิพพิทา^{๒๐} นิพพิทาอาศัยยถาภูตญาณทัสสนะ^{๒๑}
- ๓) ยถาภูตญาณทัสสนะอาศัยสมาธิ สมาธิอาศัยสุข
- ๔) สุขอาศัยปัสสัทธิ^{๒๒} ปัสสัทธิอาศัยปีติ
- ๕) ปีติอาศัยปราโมทย์ ปราโมทย์อาศัยศรัทธา
- ๖) ศรัทธาอาศัยทุกข์ ทุกข์อาศัยชาติ
- ๗) ชาติอาศัยภพ ภพอาศัยอุปาทาน
- ๘) อุปาทานอาศัยตันทา ตันทาอาศัยเวทนา
- ๙) เวทนาอาศัยผัสสะ ผัสสะอาศัยสฬายตนะ
- ๑๐) สฬายตนะอาศัยนามรูป นามรูปอาศัยวิญญาน
- ๑๑) วิญญานอาศัยสังขาร สังขารอาศัยอวิชชา

ทรงอุปมาให้ฟังว่าเหมือนฝนที่ตกลงบนยอดภูเขา น้ำย่อมไหลบ่าไปตามที่ลุ่มทำชอกภูเขา ลำธารและห้วยให้เต็ม เมื่อชอกภูเขา ลำธารและห้วยเต็มแล้ว ย่อม ทำบึงให้เต็ม เมื่อบึงเต็มแล้วก็ไหลไปสู่แม่น้ำน้อย เมื่อแม่น้ำน้อยเต็มก็ไหลไปสู่แม่น้ำใหญ่ จากแม่น้ำใหญ่ก็ไหลลงสู่มหาสมุทร ฉะนั้น เพื่อมองเห็นภาพได้ชัดเจนพึงดูแผนผัง ดังนี้ ธรรมที่อาศัยกันเกิดขึ้นมีดังนี้

สายดับทุกข์	สายเกิดทุกข์
ขยญาณ	อวิชชา
วิมุตติ	สังขาร
วิราคะ	วิญญาน
นิพพิทา	นามรูป
ยถาภูตญาณทัสสนะ	สฬายตนะ
สมาธิ	ผัสสะ
สุข	เวทนา

^{๑๘} วิมุตติ ในที่นี้หมายถึงความหลุดพ้นด้วยอรหัตตผล ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑.

^{๑๙} วิราคะ ในที่นี้หมายถึงมรรค คือ ธรรมเครื่องกำจัดกิเลส ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑.

^{๒๐} นิพพิทา ในที่นี้หมายถึงนิพพิทาญาณ คือ ญาณที่พิจารณาเห็นสังขารว่ามีโทษจนเกิดความเบื่อหน่าย ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๑.

^{๒๑} ยถาภูตญาณทัสสนะ ในที่นี้หมายถึงญาณที่พิจารณาเห็นสังขารตามความเป็นจริง ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓/๖๒.

^{๒๒} ปัสสัทธิ คือธรรมที่สงบระงับความกระวนกระวาย อันเป็นปัจจัยแห่งความสุขที่เป็นเบื้องต้นแห่งสมาธิที่แน่วแน่ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒ /๒๓/๖๒.

ปัสสัทธิ	ตัณหา
ปีติ	อุปาทาน
ปราโมทย์	ภพ
ศรัทธา	ชาติ ^{๒๓}

(๔) กฬารชัตติยวรรค

กฬารชัตติยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระกฬารชัตติยะ ชื่อวรรคตั้งตาม ชื่อของพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมี ความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ภูตสูตร ว่าด้วยภูต พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คำว่า ภูตะ ในพระสูตรนี้หมายถึง ชันธ ๕^{๒๔} คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกเอาปัญหาที่อชิตมาณพทูลถามพระองค์ ในปารายนวรรค^{๒๕} มาตรัสถามท่านพระสารีบุตรให้อธิบายความหมาย ปัญหาที่อชิตมาณพทูลถามนั้นว่า พระอรหันต์ ชินาสพเหล่าใดผู้มีสังฆาตธรรม^{๒๖} และพระเสขะเหล่าใดที่มีอยู่เป็นอันมากในที่นี้ ข้าแต่พระองค์ผู้นิรทุกข์ ข้าพระองค์ทูลถามแล้ว ขอพระองค์ผู้มีปัญญา โปรดตรัสบอกการดำเนินชีวิต ของพระอรหันต์ ชินาสพ และพระเสขะเหล่านั้น ทรงยกปัญหานี้ตรัสถามถึง ๓ ครั้ง พระเถระก็ยังนิ่งอยู่ จากนั้น พระองค์จึง ตรัสถามว่า เธอเข้าใจภูตะว่าอย่างไร ท่านพระสารีบุตรจึงกราบทูลอธิบายว่า ภูตะ คือ ชันธ ๕ นี้ พระอรหันต์ชินาสพผู้มีสังฆาตธรรม คือผู้เห็นภูตะตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบ ย่อมหลุดพ้นเพราะไม่ถือมั่นภูตะนั้น เมื่อท่านกราบทูลอธิบาย จบลง พระผู้มีพระภาคได้ตรัสรับรองว่า ข้อความที่อธิบายนั้นถูกต้องแล้วเป็นต้น^{๒๗}

(๕) คหปติวรรค

คหปติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคหบดี ชื่อวรรคตั้งตามชื่อคหบดีที่พระผู้มีพระภาคทรงใช้เรียกอนาถบิณฑิกคหบดี ในพระสูตรที่ ๑ ของวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตร ทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมี ความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. ปัญจเวรภยสูตร ว่าด้วยภยเวร ๕ ประการ ได้แก่ ๑) ฆ่าสัตว์ ๒) ลักทรัพย์ ๓) ประพฤติผิดในกาม ๔) พุดเท็จ ๕) การเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความ

^{๒๓} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๓/๓๒., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓/๔๓.

^{๒๔} ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๖๙.

^{๒๕} ชุ.จ. (บาลี) ๓๐/๗/๕๒., ชุ.จ. (ไทย) ๓๐/๗/๖๒.

^{๒๖} สังฆาตธรรม ในที่นี้หมายถึงธรรมที่พระอรหันต์ทั้งหลายได้รู้แล้ว เทียบเคียงไตร่ตรองแล้ว คือพระอรหันต์ทั้งหลายรู้แจ้งแทงตลอดสัจจะ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๖๘., ส.นิ.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๑/๘๘.

^{๒๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๓๑/๔๖., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓/๕๙.

ประมาท พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่นาถปิณฑิกเศรษฐีว่า เมื่อ ภัยเวร ๕ ประการของ พระอริยสาวกสงบแล้ว พระอริยสาวกชื่อว่าประกอบด้วยธรรมที่เป็นองค์แห่ง โสดาปัตติผล ๔ ประการ คือ ๑) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระพุทธเจ้า ๒) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระ ธรรม ๓) มีความเลื่อมใสมั่นคงในพระสงฆ์ ๔) มีศีลบริสุทธิไม่ต่างพร้อย^{๒๘} ชื่อว่าประกอบด้วยญาณ ธรรมอันประเสริฐ^{๒๙}

(๖)ทุกขวรรค

ทุกขวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยทุกข์ ชื่อวรรคตั้งตามเนื้อหาของพระสูตร ที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญ ดังนี้

๑.ปริวิมังสนสูตร ว่าด้วยการพิจารณา พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธี การพิจารณาเพื่อความดับทุกข์โดยชอบแก่ภิกษุทั้งหลาย คือ ทรงให้ภิกษุ พิจารณาถึงความเกิด ความดับ และสาเหตุแห่งองค์ปัจจุสมุปบาท เมื่อภิกษุพิจารณาอย่างนี้จึงรู้ชัด ความเกิด ความดับและปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งขราและมรณะ ขาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ สังขาร และชื่อว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความดับทุกข์โดยชอบ จากนั้น ทรงแสดงปัจจุสมุปบาทในลักษณะถามตอบ เช่นตรัสถามว่า เมื่อสังขารไม่มี เพราะสังขารดับ วิญญาณพึงปรากฏหรือ ภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า ไม่เป็นอย่างนั้น พระพุทธเจ้าข้า ดำเนินอย่างนี้ เรื่อยไปจนจบ^{๓๐}

(๗)มหาวรรค

มหาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระสูตรที่มีเนื้อหาสำคัญ ชื่อวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของ พระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑.อัสนฺตวาสุตร ว่าด้วยผู้ไม่ได้สติ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า บุคคลผู้ไม่ได้สติ^{๓๑} ปฏิจฺจสมุปบาท ไม่สามารถนำตนให้หลุดพ้นได้ ส่วนอริยสาวกผู้ ได้สติย่อมมณสิการปฏิจฺจสมุปบาทโดยอุบายแยบคายในกายและจิตและรู้ชัดกฏ ปฏิจฺจสมุป

^{๒๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๔๑/๖๖., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๔๑/๘๓.

^{๒๙} ญาณธรรมอันประเสริฐ ในที่นี้หมายถึงปัจจุสมุปบาท และอริยมรรคมีองค์ ๘ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๔๑/๘๓.

^{๓๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๕๑/๗๘., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๕๑/๙๙.

^{๓๑} บุคคลผู้ไม่ได้สติ ในที่นี้หมายถึงบุคคลผู้เว้นจากการศึกษาเล่าเรียน การสอบถาม การวินิจฉัยใน ขันธ์ ธาตุ อายตนะ ปัจจยาการ และสติปัญฐานเป็นต้น ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๑/๑๑๑.

บาทว่า เพราะเหตุนี้ เมื่อสิ่งนี้มี สิ่งนี้จึงมี เพราะสิ่งนี้เกิดขึ้น สิ่งนี้จึงเกิดขึ้น เพราะสิ่งนี้ไม่มี สิ่งนี้จึงไม่มี เพราะสิ่งนี้ดับ สิ่งนี้จึงดับ คือ เพราะอวิชาเป็นปัจจัย สังขารจึงมี เป็นต้น^{๓๒}

๒. ปุตตมังสสูตร ว่าด้วยเนื่อบุตร พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาหาร ๔ อย่าง พร้อมทั้งอุปมาให้เห็นชัดเจน ดังนี้ คือ

๑) กวฬิงการาหาร(อาหารคือคำข้าว) เปรียบเหมือนเนื่อบุตรที่สามิภรรยาบริโภคเพื่อข้ามทางกันดาร^{๓๓} เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้^{๓๔} อาหารด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้ความยินดีในกามคุณ ๕ ได้

๒) ผัสสาหาร (อาหารคือผัสสะ) เปรียบเหมือนแมโคที่ไม่มีหนังหุ้ม ไปยืนอยู่ที่ไหน ๆ ก็ถูกสัตว์และแมลงต่าง ๆ รบกวน เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้ผัสสาหาร ด้วยอาการอย่างนี้ก็จะกำหนดรู้เวทนา ๓^{๓๕} ได้

๓) มโนสัญเจตนาหาร(อาหารคือมโนสัญเจตนา) เปรียบเหมือนหลุมถ่านเพลิง ลึกกว่าชั้วคน เต็มไปด้วยถ่านเพลิง ไม่มีเปลว ไม่มีควัน เป็นสิ่งที่น่ากลัว เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้มโนสัญเจตนาหารด้วยอาการอย่างนี้ก็เป็นอันกำหนดรู้ตัณหา ๓^{๓๖} ได้

๔) วิญญาณาหาร(อาหารคือวิญญาณ) เปรียบเหมือนนักโทษที่ถูกประหารชีวิตด้วยหอก ๓๐๐ เล่ม เมื่ออริยสาวกกำหนดรู้วิญญาณาหารด้วยอาการอย่างนี้ ก็เป็นอันกำหนดรู้นามรูปได้ เมื่อกำหนดรู้นามรูปได้แล้ว อริยสาวกก็ไม่มิจกที่จะพึงทำไปยิ่งกว่านี้^{๓๗}

^{๓๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๑/๙๑., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๑/๑๑๕.

^{๓๓} ทางกันดาร ในที่นี้หมายถึงทางที่ข้ามยากและมีภัย ๕ อย่าง คือ (๑) ภัยจากโจร (๒) ภัยจากสัตว์ร้าย (๓) ภัยจากอมนุษย์ เช่น พวักยักษ์ (๔) ภัยเพราะไม่มีน้ำ (๕) ภัยเพราะอาหารน้อย ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๑๑๘.

^{๓๔} กำหนดรู้ ในที่นี้หมายถึงกำหนดรู้ด้วยปริยญา ๓ อย่าง คือ (๑) ญาตปริยญา การกำหนดรู้ขั้นรู้จัก (๒) ตีรณปริยญา การกำหนดรู้ขั้นพิจารณา (๓) ปหานปริยญา การกำหนดรู้ขั้นละ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๑๒๔.

^{๓๕} เวทนา ๓ ได้แก่ (๑) สุขเวทนา ความรู้สึกเป็นสุข (๒) ทุกขเวทนา ความรู้สึกเป็นทุกข์ (๓) อทุกขมสุขเวทนา ความรู้สึกเฉย ๆ หรือเรียกว่าอุเบกขาเวทนา ที่อริยสาวกกำหนดรู้ด้วยปริยญา ๓ ในผัสสาหารที่กำหนดรู้แล้ว ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๑๒๗.

^{๓๖} ตัณหา ๓ ได้แก่ (๑) กามตัณหา(ความทะยานอยากในกาม) (๒) ภวตัณหา(ความทะยานอยากในภพ) (๓) วิภวตัณหา(ความทะยานอยากในวิภพ) ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๑๒๘.

^{๓๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๖๓/๙๕., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๖๓/๑๑๙.

(๘) สมณพราหมณวรรค

สมณพราหมณวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยสมณพราหมณ์ ชื่อวรรคตั้งตาม ชื่อของพระสูตรที่ ๑ และตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทุกสูตร ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ชรามรณสูตร ว่าด้วยชราและมรณะ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า สมณพราหมณ์ไม่รู้ชราและมรณะ ไม่รู้ความเกิด ความดับ และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับ แห่งชราและมรณะ จึงไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่สามารถบรรลุประโยชน์ที่แท้จริงของตนได้^{๓๗๘}

ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีชาติสูตรเป็นต้น แต่ละสูตรมีเนื้อหา คล้ายกันกับชรามรณสูตร ต่างแต่องค์ธรรม คือเปลี่ยนจากชราและมรณะเป็นองค์ปฏิจสมุปบาทที่เป็นชื่อสูตรเท่านั้น ตั้งแต่พระสูตรที่ ๒ ถึงพระสูตรที่ ๑๑ เป็น พระสูตรยกกล่าวถึงสมณพราหมณ์ผู้ไม่รู้ความเกิด ความดับ และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชาติ ภพ อุปาทาน ตัณหา เวทนา ผัสสะ สฬายตนะ นามรูป วิญญาณ และสังขาร ไม่จัดว่าเป็นสมณพราหมณ์ และไม่สามารถบรรลุประโยชน์ที่แท้จริงของตนได้

(๙) อันตรเปยยาลวรรค

อันตรเปยยาลวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยพระสูตรที่มีเนื้อความละไว้ในระหว่าง ชื่อวรรคตั้งตามลักษณะของพระสูตรทั้งหมดที่ละไว้ มีพระสูตรทั้งหมด ๒๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. สัตถุสูตร ว่าด้วยศาสดา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเกี่ยวกับบุคคล ผู้ไม่รู้ความเกิด ความดับ และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชราและมรณะ เป็นต้นก็พึงแสวงหาศาสดาเพื่อรู้ความเกิด ความดับ และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งชรา และมรณะ เป็นต้น^{๓๗๙}

ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีสิกขาสูตรเป็นต้น พระสูตรที่ ๒-๑๒ นี้ท่านจัดเป็นอีกหมวคหนึ่ง โดยจัดสิกขาสูตรเป็นหลัก จัดพระสูตรอีก ๑๐ สูตรเป็นสูตรย่อย รวมเป็น ๑๑ สูตร สาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตรกล่าวถึงบุคคลไม่รู้เห็นชราและมรณะตามความเป็นจริงก็พึงทำ การศึกษา ทำความเพียร ความพอใจ ความอดุสาหะ ความเพียรไม่ถอยกลับ ความเพียรเครื่องเผากิเลส ความเพียรอย่างกล้าหาญ ความเพียรติดต่อ มีสติมีสัมปชัญญะ มีความไม่ประมาท เพื่อรู้ชราและมรณะนี้ตามความเป็นจริง^{๓๘๐}

^{๓๗๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๗๑/๑๒๕., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๑/๑๕๕.

^{๓๗๙} ที.สี. (บาลี) ๑๖/๗๓/๑๒๕., ที.สี. (ไทย) ๑๖/๗๓/๑๕๗.

^{๓๘๐} ที.สี. (บาลี) ๑๖/๗๓/๑๒๗., ที.สี. (ไทย) ๑๖/๗๓/๑๕๙.

๓. เนื้อหาสาระสำคัญในอภิสมยสังยุต

อภิสมยสังยุตมี ๑๑ สูตร คำว่า อภิสมย มีวิเคราะห์ว่า อภิสมเณติ เอเตนาติ อภิสมโย อากาโรเป็นเครื่องถึงเฉพาะ (อภิ+สํ บทหน้า อี ธาตุ ในความหมายว่าถึง เป็นไป อ ปัจจัย แปลง นิคคหิตเป็น ม อี เป็น ย หรือว่า อภิมุขภาเวน สมมา ตํ ตํ เอติ คจฺจติ พุชฺชตีติ อภิสมโย การบรรลุถึงสภาวะนั้นๆ โดยเผชิญหน้าโดยชอบ (เหมือนวิเคราะห์ต้น)^{๔๑} อภิสมย + สังยุต = อภิสมยสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องการตรัสรู้ธรรม หมายถึง การบรรลุธรรมเป็นสิ่งที่ยิ่งใหญ่และมีคุณค่าต่อสรรพสัตว์ เป็นการประมวลเรื่องเกี่ยวกับการตรัสรู้^{๔๒} ไม่มีการจัดแบ่งเป็นวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๑๑ สูตร^{๔๓} ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

๑.นขลิขาสสูตร ว่าด้วยฝุ่นติดปลายเล็บ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อยเหมือนฝุ่นที่ติดปลายพระนขาที่แผ่นดิน ดังนั้นการตรัสรู้ธรรม การได้ธรรมจักขุจึงมีประโยชน์ในการกำจัดทุกข์โดยแท้^{๔๔}

๒.โปกขรณีสสูตร ว่าด้วยสระโบกขรณี พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าความทุกข์ของพระอริยสาวกที่หมดสิ้นไปนั้นมีมาก ความทุกข์ที่เหลือมีน้อยเหมือน น้ำในสระโบกขรณีกับน้ำที่บุรุษใช้ปลายนิ้ววิดขึ้นมา^{๔๕}

๒.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในธาดุสังยุต

ธาดุสังยุตมี ๓๙ สูตร คำว่า ธาดุ มีวิเคราะห์ว่า อุตตโน ภาวํ ธาเรตีติ ธาดุ สิ่งที่คงสภาพของตนไว้ (ธาดุ ในความหมายว่าทรงไว้ ตุ ปัจจัย หรือ มูล ธาเรตีติ ธาดุ สิ่งที่ทรงไว้ซึ่งมูลค่า (เหมือนวิเคราะห์ต้น) หรือว่า สกตถมปิ อตถาติสยโยคโต ปรมตถมปิ ธาเรตีติ ธาดุ สิ่งที่ยึดทรงประโยชน์ของตนไว้บ้าง ของผู้อื่นไว้บ้าง (เหมือนวิเคราะห์ต้น)^{๔๖} ธาดุ + สังยุต = ธาดุสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องธาดุ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธาดุ ความต่างแห่งธาดุทั้งหลาย ยกเว้นสูตรแรกที่กล่าวถึงเหตุเกิดวิตก ๓ นอกนั้นว่าด้วยเรื่องคนที่มีธาดุเป็นพื้นเพจิตใจเหมือนกันย่อมคบหาสมาคมกันได้ง่าย

^{๔๑} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๔๑.

^{๔๒} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๔.

^{๔๓} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** หน้า (๓๑)

^{๔๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๗๔/๑๒๙., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๔/๑๖๑.

^{๔๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๗๕/๑๒๙., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๗๕/๑๖๒.

^{๔๖} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๓๓๖.

เช่น คนทุศีลกับคนทุศีล คนมีศีลกับคนมีศีล^{๔๗} มีพระสูตรทั้งหมด ๓๙ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค โดยวรรคที่ ๑ กับวรรคที่ ๔ มีวรรคละ ๑๐ สูตร วรรคที่ ๒ มี ๑๒ สูตร วรรค ที่ ๓ ชื่อ กัมมปถวรรคมี ๗ สูตร^{๔๘} ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) นานัตตวรรค

นานัตตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความต่าง ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมาย และใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ธาตุนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งธาตุ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกธาตุต่าง ๆ ออกเป็น ๖ หมวด รวมเป็น ๑๘ ธาตุ เรียกว่าธาตุ ๑๘ คือ

๑) จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ(๒) โสตรธาตุ สัทธาธาตุ โสตวิญญานธาตุ(๓) ฆานธาตุ คันธธาตุ ฆานวิญญานธาตุ(๔) ชิวหาธาตุ รสธาตุ ชิวหาวิญญานธาตุ(๕) กายธาตุ โภฏฐัพพธาตุ กายวิญญานธาตุ

๖) มโนธาตุ ัมมธาตุ มโนวิญญานธาตุ^{๔๙}

๒. พาหิรผัสสนานัตตสูตร ว่าด้วยความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุภายนอก พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความต่างแห่งผัสสะเพราะอาศัยธาตุ ภายนอกเช่น รูปสัญญาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปธาตุ รูปสัมผัสกับปะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัญญา รูปสัมผัส เกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัสกับปะ รูปสัมผัสสชาเวทนาเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปสัมผัส รูปฉันทะเกิดขึ้น เพราะอาศัยรูปสัมผัสสชาเวทนา รูปปริพาหะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปฉันทะ รูปปริเยสนาเกิดขึ้นเพราะ อาศัยรูปปริพาหะ รูปลาภะเกิดขึ้นเพราะอาศัยรูปปริเยสนา แม้สัททสัญญา คันธสัญญา รสสัญญา โภฏฐัพพสัญญา และัมมสัญญาก็ เกิดโดยอาการอย่างเดียวกัน^{๕๐}

(๒) ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ซึ่งวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตร ทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. สัตตธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ ๗ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรง แสดงธาตุ ๗ ประการ คือ

^{๔๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๗.

^{๔๘} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หน้า (๓๒)

^{๔๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๘๕/๑๓๖., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๘๕/๑๖๙.

^{๕๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๘๓/๑๔๑., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๘๓/๑๗๖.

- ๑) อากาศธาตุ^{๕๑} อาศัยความมืดจึงปรากฏ
- ๒) สุกธาตุ^{๕๒} อาศัยความไม่งามจึง ปรากฏ
- ๓) อากาสนัญจายตนธาตุ^{๕๓} อาศัยรูปสมบัติจึงปรากฏ
- ๔) วิญญาณัญจายตนธาตุ^{๕๔} อาศัยอากาสนัญจายตนธาตุจึงปรากฏ
- ๕) อากิญจัญญายตนธาตุ^{๕๕} อาศัยวิญญาณัญจายตนธาตุจึงปรากฏ
- ๖) เนวสัณญานาสัญญายตนธาตุ^{๕๖} อาศัยอากิญจัญญายตนธาตุจึงปรากฏ
- ๗) สัณญาเวทิตนโรธธาตุ^{๕๗} อาศัยนิโรธสมบัติ จึงปรากฏ^{๕๘}

(๓) กัมมพลวรรค

กัมมพลวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยกรรมพล ซึ่งอรรถที่ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ ซึ่งมีพระสูตรทั้งหมด ๗ สูตร แต่ละสูตรมีความหมาย และใจความสำคัญ ดังนี้

๑.อสมาทิตสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีจิตไม่มั่นคง พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสววัตถิ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน คือ ๑) สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธา คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีศรัทธา ๒) สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีหิริ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีหิริ ๓) สัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มีโอตตปะปะ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ไม่มี

^{๕๑} อากาศธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุคือแสงสว่าง ซึ่งเป็นชื่อของอาโลกกสิณ ได้แก่ ฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่ทำให้ ปีติเกิดขึ้น เพราะบริกรรมโดยเพ่งแสงสว่างเป็นอารมณ์ อากาศธาตุอาศัยความมืดจึงปรากฏได้ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๑๕๑.

^{๕๒} สุกธาตุ ในที่นี้หมายถึงฌานพร้อมทั้งอารมณ์ที่เกิดขึ้น เพราะบริกรรมโดยเพ่งสุกกสิณ สุกธาตุอาศัยความไม่งามจึงปรากฏได้ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๑๕๑.

^{๕๓} อากาสนัญจายตนธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุที่กำหนดอากาศ คือความว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ ของอรุพฌาน อากาสนัญจายตนธาตุอาศัยรูปสมบัติจึงปรากฏได้ ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๖.

^{๕๔} วิญญาณัญจายตนธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุที่กำหนดวิญญาณเป็นอารมณ์ วิญญาณัญจายตนธาตุอาศัย อากาสนัญจายตนสมบัติจึงปรากฏได้ ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗.

^{๕๕} อากิญจัญญายตนธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุที่กำหนดความไม่มีอะไรเหลือเป็นอารมณ์ อากิญจัญญายตนธาตุ อาศัยวิญญาณัญจายตนสมบัติจึงปรากฏได้ ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗.

^{๕๖} เนวสัณญานาสัญญายตนธาตุ ในที่นี้หมายถึงธาตุที่เข้าถึงภาวะที่มีสัณญาก็มิใช่ ไม่มีสัณญาก็มิใช่ เนวสัณญานาสัญญายตนธาตุอาศัยอากิญจัญญายตนสมบัติจึงปรากฏได้ ขุ.ม.อ. (บาลี) ๗/๙๗.

^{๕๗} สัณญาเวทิตนโรธธาตุ ในที่นี้หมายถึงความดับขั้น ๔ ขั้น เป็นชื่อของนิโรธสมบัติ สัณญาเวทิตนโรธธาตุอาศัยนิโรธสมบัติจึงปรากฏได้ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๙๕/๑๕๒.

^{๕๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๙๕/๑๔๓., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๙๕/๑๘๐.

มีโอดตบปะ ๔) สัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตไม่มั่นคง^{๕๙} คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตไม่มั่นคง ๕) สัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญาทราม คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญาทราม

และตรัสว่า ๑) สัตว์ทั้งหลายผู้มีศรัทธา คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีศรัทธา ๒) สัตว์ทั้งหลายผู้มีหิริ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีหิริ ๓) สัตว์ทั้งหลายผู้มีโอดตบปะ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีโอดตบปะ ๔) สัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตมั่นคง คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีจิตมั่นคง ๕) สัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญา คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้มีปัญญา^{๖๐}

๒.ปัญญาสิกขาบทสูตร ว่าด้วยสัตว์ผู้มีศีล ๕ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุทั้งหลาย สัตว์ทั้งหลายคบค้าสมาคมกันโดยธาตุอย่างเดียวกัน คือ ๑) สัตว์ทั้งหลายผู้ฆ่าสัตว์ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ฆ่าสัตว์ ๒) สัตว์ทั้งหลายผู้ลักทรัพย์คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ลักทรัพย์ ๓) สัตว์ทั้งหลายผู้ประพฤตินิคมในกาม คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้ประพฤตินิคมในกาม ๔) สัตว์ทั้งหลายผู้พูดเท็จ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้พูดเท็จ ๕) สัตว์ทั้งหลายผู้เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้เสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท

และตรัสว่า ๑) สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ ๒) ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการลักทรัพย์ ๓) สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการประพฤตินิคมในกามคบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการประพฤตินิคมในกาม ๔) สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการพูดเท็จ ๕) สัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท คบค้าสมาคมกับสัตว์ทั้งหลายผู้เว้นขาดจากการเสพของมีนเมาคือสุราและเมรัยอันเป็นเหตุแห่งความประมาท^{๖๑}

(๔) จตุตถวรรค

จตุตถวรรค แปลว่า หมวดที่ ๔ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับอันเป็นสาระสำคัญของพระสูตรทุกสูตรในวรรคนี้ซึ่งกล่าวถึงธาตุ ๔ คือ ปฐวีธาตุ อาโปธาตุ เตโชธาตุ และวาโยธาตุ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

^{๕๙} จิตไม่มั่นคง ในที่นี้หมายถึงจิตที่ปราศจากอุปปารสมาธิ และอัปปนาสมาธิ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๐๗/๑๖๑.

^{๖๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๐๗/๑๕๙., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐๗/๑๘๗.

^{๖๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๐๘/๑๖๐., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๐๘/๒๐๑.

๑. จตุธาตุสูตร ว่าด้วยธาตุ ๔ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธาตุ ๔ ประการ ได้แก่ ๑) ปฐวีธาตุ ๒) อาโปธาตุ ๓) เตโชธาตุ ๔) วาโยธาตุ^{๖๒}

๒. อุปปาทสูตร ว่าด้วยความเกิดขึ้นแห่งธาตุ ๔ เป็นทุกข์ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ และความบังเกิดแห่งธาตุ ๔ ประการว่า ภิภษุทั้งหลาย

๑) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งปฐวีธาตุ นี่เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ

๒) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งอาโปธาตุ

๓) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งเตโชธาตุ ...

๔) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งวาโยธาตุ นี่เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นที่ตั้งแห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ

และตรัสว่าภิภษุทั้งหลาย

๑) แต่ความดับ ความระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งปฐวีธาตุ นี่เป็นความดับแห่งทุกข์ ความระงับโรค ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ

๒) ความดับ ความระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งอาโปธาตุ...

๓) ความดับ ความระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งเตโชธาตุ...

๔) ความดับ ความระงับ ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งวาโยธาตุ นี่เป็นความดับแห่งทุกข์ ความระงับโรค ความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ^{๖๓}

๒.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในอนมตคคสังยุต

อนมตคคสังยุตมี ๒๐ สูตร คำว่า อนมตคคสังยุต มีวิเคราะห์ว่า อนมตคคโคยฺ ภกฺขเว สัสสโร, ปุพฺพา โภภฺนิ น ปณฺญาติ.แยกเป็น (๑) อนุ + น + มต + อคค (๒) น + อมตคค. อ เป็น ตัพ ภาวะไม่มี อันไม่มีที่สุด, อันไม่มีกำหนด, อันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายอันใครๆ รู้ไม่ได้อันไม่ปรากฏ (สังสารวัฏ)^{๖๔} อนมตคค + สังยุต = อนมตคคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสังสารวัฏ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงให้ภิภษุทั้งหลายเห็นชัดโดยเปรียบเทียบกับแผ่นดิน ภูเขาเป็นต้น เนื้อหากล้ายกัน แต่ละสูตรก็สนับสนุนและ

^{๖๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๑๔/๑๖๓., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๑๔/๒๐๖.

^{๖๓} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๒๐/๑๖๘., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๐/๒๒๑.

^{๖๔} กองการจัดแปล, ปทานุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๓๕), หน้า ๑๐๖.

อธิบายกันเองเพื่อให้แจ่มแจ้งขึ้น^{๖๕} มีพระสูตรทั้งหมด ๒๐ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตร^{๖๖} เช่น

(๑)ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑.ติณกัฏฐสูตร ว่าด้วยหญ้าและท่อนไม้ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอันมีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบว่า แม้จะเอาหญ้า ท่อนไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ในชมพูทวีปมารวมกันแล้วทำเป็นมัด ๆ มัดละ ๔ นิ้ว โดยสมมติแต่ละมัดว่าเป็นมารดาบิดา จนกระทั่งไปไม้เหล่านั้นหมดไป ก็ไม่สามารถ นับมารดาบิดาเหล่านั้นได้ครบ เพราะสังสารนี้มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ที่สุดเบื้องต้น ที่สุดเบื้องปลาย ไม่ปรากฏแก่เหล่าสัตว์ผู้ถูกอวิชชาทิดขวาง ตัณหาผูกไว้ วนเวียนท่องเที่ยวไปอุปมานี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้น เธอทั้งหลายเสวยความทุกข์ ได้รับความลำบากได้รับความพินาศเต็มป่าช้า^{๖๗} เป็นเวลายาวนาน ภิกษุทั้งหลาย เพราะเหตุนี้แหละจึงควรเบื่อหน่าย ควรคลายกำหนด ควรเพื่อหลุดพ้นจากสังขารทั้งปวง^{๖๘}

๒.ปฐวีสูตร ว่าด้วยแผ่นดิน พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สังสารวัฏอัน มีเบื้องต้นและเบื้องปลายรู้ไม่ได้ ทรงเปรียบเทียบกัแผ่นดินว่า แม้จะเอาแผ่นดิน มาปั้นเป็นก้อนเท่ากับเมล็ดกระเบา จนกระทั่งแผ่นดินนั้นหมดไป ก็ไม่สามารถนับมารดาบิดาเหล่านั้นได้ครบ^{๖๙}

(๒)ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๖๕} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๘.

^{๖๖} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หน้า (๔๒)

^{๖๗} เต็มป่าช้า ในที่นี้ หมายถึงซากศพของเหล่าสัตว์ที่ตายแล้ว มีมากมาย ทับถมกันอยู่ในป่าช้า หรือ เต็ม

แผ่นดิน ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๒๔/๑๗๖.

^{๖๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๒๔/๑๗๓., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๔/๒๑๖.

^{๖๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๒๕/๑๗๓., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๒๕/๒๑๖.

๑. **ทศกศสูตร** ว่าด้วยผู้มีความทุกข์ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ภิกษุพิจารณาความทุกข์ในสังสารวัฏที่สัตว์ทั้งหลายได้รับ และตรัสว่าแม้พระองค์ก็เคยเสวยความทุกข์มาแล้ว^{๗๐}

๒. **มาตุสูตร** ว่าด้วยผู้เคยเป็นมารดา พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลายผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นมารดากัน^{๗๑}

๓. **ปิตุสูตร** ว่าด้วยผู้เคยเป็นบิดา พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สัตว์ทั้งหลาย ผู้ท่องเที่ยวไปในสังสารวัฏ ไม่มีเลยที่จะไม่เคยเป็นบิดากัน^{๗๒}

๒.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในกัสสปสังยุต

กัสสปสังยุตมี ๑๓ สูตร คำว่า กัสสป มีวิเคราะห์ว่า กสสปพราหมณียา อปจจํ กสสโป ผู้เป็นเหล่าก่อนแห่งนางกัสสปพราหมณี (กสสป บทหน้า ฌาน ปัจจย ^{๗๓} กัสสป + สังยุต = กัสสปสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระมหากัสสปะ หมายถึงเรื่องราวเกี่ยวกับท่านพระมหากัสสปะที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายฟังบ้าง ท่านพระมหากัสสปะเล่าเองบ้าง ส่วนมากเกี่ยวกับคุณธรรมและการประพฤติปฏิบัติของท่าน เช่น ท่านพระมหากัสสปะเป็นผู้สันโดษในปัจจย ๔ และถืออุตุงควัตรเป็นประจำ ทรงแนะนำให้พระสงฆ์เอาแบบอย่างเช่น สันโดษ ความไม่คลุกคลีกับคฤหัสถ์ รวมถึงข้อเสนอของพระมหากัสสปะ เพื่อให้พระผู้มีพระภาคเจ้าปรับปรุงข้อปฏิบัติของพระสาวกทั้งหลาย^{๗๔} มีพระสูตรทั้งหมด ๑๓ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ^{๗๕} เช่น

๑. **สันตมฺหฺรสูตร** ว่าด้วยความสันโดษ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงสรรเสริญ ท่านพระมหากัสสปะว่าเป็นผู้มีความสันโดษด้วยปัจจย ๔ คือ ๑) จิวร ๒) ปินชบาต ๓) เสนาสนะ ๔) คีลานปัจจยเภสัชบริวาร ไม่หลงติดใจในปัจจย ๔ มองเห็นโทษ และใช้ปัจจย ๔ อย่างรู้คุณค่าด้วยปัญญา ทรงแนะนำให้ภิกษุทั้งหลายประพฤติปฏิบัติตามท่านพระมหากัสสปะ^{๗๖}

^{๗๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๓๔/๑๗๙., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๔/๒๒๕.

^{๗๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๓๗/๑๘๑., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๗/๒๒๗.

^{๗๒} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๓๘/๑๘๒., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๓๘/๒๒๘.

^{๗๓} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๗๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๘.

^{๗๕} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** หน้า (๔๕)

^{๗๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๔๔/๑๗๖., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๔/๒๓๓.

๒.อโนตตปัสสูตร ว่าด้วยความไม่สะดุ้งกลัว พระสูตรเกิดขึ้นที่อสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี คือ ท่านพระมหากัสสปะกับ ท่านพระสารีบุตรสนทนาธรรมเกี่ยวกับบุคคล ๒ ประเภท คือ

- ๑) บุคคลผู้ไม่มีความเพียร ไม่มีความสะดุ้งกลัวบาป เป็นผู้ไม่ควรเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน
- ๒) บุคคล ผู้มีความเพียร มีความสะดุ้งกลัวบาป จึงเป็นผู้ควรเพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๗๗}

สรุปว่า ภิกษุเป็นผู้มีความเพียรเครื่องเผากิเลส มีความสะดุ้งกลัว เป็นผู้ควรเพื่อตรัสรู้ ควรเพื่อนิพพาน ควรเพื่อบรรลุลุทธิธรรมอันเกษมจากโยคะ^{๗๘} อย่างยอดเยี่ยมเป็นอย่างนี้

๒.จีวรสูตร ว่าด้วยจีวร พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คือ ท่านพระมหากัสสปะถามพระอานนท์เกี่ยวกับการบัญญัติสิกขาบทว่าด้วยการขบฉันในตระกูล ๓ หมวด^{๗๙} ไว้เพื่อประโยชน์อะไร พระอานนท์ตอบว่า เพื่อประโยชน์ ๓ ประการ คือ ๑). เพื่อข่มบุคคลผู้เก้อยาก ๒). เพื่อความอยู่ผาสุกของเหล่าภิกษุผู้มีศีลตั้งงาม ๓). เพื่ออนุเคราะห์ตระกูล มิให้เหล่าภิกษุผู้ปรารถนาช่วยอาศัยพวกพ้องทำลาย สงฆ์ให้แตกกัน

จากนั้นท่านพระมหากัสสปะได้สอนพระอานนท์และสหวิหิงคาริกของท่าน ในทำนอง ว่ายังเป็นเด็กหนุ่ม^{๘๐} ไม่คุ้มครองอินทรีย์ ไม่รู้จักประมาณในโภชนะ ไม่ปรารถนาคความเพียร เทียบเหยียบย่ำข้าวกล้า เบียดเบียนตระกูลทั้งหลาย

ภิกษุณีซึ่งอุลลันทาไม่พอใจที่ท่านพระมหากัสสปะกล่าววรุกรานพระอานนท์ เช่นนั้น จึงกล่าวว่าท่านพระมหากัสสปะเคยเป็นอัญเดียร์ถีย์ จึงได้กล่าวหาพระอานนท์

ท่านพระมหากัสสปะจึงบันลือสีหนาทเล่าเรื่องตั้งแต่ท่านออกบวชตั้งใจอุทิศต่อพระอรหันต์ จนกระทั่งเดินทางมาพบพระผู้มีพระภาคที่ประทับอยู่พหุปุตตเจดีย์ระหว่างกรุงราชคฤห์กับเมืองนาลันทา ได้รับอนุญาตให้อุปสมบทในพระพุทธศาสนาด้วยพระโอวาท ๓ ประการ คือ

- ๑) ให้ตั้งหิริโอตตปปะอย่างแรงกล้า ในพระเถระ พระมฆฉิมมะ และพระนวกะ

^{๗๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๔๕/๑๘๗., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๔๕/๒๓๔.

^{๗๘} โยคะ ในที่นี้หมายถึง สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพมี ๔ ประการ คือ (๑) กามโยคะ (โยคะคือกาม)(๒) ภวโยคะ (โยคะ คือภพ) (๓) ทิฏฐิโยคะ (โยคะ คือทิฏฐิ) (๔) อวิชาโยคะ (โยคะ คืออวิชา) ที.ปา. (บาลี) ๑๑/๓๑๒/๒๐๕.

^{๗๙} การขบฉัน ๓ หมวด ในที่นี้หมายถึงการขบฉันในโภชนวรรค สิกขาบทที่ ๑, ๒, ๓ แต่ในที่นี้พระมหากัสสปะกล่าวหมายเอาสิกขาบทที่ ๒ คือ คณโภชนสิกขาบท ว่าด้วยการฉันโภชนะเป็นคณะ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๑๘๙.

^{๘๐} เด็กหนุ่ม ในที่นี้หมายถึงภิกษุผู้มีพรรษา ๑ หรือพรรษา ๒ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๕/๑๘๙.

๒) ให้ตั้งใจฟังธรรมที่เป็นกุศล ไตร่ตรองด้วยปัญญาแล้วนำไปปฏิบัติจนเกิดประโยชน์

๓) พิจารณากายคตาสติที่ประกอบด้วยความยินดี^{๘๑} อยู่เสมอ

พระมหากัสสปะกล่าวว่า ผมเป็นหนี้บริโภค^{๘๒} ก้อนข้าวของราชภู่ถึง ๑ สัปดาห์ ในวันที่ ๘ นับจากวันที่ได้รับพระโอวาทนั้น ก็บรรลุอรหัตตผล นอกจากนี้แล้วก็ได้เคยถวายผ้าสังฆาฏิแด่พระผู้มีพระภาค และพระผู้มีพระภาคได้ทรงประทานผ้าป่านบังสกุลของพระองค์แก่ท่าน ในด้านคุณวิเศษก็ได้รับการยกย่องสรรเสริญจาก พระผู้มีพระภาคว่ามีเท่ากับพระองค์ และสามารถทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ อันหาอาสวะมิได้ ดังนั้นจึงไม่ควรเข้าใจผิดในคุณวิเศษเหล่านี้^{๘๓}

๓.ปรัมมรณสูตร ว่าด้วยตถาคตตายแล้วเกิดอีกหรือไม่เกิด พระสูตรเกิดขึ้นที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงสาวัตถี คือ ท่านพระมหากัสสปะสนทนารธรรมกับพระสารีบุตร โดยพระสารีบุตรเป็นผู้ถามท่านพระมหากัสสปะเกี่ยวกับอตตะ (ตัวตน) ตั้งเป็นคำถามได้ ๔ ประเด็น คือ

๑) ตถาคต^{๘๔} ตายแล้ว เกิดอีกหรือ

๒) ตถาคตตายแล้ว ไม่เกิดอีกหรือ

๓) ตถาคตเกิดอีก และไม่เกิดอีกหรือ

๔) ตถาคตเกิดอีกก็มีใช่ ไม่เกิดอีกก็มีใช่หรือ

ท่านพระมหากัสสปะตอบว่า ปัญหาเหล่านี้พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ เพราะพระองค์ทรงเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ไม่เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ ไม่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด สงบระงับ ตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน ปัญหา ที่พระองค์ทรงตอบคือ ทุกข์ เหตุเกิดแห่งทุกข์ ความดับทุกข์ และปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์ เพราะธรรมเหล่านี้มีประโยชน์ เป็นเบื้องต้นแห่งการประพฤติพรหมจรรย์ เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่าย คลายกำหนด สงบระงับ ตรัสรู้ และเพื่อนิพพาน^{๘๕}

^{๘๑} ประกอบด้วยความยินดี ในที่นี้หมายถึงกายคตาสติที่ประกอบด้วยความสุขที่เกิดจากปฐมฌาน ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๔/๒๒๑.

^{๘๒} บริโภค มี ๔ อย่าง คือ (๑) เถยยบริโภค บริโภคอย่างขโมย เช่น ภิกขุทุศีลบริโภค (๒) อธิณบริโภค บริโภคอย่างเป็นหนี้ เช่น การบริโภคของภิกขุผู้มีศีล แต่ไม่พิจารณาในเวลาบริโภค (๓) ทายัชชบริโภค บริโภคอย่างเป็นทายาท เช่น การบริโภคของพระเสขะ ๗ จำพวก (๔) สามีบริโภค การบริโภคอย่างเป็นเจ้าของ หมายถึงการบริโภคของพระชินาสพ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๕๔/๒๒๑, วิสุทธิ. (บาลี) ๑/๑๙/๔๕-๔๖.

^{๘๓} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๔/๒๐๘., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๔/๒๕๖.

^{๘๔} ตถาคต ในที่นี้เป็นคำที่ลัทธิอื่น ๆ ใช้กันมาก่อนพุทธกาล หมายถึงอตตะ ไม่ได้หมายถึงพระพุทธรเจ้า อนึ่งอรรถกถาหมายถึง สัตตะ (Being) ที่.ส.อ. (บาลี) ๒/๖๕/๑๐๘, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑๖/๑๙๐.

^{๘๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๕/๒๑๒., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๕/๒๖๐.

๒.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในलगการสังยุต

लगการสังยุตมี ๔๓ สูตร คำว่า लग อันได้, การได้, สภาวะอันบุคคลพึงได้, ไทยธรรมอันบุคคลย่อมได้ लग มาจาก ลม ธาตุ ณ ปัจจัย คำว่า लग ไทย มีวิเคราะห์ว่า ลมกตติ ลาภ^{๘๖} คำว่า สกการ มาจาก ส บทหน้า กร ธาตุ ณ ปัจจัย ซ้อน ก พุทธิ อ ที่ ส เป็น อา. สกการ การเคารพ, การนับถือ, การยกย่อง, การบูชา, สักการะ, เครื่องสักการะ คือวัตถุที่นำมาแสดงความเคารพ มี ๓ สิ่งคือ ดอกไม้ รูป เทียน. มีวิเคราะห์ว่า สกกจจ กตพโพ ทาทพิโพติ สกกาโร อากการที่ทำความเคารพ^{๘๗} लग+สักการ+สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเกี่ยวกับलगการะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับलगการะและความสรรเสริญที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดง ว่า เป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาดคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมเช่น เปรียบเทียบผู้ติดलगการะเหมือนเต่าถูกมัด เหมือนแกะถูกหนามเกี่ยว เหมือนถูกยิงด้วยลูกศร^{๘๘} มีพระสูตรทั้งหมด ๔๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค วรรคที่ ๑-๓ มีวรรคละ ๑๐ สูตร ส่วนวรรคที่ ๔ มี ๑๒ สูตร^{๘๙} เช่น

(๑) ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. ทารุณสูตร ว่าด้วยलगการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ๑) लग^{๙๐} ๒) สักการะ^{๙๑} ๓) ความสรรเสริญ^{๙๒} เป็นสิ่งทารุณ เผ็ดร้อน หยาดคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรมซึ่งภิกษุทั้งหลายจะต้องละให้ได้ เพื่อไม่ให้ ครอบงำจิต^{๙๓}

^{๘๖} พระมหาธิติพงศ์ อุตตมปณโย ไวยากรณ์บาลีเบื้องต้น เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาบาลีใหญ่ (บริษัท สหมิตรพริ้นต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด : นนทบุรี ๒๕๕๙), หน้า ๑๘๒.

^{๘๗} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๘๖๑.

^{๘๘} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, ๒๕๕๐), หน้า ๑๖๘.

^{๘๙} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หน้า (๕๐)

^{๙๐} लग ในที่นี้หมายถึงปัจจัย ๔ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๒๘.

^{๙๑} สักการะ ในที่นี้หมายถึงलगที่เกิดจากการทำงาน เกิดจากปัจจัย ๔ นั้น ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๒๘.

^{๙๒} ความสรรเสริญ ในที่นี้หมายถึงเสียงยกย่องชมเชย ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๕๗/๒๒๘.

^{๙๓} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๗/๒๑๖., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๗/๒๑๕.

๒.พหิสสูตร ว่าด้วยลามสัการะและความสรรเสริญเปรียบเทียบเบ็ด พระสูตรเกิดขึ้นที่ พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลามสัการะและความสรรเสริญเป็นสิ่ง ทารุณ ฝืดร้อน หยาบคาย และเป็นอันตรายต่อการบรรลุธรรม ภิกษุผู้เห็นแก่ลามสัการะและความ สรรเสริญ เปรียบเหมือนปลาที่เห็นแก่อยู้อกถื่นกินเบ็ดของนายพราน ย่อมได้รับทุกข์ ถึงความพินาศ ถูกพรานเบ็ดทำได้ตามใจปรารถนา^{๙๔}

(๒) ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ซึ่งวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตร ทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑.สุวัณณปาติสูตร ว่าด้วยถาดทองคำ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ลามสัการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการ บรรลุธรรม แม้ บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จมาแต่เดิม เมื่อถูกลามสัการะและความสรรเสริญครอบงำจิต เขาก็สามารถพูดเท็จได้^{๙๕}

๒.รูปียปาติสูตร ว่าด้วยถาดรูปียะ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มี พระภาคทรงแสดงว่า ลาม สัการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุ ธรรม แม้บุคคลผู้ไม่เคยพูดเท็จเพราะเหตุแห่งถาดทองคำ เมื่อถูกลามสัการะและความสรรเสริญ ครอบงำจิต เขาก็สามารถพูดเท็จได้^{๙๖}

(๓) ตติยวรรค

ตติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๓ ซึ่งวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตร ทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคาม พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มี พระภาคทรงแสดงว่า ลามสัการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุ ธรรม แม้มาตุคาม ๑ คน ก็ไม่สามารถย่ำยีจิตของภิกษุรูปหนึ่งได้เท่ากับลามสัการะและความ สรรเสริญ^{๙๗}

๒.กัลยาณิสสูตร ว่าด้วยนางงาม พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มี พระภาคทรงแสดงว่า ลาม สัการะและความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ และเป็นอันตรายต่อการบรรลุ

^{๙๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๕๘/๑๒๑๖., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๕๘/๒๖๖.

^{๙๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๖๗/๒๒๒., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๗/๒๒๒.

^{๙๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๖๘/๒๒๒., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๖๘/๒๗๔.

^{๙๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๗๐/๒๒๔., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗๐/๒๗๖.

ธรรม แม้ นางงามประจำแคว้น ๑ คน ก็ไม่สามารถย้ายจิตของภิกษุได้เท่ากับลาภสักการะและความ
สรรเสริญ^{๙๘}

(๔) จตุตถวรรค

จตุตถวรรค แปลว่า หมวดที่ ๔ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในวรรคนี้ มีพระสูตร
ทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑.ภินทิสสูตร ว่าด้วยการทำลาย พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มี
พระภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะ และความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำอันตรายกุศลมูลของพระ
เทวทัตให้ขาดสูญไป^{๙๙}

๒.กุศลมูลสูตร ว่าด้วยกุศลมูล พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระ
ภาคทรงแสดงว่า ลาภสักการะ และความสรรเสริญเป็นสิ่งทารุณ ทำอันตรายกุศลมูล^{๑๐๐} ของพระ
เทวทัตให้ขาดสูญไป^{๑๐๑}

๒.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในราหุลสังยุต

ราหุลสังยุตมี ๒๒ สูตร คำว่า ราหุล มีวิเคราะห์ว่า ราหุ วีย ลาคิ คณหาสติ ราหุโล ผู้
จับยึดเหมือนราหุ (ราหุ บทหน้า ลา ธาตุในความหมายว่าถือเอา กวิ ปัจจัย และสระที่สุตธาตฺ) ^{๑๐๒}
ราหุล +สังยุต= ราหุลสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระราหุล หมายถึงพระสูตรที่เกี่ยวกับ พระราหุล
ทูลถามปัญหาที่พระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับชั้น ๕ ว่า เที่ยงหรือไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงใน
ลักษณะถามตอบ โดยพระองค์ตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบเรื่อง จักขุ รูป วิญญาณ สัมผัส เวทนา
สัญญา ตัณหา และชั้น เป็นต้นให้มองเห็นว่าแต่ละอย่างไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตาอย่างไร^{๑๐๓} มี
พระสูตรทั้งหมด ๒๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๑๐ สูตร วรรคที่ ๒ มี ๑๒
สูตร^{๑๐๔} ตัวอย่างเช่น

^{๙๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๗๑/๒๒๔., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๗๑/๒๗๖.

^{๙๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๘๐/๒๒๘., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๐/๒๘๓.

^{๑๐๐} กุศลมูล คือรากเหง้าแห่งกุศลมีโอภะ(ความไม่ย่อภาค) เป็นต้น ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๑๘๑/๒๓๔.

^{๑๐๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๘๑/๒๒๘., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๑/๒๘๓.

^{๑๐๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๕๖๐.

^{๑๐๓} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, ๒๕๕๐), หน้า
๑๗๐.

^{๑๐๔} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎก
ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** หน้า (๕๖)

(๑) ปฐมวารค

ปฐมวารค แปลว่า หมวดที่ ๑ ชื่อวารคตั้งตามลำดับวารคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑.จักขุสูตร ว่าด้วยจักขุ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุลเกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ มี ๑) จักขุ ๒) โสตะ ๓) ชฺวานะ ๔) ชิวหา ๕) กาย ๖) ใจ ในลักษณะถามตอบ โดยพระผู้มีพระภาค ตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบ และตอนท้ายพระองค์ทรงสรุปว่า อายตนะภายใน ๖ มีจักขุเป็นต้นนั้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควรยึดมั่นว่าเป็นเรา หรือเป็นอัตตาของเรา^{๑๐๕}

๒.รูปสูตร ว่าด้วยรูป พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่พระราหุล เกี่ยวกับอายตนะภายนอก ๖ มี ๑) รูป ๒) เสียง ๓) กลิ่น ๔) รส ๕) โผฏฐัพพะ ๖) ธรรมารมณ์

ในลักษณะถามตอบ โดยพระผู้มีพระภาคตรัสถาม พระราหุลเป็นผู้ตอบ และตอนท้ายพระองค์ทรงสรุปว่า อายตนะ ภายนอก ๖ มีรูปเป็นต้น ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา จึงไม่ควร ยึดมั่นว่าเป็นของเรา หรือเป็นอัตตาของเรา^{๑๐๖}

(๒) ทุตติยวารค

ทุตติยวารค แปลว่า หมวดที่ ๒ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมี ความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑.อนุสยสูตร ว่าด้วยอนุสย พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงวิธีละ ๑) อหังการ^{๑๐๗} ๒) มมังการ^{๑๐๘} ๓) มานานุสย^{๑๐๙} ที่มีในขันธ ๕ มีรูปขันธเป็นต้น ตันว่า เมื่อบุคคลเห็นขันธ ๕ อย่างใดอย่างหนึ่งที่เป็นอดีต อนาคต ปัจจุบัน ที่เป็นไปในภายใน ภายนอก หยาบ ละเอียด เลว ประณีต อยู่ไกล หรืออยู่ใกล้ด้วยสัมมปัญญาตามความเป็นจริงว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา จึงจะละอหังการ มมังการ และอนุสยได้^{๑๑๐}

^{๑๐๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๘๘/๒๓๓., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๘/๒๘๙.

^{๑๐๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๑๘๙/๒๓๔., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๑๘๙/๒๙๑.

^{๑๐๗} อหังการ หมายถึงทิวฐิ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐๐/๒๓๗, อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๑๐๘} มมังการ หมายถึงตันทหา ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐๐/๒๓๗, อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๑๐๙} มานานุสย คือกิเลสที่นอนเนื่องอยู่ในสันดานของสัตว์ มี ๗ อย่าง คือ (๑) กามราคะ ความกำหนัดในกาม(๒) ปฏิฆะ ความหงุดหงิดขัดเคือง (๓) ทิวฐิ ความเห็นผิด (๔) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๕) มานะ ความถือตัว (๖) ภวราคะ ความกำหนัดในภพ (๗) อวิชชา ความไม่รู้จริง ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๐๐/๒๓๗.

^{๑๑๐} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๐๐/๒๓๙., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐๐/๓๐๐.

๒.อปตสูตร ว่าด้วยปราศจากอหังการ มมังการ และมานะ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับพระราหุลเรื่องวิธีที่จะทำให้ปราศจากอหังการ มมังการ และมานานุสัยที่มีในชั้น ๕ มีรูปชั้นเป็นต้น^{๑๑๑}

๒.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในลักษณะสังยุต

ลักษณะสังยุตมี ๒๑ สูตร คำว่า ลักษณะ มีวิเคราะห์ว่า ตเถว ลกขิตพพนติ ลกขณิ ภาวะอันธรรมดากำหนดไว้อย่างนั้นนั่นเอง (ลกข ธาตุในความหมายว่ากำหนด ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน น เป็น น หรือว่า ลกขียเต อนเนาติ ลกขณิ สิ่งเป็นเครื่องอันเขากำหนดหมาย (เหมือนวิเคราะห์ต้น)^{๑๑๒} ลักษณะ + สังยุต = ลักษณะสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเกี่ยวกับพระลักษณะ หมายถึงประมวล พระสูตรที่เกี่ยวกับการถามปัญหาเรื่องเปรตชนิดต่าง ๆ ของท่านพระลักษณะ และพระโมคคัลลานะเถระ เมื่อเล่าถวายพระพุทธเจ้าแล้วพระองค์ตรัสบอกบุพกรรมของเปรตเหล่านั้นด้วย^{๑๑๓} มีพระสูตรทั้งหมด ๒๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคที่ ๑ มี ๑๐ สูตร ส่วนวรรค ที่ ๒ มี ๑๑ สูตร^{๑๑๔} ตัวอย่างเช่น

(๑) ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ ซึ่งวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑.อัญญิกสูตร ว่าด้วยเปรตมีแต่โครงกระดูก พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง บุพกรรมของอัญญิสังขลิกเปรต (เปรตมีแต่โครงกระดูก) ที่พระมหาโมคคัลลานะเล่าให้ พระลักษณะฟัง ซึ่งเปรตตนนั้นพระองค์ก็เคยทอดพระเนตร แต่ไม่ทรงแสดงให้ใครฟัง เพราะทรงเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ข้าจะเป็นทุกข์แก่ผู้ที่ไม่เชื่อ บุพกรรมของเปรตนั้น คือ เคยเป็นคนฆ่าโค^{๑๑๕}

^{๑๑๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๐๑/๒๔๐., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐๑/๓๐๑.

^{๑๑๒} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๕๖๖.

^{๑๑๓} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๐.

^{๑๑๔} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย** หน้า (๕๙)

^{๑๑๕} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๐๒/๒๔๑., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐๒/๓๐๓.

๒.เปลีสูตร ว่าด้วยเปรตมีแต่ร่างขึ้นเนื้อ พระสูตรเกิดขึ้นที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง บุญกรรมของมังสเปลีเปรตว่า เคยเป็นคนฆ่าโค ในกรุงราชคฤห์ เหตุที่พระองค์ทรงแสดงก็ทรงปรารถนาเหตุการณ์เหมือนในพระสูตรที่ ๑^{๑๖}

(๒) ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ซึ่งวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑.สลิสกสูตร ว่าด้วยเปรตจมหลุมคฤทวามศีรชะเพศชาย พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุญกรรมของเปรตจมหลุมคฤทวามศีรชะ ที่พระมหาโมคคัลลานะเล่าให้พระลักษณะฟัง ซึ่งเปรตตนนั้นพระองค์ก็เคยทอดพระเนตร แต่ไม่ทรงแสดงให้ใครฟัง เพราะทรงเห็นว่าไม่มีประโยชน์ ซ้ำจะเป็นทุกข์แก่ผู้ที่ไม่เชื่อ บุญกรรมของเปรตนั้น คือ เคยเป็นชู้กับภรรยาของผู้อื่น^{๑๗}

๒.ปาปภิกษุสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุชู้ พระสูตรเกิดขึ้นที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุญกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นภิกษุชู้ในศาสนาของพระกัสสปสัมมาสัมพุทธเจ้า^{๑๘}

๓.ปาปภิกษุณีสูตร ว่าด้วยเปรตมีรูปเป็นภิกษุณีชู้ พระสูตรเกิดขึ้นที่ภูเขาคิชฌกูฏ กรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงบุญกรรมของเปรตตนนั้นว่า เคยเป็นภิกษุณีชู้^{๑๙}

๒.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในโอปัมมสังยุต

โอปัมมสังยุตมี ๑๒ สูตร คำว่า โอปัมม มีวิเคราะห์ว่า อุปมียติ สทิสึกรียติ เอเตนาติ โอปมมฺ สิ่งเป็นเครื่องเปรียบเทียบ (อุป บทหน้า มา ธาตุ ในความหมายว่าเปรียบเทียบ กะ ประมาณ อ ปัจจัย แปลง อุ เป็น โอ ซ้อน ม ลบสระหน้า)^{๒๐} โอปัมม + สังยุต = โอปัมมสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเกี่ยวกับการเปรียบเทียบ หมายถึงประมวล พระสูตรที่เกี่ยวกับบอกุลศรัทธม และเมตตาเจโตวิมุตติ เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเทศนาด้วยการเปรียบเทียบให้ภิกษุเข้าใจและมองเห็นได้

^{๑๖} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๐๓/๒๔๒., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๓๐๓/๓๐๔.

^{๑๗} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๑๒/๒๔๕., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๐๒/๓๐๘.

^{๑๘} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๑๘/๒๔๗., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑๘/๓๑๐.

^{๑๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๑๙/๒๔๗., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๑๙/๓๑๑.

^{๒๐} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๓๓๖.

ชัดเจน เช่น เปรียบอายุสังขารสั้นไปเร็วกว่าคนวิง เร็วกว่าพระจันทร์และพระอาทิตย์ เร็วกว่าเทวดา เทหะเป็นต้น^{๑๒๑} มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร^{๑๒๒} ตัวอย่างเช่น

๑. ภูมสูตร ว่าด้วยเรือนยอด พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า อุกุศลธรรม ทั้งหลายล้วนมีวิชชาเป็นมูลราก มีวิชชาเป็นแหล่งรวม เมื่อจะกำจัด ต้องกำจัดด้วยอรหัตตมรรค เปรียบเหมือนกลอนเรือนย่อมนวมกันที่ยอดเรือน เมื่อรื้อยอดเรือนออก กลอนเหล่านั้นก็ถูกรื้อออกด้วย ฉะนั้น^{๑๒๓}

๒. นาคสูตร ว่าด้วยช้าง พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงการเข้าไปสู่ตระกูล และการบริโภคลาภอย่างมีโทษและไร้โทษของภิกษุ เปรียบเหมือนช้างที่ บริโภคหญ้า บ้างให้สะอาดดีแล้วจึงบริโภค การบริโภคอย่างนี้จึงมีประโยชน์ต่อผิวพรรณและกำลัง ทำให้มีกำลัง ส่วนช้างอีกพวกหนึ่งบริโภคหญ้าโดยไม่ล้างให้สะอาด บริโภคหญ้าพร้อมทั้งโคลน ตม การบริโภคนั้นย่อมเกิดโทษอย่างเดียว^{๑๒๔}

๒.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในภิกขุสังยุต

ภิกขุสังยุตมี ๑๒ สูตร คำว่า ภิกขุ มีวิเคราะหว่า ภิกขุ ตีติ ภิกขุ (ภิกขุ ชาติในความหมาย ว่าขอ รุ ปัจจย ลบ ร อนุพันธ์ รัสสะ อุ เป็น อุ สำเร็จรูปเป็น ภิกขุ หรือ สัสสะเร ภย อิกขตีติ ภิกขุ ผู้ เห็นภัยในสังสารวัฏ (ภย ชาติ อิกข ชาติในความหมายว่าเห็น รุ ปัจจย ลบ ย บทหน้า ลบ ร อนุพันธ์ รัสสะ อุ เป็น อุ) หรือว่า ภิกขตี อมตรส ภุณชตีติ ภิกขุ ผู้ได้บริโภคอมตรสคือพระนิพพาน (ภกข ชาติ ในความหมายว่ากิน รุ ปัจจย แปลง อ เป็น อิ สำเร็จรูปเป็น ภิกขุ^{๑๒๕} ภิกขุสังยุต แปลว่า ประมวล เรื่องเกี่ยวกับภิกษุ หมายถึงประมวลพระสูตร ที่เกี่ยวกับภิกษุที่เป็นแบบอย่างที่ดีแก่ภิกษุทั้งหลายมี พระสารีบุตร และพระมหาโมคคัลลานะเป็นต้น ตรัสสอนให้เอาอย่างพระเถระที่มีคุณสมบัติที่น่าเลื่อมใส เหล่านั้น^{๑๒๖} มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร^{๑๒๗} ตัวอย่างเช่น

^{๑๒๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต) , คำบรรยายพระไตรปิฎก, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๐.

^{๑๒๒} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หน้า (๖๒)

^{๑๒๓} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๒๓/๒๕๐., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๒๓/๓๑๓.

^{๑๒๔} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๓๑/๒๕๕., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๑/๓๑๙.

^{๑๒๕} พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), คัพพีวิเคราะห์, หน้า ๔๘๘.

^{๑๒๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต) , คำบรรยายพระไตรปิฎก, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๐.

^{๑๒๗} โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎก ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย หน้า (๘)

๑. โกลิตสูตร ว่าด้วยพระโกลิตะ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงคุณภาพ อันประเสริฐแก่พระมหาโมคคัลลานะ คือการเป็นอยู่ด้วยหุติยานที่มีความผ่องใส ภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น ไม่มีวิตก ไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปีติและสุขอันเกิดจากสมาธิอยู่ ควรกล่าวว่า สาวกผู้ที่พระศาสดาทรงอนุเคราะห์ได้บรรลุความรู้อันยิ่งใหญ่^{๑๒๘} ทรงแนะนำพระมหาโมคคัลลานะไม่ให้ประมาทในคุณภาพอันประเสริฐนี้^{๑๒๙}

๒. นวสูตร ว่าด้วยผู้ใหม่ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมเพื่อให้อำนาจแก่ภิกษุผู้ใหม่ที่กระทำกิจของตน คือมีความเพียรพยายามเพื่อบรรลุนิพพาน และตรัสห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายกล่าวโทษภิกษุผู้กำลังทำกิจเช่นนี้ ทรงรู้ความคิดปริวิตกทางจิตของภิกษุนั้น จึงรับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย เธอทั้งหลายอย่าโทษภิกษุนี้เลย ภิกษุนี้มีปกติได้มาน ๔ อันเป็นเครื่องอยู่เป็นสุขในปัจจุบันที่อาศัยอธิจิตตามปรารถนาได้โดยไม่มียาก ได้โดยไม่ลำบาก ได้ทำให้แจ้งซึ่งประโยชน์ยอดเยี่ยม^{๑๓๐} อันเป็นที่สุดแห่งพรหมจรรย์ที่เหล่ากุลบุตรออกจากเรือนบวชเป็นบรรพชิตโดยชอบต้องการด้วยปัญญาอันยิ่งเอง เข้าถึงอยู่ในปัจจุบันจึงได้ตรัสว่า บุคคลปรารถนาความเพียรย่อหย่อน กำลังน้อยไม่พึงบรรลุนิพพาน อันเป็นเหตุปลดปล่อยกิเลสเครื่องร้อยรัดทั้งปวงได้ ส่วนภิกษุหนุ่มรูปนี้เป็นอุตมบุรุษ ชนมารพร้อมทั้งกองทัพได้แล้ว ทรงไว้ซึ่งอรรถภาพสุดท้าย^{๑๓๑}

๓. ลกฺขณกัฏฺฐิยสูตร ว่าด้วยพระลกฺขณกัฏฺฐิยะ^{๑๓๒} พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาค ทรงยกย่องสรรเสริญท่านพระลกฺขณกัฏฺฐิยะซึ่งมีรูปร่างเตี้ย ผิวพรรณไม่งาม แต่มีฤทธานุภาพมาก สมบัติที่เธอไม่เคยเข้าเธอก็สามารถเข้าได้ง่าย ดังนั้น คนร่างเล็กแต่มีปัญญาย่อมเป็นใหญ่ในหมู่มนุษย์ได้^{๑๓๓}

๒.๑๒ สรุปท้ายบท

เมื่อมองภาพรวมของสังยุตตนิกาย นิทานวรรค ตามที่ได้แนะนำมาโดยสังเขป จะเห็นได้ว่าเป็นไปตามลักษณะเฉพาะ หรือเอกลักษณ์ของสังยุตตนิกายดังได้กล่าวไว้ในบทนำของสังยุตตนิกาย

^{๑๒๘} ความรู้อันยิ่งใหญ่ ในที่นี้หมายถึงอภิญา ๖ ส.นิ.อ. (บาลี) ๒/๒๓๕/๒๓๖.

^{๑๒๙} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๓๕/๒๕๙., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๕/๓๒๕.

^{๑๓๐} ประโยชน์ยอดเยี่ยม หมายถึงอรรถผลหรืออริยผลอันเป็นที่สุดแห่งมรรคพรหมจรรย์ อ.จ.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕/๗, ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๘๒/๘๐.

^{๑๓๑} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๓๘/๒๖๒., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๓๘/๓๒๙.

^{๑๓๒} พระลกฺขณกัฏฺฐิยะ เป็นภิกษุชาวเมืองสาวัตถี แคว้นโกศล ซึ่งได้รับยกย่องจากพระพุทธเจ้าว่าเป็นเลิศ (เอตทัคคะ) ทางด้านมีเสียงไพเราะ อ.จ.เอกก. (ไทย) ๒๐/๑๙๔/๒๖, ข.อุป. (ไทย) ๓๓/๑-๓๓/๒๘๙-๒๙๓.

^{๑๓๓} ส.นิ. (บาลี) ๑๖/๒๔๐/๒๖๔., ส.นิ. (ไทย) ๑๖/๒๔๐/๓๓๒.

สคาถวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๕ และสังยุตตนิกายเล่มอื่น ๆ ในส่วนที่เกี่ยวกับการจัดหมวดหมู่พระสูตร โดยเฉพาะการประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยหมวดธรรมหมวดเดียวกันมารวมไว้ในวรรคเดียวกัน เช่น นิทานวรรค นี้ท่านประมวลพระสูตรมารวมไว้ จำนวนถึง ๓๓๗ สูตร เฉพาะที่ว่าด้วยนิทาน คือ ต้นเหตุแห่งธรรมทั้งหลายซึ่งในที่นี้หมายถึงปฏิจจสมุปบาท และหมวดธรรมที่เกี่ยวข้อง กับปฏิจจสมุปบาทในบริบทต่าง ๆ

มีข้อที่ควรสังเกตหลายประการ เช่น วิธีการอธิบายปฏิจจสมุปบาทซึ่งมีหลายรูปแบบ คือ อธิบายแบบเต็มสูตรก็มี อธิบายแบบไม่เต็มสูตรก็มี และอธิบายแบบตัดตอนไปเสริมความในหมวดธรรมอื่น ๆ ตามความเหมาะสมกับบริบทนั้น ๆ ก็มี เช่น การอธิบายโดยเริ่มจากอวิชาเรื่อยไปจนถึงชรา มรณะ โสกะ ปรีทเวะ ทุกข์ โทมนัส อุปายาส เรียกว่า อธิบายเต็มสูตร หรืออธิบายโดยเริ่มจากทุกข์ไต่ขึ้นไปตามลำดับจนถึงอวิชา ก็เรียกว่า อธิบายเต็มสูตร ส่วนการอธิบายโดยจับเอาท่อนใด ท่อนหนึ่งมาขยายความตามที่ต้องการ แต่มุ่งอธิบายปฏิจจสมุปบาทนี้โดยเฉพาะเรียกว่าอธิบายไม่เต็มสูตร ขอให้ตรวจดูในนิทานสังยุตโดยละเอียด ท่านจะพบข้อสังเกตดังกล่าวได้เอง

อนึ่ง ขอให้อ่านนิทานสูตร และวิปัสสิสูตร ในนิทานสังยุตซึ่งเป็นสังยุตแรกของนิทานวรรคนี้โดยละเอียด แล้วนำไปเปรียบเทียบกับมหานิทานสูตรและมหาปทานสูตร ในที่ขนิทาย มหาวรรค พระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐ ซึ่งกล่าวถึงหมวดธรรมคือปฏิจจสมุปบาทนี้เหมือนกัน แต่มีวิธีอธิบายแตกต่างกัน ในมหานิทานสูตร พระผู้มี พระภาคทรงปรารภคำกราบทูลของท่านพระอานนท์เช่นเดียวกับในนิทานสูตร (เข้าใจ ว่าเป็นสูตรเดียวกัน) แต่ทรงอธิบายไม่เต็มสูตรเหมือนในนิทานสูตร คือ ทรงอธิบายเริ่มจากชรา มรณะ ไต่ขึ้นไปตามลำดับจนถึงวิญญาน แล้วหมุนกลับลงมาหามาตรูปและองค์ปฏิจจสมุปบาทต่อ ๆ มาอีก ไม่เลยไปถึงสังขารและอวิชาเหมือนในนิทานสูตร วิธีอธิบายในมหานิทานสูตรเหมือนในมหาปทานสูตร ตอนที่พระพุทธเจ้าพระนามว่า วิปัสสิทรงพิจารณาปฏิจจสมุปบาทแล้วได้ตรัสรู้ ซึ่งต่างกับวิธีอธิบายในวิปัสสิสูตร ในนิทานสังยุต (ขอให้ดูคำแนะนำมหาปทานสูตรและมหานิทานสูตรในบทนำของพระไตรปิฎกเล่มที่ ๑๐)

เนื้อหาของนิทานวรรค แม้จะแบ่งเป็นสังยุตต่าง ๆ ถึง ๑๐ สังยุต แต่ก็ยัง รักษาเอกภาพของนิทานวรรคไว้ได้ดียิ่ง คือ คงยึดถือปฏิจจสมุปบาทเป็นหมวด ธรรมหลัก ข้อแตกต่างปลีกย่อยที่ปรากฏ คือ แต่ละสังยุตต่างมีจุดมุ่งหมายของ ตนเอง จึงนำปฏิจจสมุปบาทไปประยุกต์ให้เหมาะสมตามจุดมุ่งหมายนั้น ๆ ผลที่ปรากฏก็คือนิทานวรรคนี้มีคำอธิบายเรื่องปฏิจจสมุปบาทหลากหลาย ท่านผู้อ่านประสงค์จะค้นคว้าเรื่องปฏิจจสมุปบาทในบริบทใด ๆ ก็หาอ่านได้ในที่นี้

ปฏิจจสมุปบาทเป็นหมวดธรรมสำคัญยิ่งในพระพุทธศาสนา เพราะหมู่สัตว์ไม่รู้ ปฏิจจสมุปบาทชัดเจน จึงต้องเวียนว่ายตายเกิดเพราะรู้ชัดปฏิจจสมุปบาทนี้ จึงหลุดพ้นจากสังสารวัฏ พระพุทธเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีตและปัจจุบัน ตรัสรู้ได้โดยการพิจารณาตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้ และแม้พระพุทธเจ้าในอนาคตก็จะตรัสรู้ได้ด้วยการพิจารณาตามหลักปฏิจจสมุปบาทนี้เช่นกัน ด้วย

ความสำคัญยิ่งอย่างนี้ ท่านพระสารีบุตรจึงกล่าวว่า พระธรรมคำสอนของพระผู้มีพระภาคทั้งปวงรวมลงในปฏิจจนุสุมปาบทนี้นั่นเอง

๒.๑๓ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย นิทานวรรคพอสังเขป อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่เท่าไร มีกี่สังยุต มีกี่พระสูตร และมีอักษรย่อว่าอย่างไร

๒. จงอธิบายปฏิจจนุสุมปาบทสูตร และวิภังคสูตรเป็นต้น ดังนี้ ๑. เหตุเกิดพระสูตร ๒. สถานที่เกิดพระสูตร ๓. หลักธรรม และ ๔. บุคคลสำคัญในพระสูตรพอสังเขป

๓. จงวิเคราะห์หลักธรรมในสังยุตตนิกาย นิทานวรรคโดยสังเขป เช่น ๑. หลักธรรมในนิทานสังยุต ๒. หลักธรรมในอภิสมยสังยุต ๓. หลักธรรมในธาตุสังยุต ๔. หลักธรรมในภิกขุสังยุตเป็นต้น พร้อมยกตัวอย่างหลักธรรมมาประกอบด้วย

๒.๑๔ เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร :

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๙.

๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์วิบูลย์, ๒๕๓๙.

กองการจัดแปล, ปทนุกรมพระไตรปิฎก ฉบับบาลี-ไทย (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์การศาสนา),

๒๕๓๕).

โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎก

ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม ๑๖ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐).

พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี) ป.ธ. ๙ ราชบัณฑิต ศัพท์วิเคราะห์ , (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๘).

พระมหาธิติพงศ์ อุดตมปญโญ ไวยากรณ์บาลีเบื้องต้น เพื่อเป็นพื้นฐานสำหรับการศึกษาบาลีใหญ่

(บริษัท สหมิตรพรินต์ติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง จำกัด : นนทบุรี ๒๕๕๙).

ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔
(กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐).

บทที่ ๓

พระสูตรและสาระสำคัญในชั้นธวารวรรคสังยุตตนิกายปาลิ

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม,พธ.ด.

วัตถุประสงค์ประจำบท

๑. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรค เล่มที่ ๑๗ จำนวน ๗๑๖ สูตรได้โดยสังเขป
๒. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถอธิบาย เรื่องเหตุเกิดพระสูตร สถานที่เกิดพระสูตร และบุคคลสำคัญในพระสูตรชั้นธวารวรรคได้โดยสังเขป
๓. เพื่อให้ผู้เรียนสามารถวิเคราะห์หลักธรรม และพระสูตรในชั้นธวารวรรคที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหารายวิชา

- ๓.๑ ความนำ
- ๓.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในชั้นสังยุต
- ๓.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในราชสังยุต
- ๓.๔ เนื้อหาสาระสำคัญที่ภิกษุสังยุต
- ๓.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในโศกกันตสังยุต
- ๓.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในอุปปาทสังยุต
- ๓.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในกิเลสสังยุต
- ๓.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในสาริปุตตสังยุต
- ๓.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในนาคสังยุต
- ๓.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในสุภณสังยุต
- ๓.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในคันทัพพกายสังยุต
- ๓.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในเวลาทสังยุต
- ๓.๑๓ เนื้อหาสาระสำคัญในวัจจโคตตสังยุต
- ๓.๑๔ เนื้อหาสาระสำคัญในฌานสังยุต
- ๓.๑๕ สรุปท้ายบท
- ๓.๑๖ คำถามท้ายบท
- ๓.๑๗ เอกสารอ้างอิง

๓.๓ ความนำ

สังยุตตนิกาย จัดเป็นเล่มที่ ๓ ของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยวาระที่เกี่ยวกับชั้น ๕ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พระธรรมสังคิตาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า ชั้นธาวรรค แปลว่า หมวดว่า ด้วยวาระที่เกี่ยวกับชั้น มีพระสูตรทั้งหมด ๗๑๖ สูตร การจัดแบ่งหมวดหมู่ในชั้นธาวรรค มีอักษรย่อว่า ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑/๑. หมายถึง สังยุตตนิกายชั้นธาวรรคบาลี (บาลี) และพระไตรปิฎก ส.ข. (ไทย) เล่มที่ ๑๗ /ข้อที่ ๑/หน้าที่ ๑.เป็นต้นมีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวล เป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุตออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก เช่น

(ก). แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร ๗๑๖ สูตรในชั้นธาวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๓ สังยุต คือ

๑. ชั้นธสังยุตมี ๑๕๙ สูตร	๒. ราชสังยุตมี ๔๖ สูตร
๓. ทิฏฐิสังยุตมี ๙๖ สูตร	๔. โลกกันตสังยุตมี ๑๐ สูตร
๕. อุปปาทสังยุตมี ๑๐ สูตร	๖. กิเลสสังยุตมี ๑๐ สูตร
๗. สาริปุตตสังยุตมี ๑๐ สูตร	๘. นาคสังยุตมี ๕๐ สูตร
๙. สุปันณสังยุตมี ๔๖ สูตร	๑๐. คันธัพพกายสังยุตมี ๑๑๒ สูตร
๑๑. วลาหกสังยุตมี ๕๗ สูตร	๑๒. วัจณโคตตสังยุตมี ๕๕ สูตร
๑๓. ฆานสังยุตมี ๕๕ สูตร	

(ข). แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ ยังมีการแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ ถึง ๓ แบบ คือ

แบบที่ ๑ ชั้นธสังยุต แบ่งเป็นปณณาสก (หมวด ๕๐) และเป็นวรรค

แบบที่ ๒ ราชสังยุต และทิฏฐิสังยุต แบ่งเป็นวรรค

แบบที่ ๓ โลกกันตสังยุต อุปปาทสังยุต กิเลสสังยุต สาริปุตตสังยุต นาค-

สังยุต สุปันณสังยุต คันธัพพกายสังยุต วลาหกสังยุต วัจณโคตตสังยุต และฆานสังยุต รวม ๑๐ สังยุต ไม่แบ่งเป็นปณณาสกหรือวรรค

๓.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในชั้นธสังยุต

ชั้นธสังยุตมี ๑๕๙ สูตร คำว่า ชั้นธ มีวิเคราะห์ว่า ขังขาต อวยว ธาเรตตี ขนโธ ส่วนที่ อารงอวยวะ คืออินทริยไว้ (ข บทหน้า ธา ธาตุในความหมายวาทรงไว้ อ ปัจจัย แปลงนคคหิตเป็น น ลบสระหน้า) หรือ ขานิ อินทริยานิ ธาเรตตี ขนโธ ส่วนที่อารงอินทริยไว้ (ข บทหน้า ธาตุใน

ความหมายวาทรงไว้ อ ปัจจัย แปลงนิคคหิตเป็น น ลบสระหน้า) ^๑ ชั้นธ + วาร + วรรค = ชั้นธวาร วรรค ชั้นธสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องชั้นธ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับ ชั้นธ ๕ และธรรมที่ เกี่ยวข้องกับชั้นธเหล่านี้ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ พร้อมด้วยลายละเอียดต่างๆ เป็น เทศนาของพระพุทธเจ้าบ้าง ของพระเถระผู้ใหญ่เช่น พระสารีบุตร และพระมหาภิกขุจาณณะเป็นต้นบ้าง ^๒ มีทั้งหมด ๑๕๙ สูตร จัดแบ่งเป็นปณณาสกก็ได้ ๓ ปณณาสก แต่ละปณณาสกแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค โดยปกติ วรรคหนึ่งมี ๑๐ สูตร แต่บางวรรคมีมากกว่า ๑๐ สูตร ตัวอย่างเช่น

(๑) มุลปณณาสก

(๑) นกุลปิตุวรรค

นกุลปิตุวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ใน วรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑.นกุลปิตุสูตร ว่าด้วยนกุลปิตาคหบดี พระสูตรเกิดขึ้นที่เภสกพาวัน สถานที่พระราชทาน อภัยแก่หมู่นี้อ เขตกรุงสูงสูมารคิระ แคว้นภคคะ คือ นกุลปิตาคหบดีเข้าไปทูลขอให้พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงธรรมให้ฟัง เพราะตนเป็นผู้ชรา มีกายกระสับกระส่ายเจ็บป่วยประจำ พระผู้มีพระภาคตรัส ว่า แม้กายจะกระสับกระส่ายก็อย่าให้จิตกระสับ กระส่าย นกุลปิตาคหบดียังไม่เข้าใจลึกซึ้งจึงเข้าไป ถามถึงเหตุที่ทำให้กายหรือจิตกระสับกระส่ายกับท่านพระสารีบุตร

พระเถระตอบว่า คหบดี บุคคลชื่อว่าเป็นผู้มีกายกระสับกระส่าย และมีจิตกระสับกระส่าย เป็นอย่างไร คือ ปุณฺชน^๓ ในโลกนี้ผู้ไม่ได้สดับ^๔ ไม่ได้เห็นพระอริยะ ไม่ฉลาดในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของพระอริยะ ไม่ได้เห็นสัตบุรุษ ไม่ฉลาดในธรรมของสัตบุรุษ ไม่ได้รับการแนะนำในธรรมของสัตบุรุษ

๑) พิจารณาเห็นรูปโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตว่ามีรูป พิจารณาเห็น รูปในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในรูป ดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปเป็นของเราเมื่อ เขาดำรงอยู่ด้วยความยึดมั่นว่า เราเป็นรูป รูปเป็นของเรา รูปนั้นแปรผันเป็นอย่างอื่น เพราะรูปแปร

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๒๘๐.

^๒ ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๑.

^๓ ปุณฺชน หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้ เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลส อย่างหนานานับการ ปุณฺชนมี ๒ ประเภท คือ อัญชุปุณฺชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และ กัลยาณ ปุณฺชน คนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว ที.สี.อ. (บาลี) ๗/๕๘-๘๙.

^๔ ผู้ไม่ได้สดับ ในที่นี้หมายถึงผู้ไม่มีปรีชาปฏิบัติ และปฏิเวธ อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๑/๕๔.

ผันและเป็นอย่างอื่น โสกะ (ความเศร้าโศก) ปริเทวะ (ความคร่ำครวญ) ทุกข์(ความทุกข์กาย) โทมน์ส (ความทุกข์ใจ) และอุปายาส (ความคับแค้นใจ) จึงเกิดขึ้นแก่เขา

๒) พิจารณาเห็นเวทนาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีเวทนา พิจารณาเห็นเวทนาในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในเวทนาเป็นต้น

๓) พิจารณาเห็นสัญญาโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีสัญญา พิจารณาเห็นสัญญาในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในสัญญาเป็นต้น

๔) พิจารณาเห็นสังขารโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีสังขาร พิจารณาเห็นสังขารในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในสังขารเป็นต้น

๕) พิจารณาเห็นวิญญาณโดยความเป็นอัตตา พิจารณาเห็นอัตตาว่ามีวิญญาณ พิจารณาเห็นวิญญาณในอัตตา หรือพิจารณาเห็นอัตตาในวิญญาณเป็นต้น

ถ้ามีสักกายทิฎฐิ ๒๐ และยึดถือขันธ ๕ กายและจิตก็กระสับกระส่าย ถ้าไม่ยึดถือก็ไม่กระสับกระส่าย สักกายทิฎฐิ ๒๐ คือ ความเห็นว่าเป็นกายของตน ๒๐ ประการ ได้แก่ เห็นขันธ ๕ เป็นอัตตา เห็นอัตตาว่ามีขันธ ๕ เห็นขันธ ๕ ในอัตตา และเห็นอัตตาในขันธ ๕ (ขันธ ๕ x ความเห็น ๔ อย่าง = ๒๐)^๕

๒. เทวทหสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เทวทหนิคม พระสูตรเกิดขึ้นที่ เทวทหนิคมของ เจ้าศากยะทั้งหลาย แคว้นสักกะ คือ ภิกษุจำนวนมากเข้าไปทูลลาพระผู้มีพระภาคซึ่งประทับอยู่ที่ เทวทหนิคม เพื่อเดินทางไปอยู่ปัจฉาภุมชนบท พระองค์รับสั่งให้ไปบอกลาท่านพระสารีบุตรก่อน

ท่านพระสารีบุตร จึงแสดงธรรมเกี่ยวกับขันธ ๕ ให้ภิกษุเหล่านั้นฟังเพื่อใช้โต้ตอบวาทะกับ บัณฑิตผู้สนใจธรรมกล่าวว่า ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต^๖ บ้าง พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต^๗ บ้าง คหบดีผู้เป็นบัณฑิต^๘ บ้าง สมณะผู้เป็นบัณฑิต^๙ บ้าง ผู้จะถามปัญหาเกี่ยวกับภิกษุผู้ไปยังประเทศต่างๆ มีอยู่ หากคนผู้เป็นบัณฑิตใคร^{๑๐} ถามว่า พระศาสดาของพวกท่านมีวาทะอย่างไร ตรัสสอนอย่างไร ธรรมทั้งหลายอันพวกท่านได้ฟังดี เรียบดี สใจดี ทรงจำดี รู้แจ้งดีแล้วด้วยปัญญาบ้างหรือ พวก

^๕ ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑/๖., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๕.

^๖ กษัตริย์ผู้เป็นบัณฑิต หมายถึง พระราชาผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายมีพระเจ้าพิมพิสารและพระเจ้าโกศล เป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

^๗ พราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิต หมายถึงพราหมณ์ผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายมีจึงกีพราหมณ์และตารุกขพราหมณ์ เป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

^๘ คหบดีผู้เป็นบัณฑิต หมายถึงคหบดีผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายมีจิตตคหบดีและสุทัตตคหบดี(อนาถปิณฑิกเศรษฐี) เป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

^๙ สมณะผู้เป็นบัณฑิต หมายถึงปริพาชกผู้เป็นบัณฑิตทั้งหลายมีสภียปริพาชกและปิโถติกปริพาชก เป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

^{๑๐} ใครู้ ในที่นี้หมายถึงแสวงหาประโยชน์ สนใจธรรม ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒/๒๘๓.

ท่านเมื่อกล่าวอย่างไร จึงจะเชื่อว่าเป็นผู้พูดตรงตามที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้ไม่เชื่อว่กล่าวต่อพระผู้มีพระภาคด้วยคำเท็จ ชื่อว่ากล่าวแก้อย่างสมเหตุสมผล ไม่มี คำกล่าวเช่นนั้นและการคล้อยตามที่จะเป็นเหตุให้ถูกตำหนิได้

พระสารีบุตรกล่าวกับภิกษุทั้งหลายว่า ท่านทั้งหลายถูกถามอย่างนี้พึงตอบแก่คนเหล่านั้นว่า พระศาสดาของเรามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคในสิ่งไรเล่า คือ^{๑๑}

- ๑) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในรูป
- ๒) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในเวทนา
- ๓) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในสัญญา
- ๔) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในสังขาร
- ๕) พระศาสดามีปกติตรัสสอนให้กำจัดฉันทราคะในวิญญาณ^{๑๒}

ท่านพระสารีบุตรได้กล่าวอย่างนี้แล้ว ภิกษุเหล่านั้นมีใจยินดี ต่างชื่นชม ภาษิตของท่านพระสารีบุตร

(๒) อนิจจวรรค

อนิจจวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมาย และใจความสำคัญ เช่น

๑. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงชั้น ๕ ว่า ภิกษุทั้งหลาย ๑) รูปไม่เที่ยง ๒) เวทนาไม่เที่ยง ๓) สัญญาไม่เที่ยง ๔) สังขารไม่เที่ยง ๕) วิญญาณไม่เที่ยง ภิกษุทั้งหลาย อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า

- ๑) ขาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว^{๑๓}

^{๑๑} ฉันทราคะ หมายถึงความกำหนัดที่ไม่รุนแรง(ฉันทะ) และความกำหนัดที่รุนแรง(ราคะ) (วิ.อ. (บาลี) ๓/๓๒๙/๕๗๒, ขุ.ม.อ. (บาลี) ๑/๘/๑๐๕.

^{๑๒} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒/๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒/๘.

^{๑๓} อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว หมายถึงกิจแห่งการปฏิบัติเพื่อทำลายอภิสภาสขบสิ้นสมบูรณ์ ไม่มีกิจที่จะต้องทำเพื่อตนเอง แต่ยังมีหน้าที่เพื่อผู้อื่นอยู่ ผู้ที่อยู่จบพรหมจรรย์นี้ได้ชื่อว่าอเสขบุคคล ที.สี.อ. (บาลี) ๒๔๘/๒๐๓.

๒) ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว^{๑๔}

๓) ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีกต่อไป^{๑๕}

(๓) ภาววรรค

ภาววรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภาวะ ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. ภาวสูตร ว่าด้วยภาวะ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า ภาวะ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ ประการ คือ ๑) รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป) ๒) เวทนอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา) ๓) สัญญาอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา) ๔) สังขารอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร) ๕) วิญญาณอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)

ผู้แบกภาวะ ได้แก่ บุคคล การถือภาวะ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ ๑) กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ๒) ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) ๓) วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ)

และการวางภาวะ ได้แก่ ความดับตัณหา ฉะนั้น พระผู้มีพระภาคผู้สุคตศาสดาได้ตรัสต่อไปอีกว่า ชั้น ๕ คือภาวะ บุคคลคือผู้แบกภาวะการถือภาวะเป็นทุกขในโลก การวางภาวะเป็นสุขในโลกบุคคลวางภาวะหนักได้แล้ว ไม่ถือภาวะอื่นไว้ถอนตัณหาพร้อมทั้งรากลึ้นความอยาก ดับสนิทแล้ว^{๑๖}

๒. อภิขานสูตร ว่าด้วยผู้รู้ยิ่ง ในที่นี้รวมถึงผู้ไม่รู้ยิ่งด้วย พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า ผู้ไม่รู้ยิ่ง ไม่กำหนดรู้ ไม่คลายกำหนด ไม่ละชั้น ๕ คือ ๑) รูป ๒) เวทนา ๓) สัญญา ๔) สังขาร ๕) วิญญาณ เป็นผู้ไม่ควรสิ้นทุกข์ ส่วนผู้รู้ยิ่ง^{๑๗} กำหนดรู้^{๑๘} คลายกำหนด^{๑๙} ละชั้น ๕ คือ ๑) รูป ๒) เวทนา ๓) สัญญา ๔) สังขาร ๕) วิญญาณ จึงเป็นผู้ควรสิ้นทุกข์^{๒๐}

^{๑๔} กิจที่ควรทำ ในที่นี้หมายถึงกิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์ การละเหตุแห่งทุกข์ การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมืองค์ ๘ ให้เจริญ ที.สี.อ. (บาลี) ๒๔๘/๒๐๓.

^{๑๕} ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอยู่อย่างนี้อีกต่อไป หมายถึงไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณ เพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธานุศาสนาสถาปัตถ์ว่าการบรรลอรหัตตผลเป็นจุดหมายสูงสุด ที.สี.อ. (บาลี) ๒๔๘/๒๐๓.

^{๑๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๒/๒๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๒/๓๔.

^{๑๗} รู้ยิ่ง ในที่นี้หมายถึงญาณปริยญา (กำหนดรู้ขั้นรู้จัก) ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๕-๓๐/๒๙๑.

^{๑๘} กำหนดรู้ ในที่นี้หมายถึงตริณปริยญา (กำหนดรู้ขั้นพิจารณา) ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๕-๓๐/๒๙๑.

^{๑๙} คลายกำหนด ในที่นี้หมายถึงปหานปริยญา (กำหนดรู้ขั้นละ) ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๒๕-๓๐/๒๙๑.

^{๒๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๔/๒๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๔/๓๖.

(๔) นตุมหากวรรค

นตุมหากวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑-๒. นตุมหากสูตร และ ทุดิยนตุมหากสูตร ต่างว่าด้วยสิ่งที่ไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า ชั้นที่ ๕ คือ

๑) รูปไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละรูปนั้น รูปที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

๒) เวทนาไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละเวทนานั้น เวทนาที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

๓) สัญญาไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย ...

๔) สังขารไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละสังขารนั้น สังขารที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุข

๕) วิญญาณไม่ใช่ของเธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงละวิญญาณนั้น วิญญาณที่เธอทั้งหลายละได้แล้วนั้น จักเป็นไปเพื่อประโยชน์เกื้อกูล เพื่อความสุขให้ละสิ่งนั้นเสีย แต่ที่ต่างกันคือ ในนตุมหากสูตรมีอุปมาเหมือนคนพืงนำหญ้า ไม้ กิ่งไม้ และใบไม้ ที่มีอยู่ในเชตวันนี้ไป เผาหรือจัดการไปตามเรื่อง เธอทั้งหลายจะพืงมีความคิดอย่างนี้บ้างไหมว่า คนนำเราทั้งหลายไป เผาหรือจัดการไปตามเรื่อง ส่วนในทุดิยนตุมหากสูตร ไม่มีอุปมา^{๒๑}

(๕) อตตที่ปวรรค

อตตที่ปวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. อตตที่ปสูตร ว่าด้วยการมีตนเป็นเกาะ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงสอนให้ ภิกษุทั้งหลายมีตนเป็นเกาะ^{๒๒} มีตนเป็นที่พืง มีธรรมเป็นเกาะ มีธรรมเป็นที่พืงด้วยการพิจารณาให้เห็นตามความเป็นจริงว่า ชั้นที่ ๕ คือ ๑) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่ารูปไม่เที่ยง แปรผันไป คลายไป ดับไป เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า รูปในกาลก่อนและรูปทั้งปวงในบัดนี้ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ก็จะละโสกะ ปริเทวะ ทุกข์โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้จึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้งก็อยู่เป็นสุข ภิกษุผู้อยู่เป็นสุข

^{๒๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๓/๒๘., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๓/๔๖.

^{๒๒} มีตนเป็นเกาะ หมายถึงทำตนให้พ้นจากห่วงน้ำ คือ โสกะ ๔ เหมือนกับเกาะกลางมหาสมุทรที่น้ำท่วมไม่ถึง ฉะนั้น ที.ม.อ. (บาลี) ๑๗๕/๑๕๐, ที.ม.ฎีกา (บาลี) ๑๗๕/๑๘๐.

เรากล่าวว่า ผู้ดับกิเลสแล้วด้วยองค์ธรรมนั้น ๒) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่าเวทนาไม่เที่ยง ๓) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่าสัญญาไม่เที่ยง ๔) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่าสังขารไม่เที่ยง ๕) ก็เมื่อภิกษุรู้ว่าวิญญาณไม่เที่ยง แปรผันไป คลายไป ดับไป เห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า วิญญาณในกาลก่อนและวิญญาณทั้งปวงในบัดนี้ ล้วนไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ก็จะละโสกะปริเทวะ ทุกข์ โทมนัส และอุปายาสได้ เพราะละโสกะเป็นต้นเหล่านั้นได้ จึงไม่สะดุ้งเมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมอยู่เป็นสุข ภิกษุผู้ อยู่เป็นสุข เรากล่าวว่า ผู้ดับกิเลสแล้วด้วยองค์ธรรมนั้น^{๒๓}

๒. ชั้นธสุตร ว่าด้วยชั้น ในที่นี้รวมถึงอุปาทานชั้นด้วย พระสุตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า ชั้น ๕ ได้แก่ ๑) รูป ๒) เวทนา ๓) สัญญา ๔) สังขาร ๕) วิญญาณ ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีต ไกลหรือใกล้ และอุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ ๑) รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป) ๒) เวทณุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา ๓) สัญญูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา) ๔) สังขารูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร) ๕) วิญญาณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ) เป็นชั้น ๕ ที่ประกอบด้วยอาสวะ และเกื้อกูลแก่อุปาทาน^{๒๔}

(๒) มัชฌิมปิณณาสกั

(๑) อุปยวรรค

อุปยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความเข้าถึง ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสุตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สุตร แต่ละสุตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. อุปยสุตร ว่าด้วยความเข้าถึง พระสุตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุทั้งหลาย ความเข้าถึง^{๒๕} ไม่ใช่ความหลุดพ้น ความไม่เข้าถึง เป็นความหลุดพ้น ๑) วิญญาณที่เข้าถึงรูป เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีรูปเป็นอารมณ์ มีรูปเป็นที่ตั้ง เข้าไปเสพสเวยความเพลิตเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้ ๒) วิญญาณที่เข้าถึงเวทนา ๓) วิญญาณที่เข้าถึงสัญญา ๔) วิญญาณที่เข้าถึงสังขาร เมื่อตั้งอยู่ ก็พึงมีสังขารเป็นอารมณ์ มีสังขารเป็นที่ตั้งเข้าไปเสพสเวยความเพลิตเพลินตั้งอยู่ ถึงความเจริญงอกงามไพบุลย์ได้

ภิกษุทั้งหลาย เป็นไปไม่ได้เลยที่ผู้ใดพึงกล่าวอย่างนี้ว่า เราจักบัญญัติการมา การไป การจติ การอุบัติ หรือความเจริญงอกงามไพบุลย์แห่งวิญญาณ เว้นจากรูปเวทนา สัญญา สังขาร คือ ๑) ถ้าความกำหนดในรูปธาตุ ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้ อารมณ์จึงขาดสูญ

^{๒๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๓/๓๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๓/๕๙.

^{๒๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๘/๓๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๘/๖๗.

^{๒๕} ความเข้าถึง ในที่นี้หมายถึงเข้าถึงชั้น ๕ ด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฎฐิ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๒๙๘.

ที่ตั้งแห่งวิญญานก็ไม่มี ๒) ถ้าความกำหนดในเวทนาธาตุ ... ๓) ถ้าความกำหนดในสัญญาธาตุ...๔) ถ้าความกำหนดในสังขารธาตุ...๕) ถ้าความกำหนดในวิญญาณธาตุ ภิกษุละได้แล้ว เพราะละความกำหนดได้อารมณ์จึงขาดสูญ ที่ตั้งแห่งวิญญานก็ไม่มี วิญญานที่ไม่มีที่ตั้งนั้น ไม่อองกามไม่ปรุงแต่ง^{๒๖} หลุดพ้นไป เพราะหลุดพ้นจึงตั้งมั่น เพราะตั้งมั่นจึงสันโดษ เพราะสันโดษจึงไม่สะดุ้ง เมื่อไม่สะดุ้ง ย่อมดับไปเอง ภิกษุนี้รู้ชัดว่า ซาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๒๗}

๒. พีชสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพีช พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุทั้งหลาย พีช ๕ ชนิดนี้ คือ ๑) พีชเกิดจากเหง้า ๒) พีชเกิดจากลำต้น ๓) พีชเกิดจากตา ๔) พีชเกิดจากยอด ๕) พีชเกิดจากเมล็ด

และตรัสว่า ๑) วิญญานฐิติ ๔^{๒๘} เหมือนปฐวีธาตุ (สถานที่ปลูกพีช) ๒) ความกำหนดด้วยอำนาจความเพติดเพลินเหมือนอาโปธาตุ (น้ำหล่อเลี้ยงพีช) ๓) วิญญานพร้อมด้วยอาหาร^{๒๙} (กรรม-วิญญาน) เหมือนพีช ๕ ชนิด

ในตอนท้ายตรัสว่า ถ้าละความกำหนดในขั้นทั้ง ๕ ได้ วิญญานก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เมื่อตั้งอยู่ไม่ได้ก็เจริญงอกงามไม่ได้ ทำให้หลุดพ้น ได้ในที่สุด^{๓๐}

(๒) อรหันตวรรค

อรหันตวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยพระอรหันต์ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตร ทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. อุปาทิยมานสูตร ว่าด้วยผู้ยึดมั่นขั้น พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ภิกษุรูปหนึ่งทูลขอให้พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมโดยย่อเพื่อหลีกเลี่ยงไปอยู่คนเดียว พระผู้มีพระภาคตรัสสอนว่า เมื่อบุคคลยึดมั่น^{๓๑} ก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป เมื่อภิกษุ รูปนั้นกราบทูลว่า ๑) บุคคลเมื่อยึดมั่นรูปก็ถูกมารผูกมัดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป ๒) เมื่อ

^{๒๖} ไม่ปรุงแต่ง ในที่นี้หมายถึงไม่ปรุงแต่งปฏิสนธิ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๒๙๙.

^{๒๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๓/๔๔., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๓/๔๔.

^{๒๘} วิญญานฐิติ ๔ ได้แก่ ขั้น ๔ คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๒๙๙.

^{๒๙} วิญญานพร้อมด้วยอาหาร หมายถึงกรรมวิญญาน ได้แก่ วิญญานที่สหครตด้วยตัณหาและทิฏฐิ ที่มีความแปรผันเป็นอารมณ์พร้อมด้วยปัจจัยมีอวิชาและโยนิโสมนสิการเป็นต้น ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๕๓/๒๙๙, ส.ฐีกา (บาลี) ๒/๗/๒๕๒, ๕๔/๒๖๖.

^{๓๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๔/๔๔., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๔/๗๖.

^{๓๑} ยึดมั่น ในที่นี้หมายถึงยึดมั่นด้วยอำนาจตัณหา มานะ และทิฏฐิ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๖๓/๓๐๘.

ยึดมั่นเวทนาที่ถูกลมรผู้กดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป ๓) เมื่อยึดมั่นสัญญา ฯลฯ ๔) เมื่อยึดมั่นสังขาร ฯลฯ ๕) เมื่อยึดมั่นวิญญานที่ถูกลมรผู้กดไว้ เมื่อไม่ยึดมั่นก็พ้นจากมารผู้มีบาป ข้าพระองค์เข้าใจเนื้อความแห่ง พระภาชิตที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้อย่างย่อโดยพิสดารได้ดังนี้^{๓๒}

๒. ราชสูตร ว่าด้วยพระราชา พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ท่านพระราชา ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างไร จึงจะไม่มีอหังการ^{๓๓} มมังการ^{๓๔} และมานานุสัย พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า เมื่อบุคคลพิจารณาเห็นขันธ ๕ คือ ๑) รูปร่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็น อดีต อนาคต และปัจจุบัน ภายในหรือภายนอก หยาบหรือละเอียด เลวหรือประณีตไกลหรือใกล้ก็ตาม รูปร่างทั้งหมดนั้นอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ๒) เวทนาอย่างใดอย่างหนึ่ง...๓) สัญญาอย่างใดอย่างหนึ่ง...๔) สังขารเหล่าใดเหล่าหนึ่ง...๕) วิญญานอย่างใดอย่างหนึ่ง ทั้งที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน ฯลฯ ไกลหรือใกล้ก็ตาม วิญญานทั้งหมดนั้นอริยสาวกพิจารณาเห็นด้วยปัญญาอันชอบตาม ความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ราชะ เมื่อบุคคลรู้ เห็นอย่างนี้จึงจะไม่มีอหังการ มมังการ และมานานุสัยในกายที่มีวิญญานนี้ และในนิมิตทั้งปวงในภายนอก^{๓๕}

(๓) ชัชชนียวรรค

ชัชชนียวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้ถูกเคี้ยวกิน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๗ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. สีหสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยพญาราชสีห์ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า

^{๓๒} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๖๓/๖๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๓/๑๐๓.

^{๓๓} อหังการ หมายถึงทิฏฐิ อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๓๓.

^{๓๔} ๒ มมังการ หมายถึงตัณหา อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๓๓.

^{๓๕} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๗๑/๖๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๑/๑๑๑.

เมื่อพระตถาคต^{๓๖} ทรงอุบัติขึ้นในโลก เป็นพระผู้มีพระภาค^{๓๗} ทรงแสดงธรรมเกี่ยวกับ
 ชั้นที่ ๕ ว่า ๑) รูปเป็นอย่างนี้ ความเกิดขึ้นแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งรูปเป็นอย่างนี้ ๒)
 เวทนาเป็นอย่างนี้... ๓) สัญญาเป็นอย่างนี้...๔) สังขารเป็นอย่างนี้ ... ๕) วิญญาณเป็นอย่างนี้ ความ
 เกิดขึ้นแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ ความดับแห่งวิญญาณเป็นอย่างนี้ แม้แต่พวกเทพที่มีอายุยืนจนคิดว่า
 ตนเที่ยง ยั่งยืน คงที่ พอได้ระดับธรรมที่พระองค์ทรงแสดงก็ยิ่งพากันหวาดหวั่นสะดุ้งกลัว เหมือนเมื่อ
 พญาราชสีห์บันลือสีหนาท สัตว์ทั้งหลายก็หวาดหวั่นสะดุ้งกลัว ถ้ายมูตรคุณ หนีไปทางใดทางหนึ่ง
 ฉะนั้น^{๓๘}

พระผู้มีพระภาคเจ้าจึงตรัสว่า เมื่อใด พระพุทธเจ้า ผู้เป็นศาสดา หาบุคคลเปรียบเทียบ
 มิได้^{๓๙} ตรัสรู้ด้วยปัญญาอันยิ่งแล้ว ทรงประกาศธรรมจักร^{๔๐} คือ สักกายะ ความดับแห่งสักกายะ
 และอริยมรรคมีองค์ ๘ ที่ให้ถึงความดับทุกข์แก่โลกพร้อมทั้งเทวโลก เมื่อนั้น แม้พวกเทพที่มีอายุยืน
 มีวรรณะ มียศ ฟังคำของตถาคตผู้เป็นอรหันต์ หลุดพ้นแล้ว ผู้คงที่ ต่างก็หวาดหวั่นถึงความสะดุ้ง
 ดุจเนื้อกลัวราชสีห์ด้วยคิดว่า ท่านผู้เจริญ ทราบว่าพวกเราเป็นผู้ไม่เที่ยง ยังไม่ก้าวล่วงสักกายะ^{๔๑}

(๔) เถรวรรค

เถรวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระเถระ ซึ่งอรรถตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐
 สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๓๖} ตถาคต คำนี้ท่านกล่าวอธิบายไว้โดยเหตุ ๘ อย่าง คือ (๑) เรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จมาแล้ว
 อย่างนั้น (๒) เรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จไปแล้วอย่างนั้น (๓) เรียกว่าตถาคต เพราะเสด็จมาสู่ลักษณะอันแท้
 (๔) เรียกว่าตถาคต เพราะทรงเห็นสิ่งแท้จริง (๕) เรียกว่าตถาคต เพราะตรัสวาจาจริง (๖) เรียกว่าตถาคต
 เพราะทรงทำจริง (๗) เรียกว่าตถาคต เพราะอรรกว่าครอบงำ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๗๘/๓๑๕, อ.จ.ต.ก.ฎีกา (บาลี)
 ๒/๓๓/๓๕๔.

^{๓๗} ชื่อว่าเป็นพระผู้มีพระภาค เพราะ (๑) ทรงมีโชค (๒) ทรงทำลายข้าศึกคือกิเลส (๓) ทรง
 ประกอบด้วยภคธรรม ๖ ประการ (คือ ความเป็นใหญ่เหนือจิตของตน, โลกุตตรธรรม, ยศ, สิริ, ความ สำเร็จ
 ประโยชน์ตามต้องการ และความเพียร) (๔) ทรงจำแนกแจกแจงธรรม (๕) ทรงเสพอริยธรรม (๖) ทรงคลาย
 ตัณหาในภพทั้ง ๓ (๗) ทรงเป็นที่เคารพของชาวโลก (๘) ทรงอบรมพระองค์ดีแล้ว (๙) ทรงมีส่วนแห่งปัจจัย ๔
 เป็นต้น วิ.อ. (บาลี) ๑/๑/๑๑๕-๑๑๘.

^{๓๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑/๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑/๑.

^{๓๙} หาบุคคลเปรียบเทียบมิได้ หมายถึงไม่มีคู่แข่ง คือไม่มีใครอื่นที่จะกล้าปฏิญาณว่า เราเป็น
 พระพุทธเจ้าได้เหมือนพระตถาคต อ.จ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๗๔/๑๐๔.

^{๔๐} ธรรมจักร หมายถึงญาณ ๒ ประการ คือ (๑) ปฏิวะธญาณ คือญาณที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรง
 แหงตลอดอริยสัจ ๔ (๒) เทสนาญาณ คือญาณที่เป็นเหตุให้พระองค์ทรงประกาศธรรมจักร ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๗๘/
 ๓๑๗.

^{๔๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๗๘/๖๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๗๘/๑๑๘.

๑. วัฏกสิสูตร ว่าด้วยพระวัฏกสิ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมท่านพระวัฏกสิซึ่งกำลังอาพาธหนัก เมื่อทรงทราบว่ามีความทรมานทุกข์มาก เพราะประสงค์จะเข้าเฝ้าพระองค์แต่ไม่มีกำลังพอที่จะเข้าเฝ้าได้ จึงตรัสว่า การเห็นพระวรกายของพระองค์ไม่มีประโยชน์ ผู้ใดเห็นธรรม ผู้นั้นชื่อว่าเห็นพระองค์ ผู้ใดเห็นพระองค์ (ธรรมกาย) ผู้นั้นก็ชื่อว่าเห็นธรรม และตรัสสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่า ๑) รูปไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ๒) เวทนาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ๓) สัญญาไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ๔) สังขารไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ๕) วิญญาณไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา แล้วเสด็จกลับไปยังที่ประทับ ต่อมาท่านพระวัฏกสิได้นำคัสตรา^{๑๒} ก็ฆ่าตัวตาย และบรรลุอรหัตผล พร้อมกับการดับจิต^{๑๓}

(๕) ปุปผวรรค

ปุปผวรรค แปลว่า หมวกว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๒. ปุปผสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยดอกไม้ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า การที่พระองค์แสดงธรรมเกี่ยวกับความมีและความไม่มีของชั้น ๕ โดยถามว่า อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี เราก็กล่าวว่า มีคือ ๑) รูปที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปร ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็กล่าวรูปนั้นว่า มี ๒) เวทนา...๓) สัญญา...๔) สังขาร...๕) วิญญาณที่ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ ผันแปร ที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็กล่าววิญญาณนั้นว่า มี นี่แลชื่อว่าสิ่งที่บัณฑิตในโลกสมมติว่ามี แม้เราก็กล่าวว่า มี โลกธรรม^{๑๔} มีอยู่ในโลก ตถาคตรัสรู้ รู้แจ้งโลกธรรมนั้นแล้ว จึงบอก^{๑๕} แสดง^{๑๖} บัญญัติ^{๑๗} กำหนด^{๑๘} เปิดเผย^{๑๙}

^{๑๒} นำคัสตรา ในที่นี้ หมายถึงนำคัสตราฆ่าตัวตาย คือตัดก้านคอ ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๓๔๓, ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๘๗/๒๒.

^{๑๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๘๗/๙๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๘๗/๑๕๗.

^{๑๔} โลกธรรม ในที่นี้หมายถึงชั้น ๕ ประการ (คือ รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณ) (ส.ข.อ. (บาลี) ๒/๙๔/๓๔๘.

^{๑๕} บอก หมายถึงกล่าวคำเริ่มต้น แสดงคำเริ่มต้น อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔.

^{๑๖} แสดง หมายถึงการให้อุทเทส (คำเริ่มต้น) จบลอง อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔.

^{๑๗} บัญญัติ หมายถึงประกาศให้รู้ถึงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้โดยประการต่าง ๆ ตามที่ยกแสดงไว้ อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๔.

^{๑๘} กำหนด หมายถึงการให้เนื้อความนั้นดำเนินไปโดยประการต่าง ๆ อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕.

^{๑๙} เปิดเผย หมายถึงการชี้แจงเนื้อความตามที่ตั้งอุทเทสไว้ โดยการวกกลับมาอธิบายซ้ำอีก อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๗๕.

จำแนก^{๕๐} ทำให้ง่าย^{๕๑} นั้น ไม่เป็นการขัดแย้งกับโลก เป็นการแสดงตรงตามที่โลกสมมติกัน และตรัสว่า พระองค์เกิดในโลก เจริญในโลก ครอบงำโลก แต่ไม่ติดโลก เหมือนดอกบัวที่เกิดในน้ำ เจริญในน้ำ โผล่พ้นน้ำแล้ว ไม่ติดน้ำ^{๕๒}

(๓) จุฬปิ่นณาสกั

(๑) อันตวรรรค

อันตวรรรค แปลว่า หมวดยุติด้วยที่สุด ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. **อันตสูตร** ว่าด้วยที่สุด พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงที่สุด ๔ อย่าง คือ

๑) ที่สุดคือสักกายะ ได้แก่ อุปาทานชั้น ๕ คือ ๑. รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป) ๒. เวทูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา) ๓. สัญญูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา) ๔. สังขารูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร) ๕. ญญาณูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาน)

๒) ที่สุดคือเหตุเกิดแห่งสักกายะ ได้แก่ ตัณหา ๓ คือ ๑. กามตัณหา (ความทะยานอยากในกาม) ๒. ภวตัณหา (ความทะยานอยากในภพ) ๓. วิภวตัณหา (ความทะยานอยากในวิภพ)

๓) ที่สุดคือความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ ความดับตัณหา คือ ๑. ความดับตัณหาไม่เหลือด้วยวิราคะ ๒. ความสละ ๓. ความสละคืน ๔. ความพ้น ๕. ความไม่อาลัยในตัณหา

๔) ที่สุดคือปฏิบัติที่ให้ถึงความดับแห่งสักกายะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑. สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒. สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓. สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔. สัมมากรรมันตะ (กระทำชอบ) ๕. สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖. สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗. สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘. สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ)^{๕๓}

(๒) รัมมกถิกวรรค

รัมมกถิกวรรค แปลว่า หมวดยุติด้วยพระธรรมกถึก ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๓-๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๓ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

^{๕๐} จำแนก หมายถึงการจำแนกประเด็นที่เปิดแล้ว ๐๖.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕.

^{๕๑} ทำให้ง่าย หมายถึงการแสดงประเด็นที่จำแนกไว้ให้ชัดเจนด้วยการชี้เหตุและยกอุทาหรณ์ต่าง ๆ มาประกอบ ๐๖.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๗๒/๔๓๕.

^{๕๒} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๙๔/๑๑๐., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๙๔/๑๗๘.

^{๕๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๐๓/๑๒๔., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๐๓/๑๘๘.

๑. ธรรมกถิกสูตร ว่าด้วยพระธรรมกถิก พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน กรุงสาวัตถี คือ ภิกษุ นั้นได้ทูลถามพระผู้พระภาคว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญ ที่พระองค์ตรัสว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก ด้วยเหตุเพียงเท่าไรหนอ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า ๑) ภิกษุหากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นธรรมกถิก หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับรูป ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนด เพราะดับ ไม่ถือนันรูป ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน ๒) หากภิกษุ ... เวทนา ฯลฯ ๓) หากภิกษุ ... สัญญา...๔) หากภิกษุ ... สังขาร...๕) หากภิกษุแสดงธรรมเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาน ควรเรียกได้ว่าภิกษุเป็นธรรมกถิก หากภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อความเบื่อหน่าย เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับวิญญาน ควรเรียกได้ว่าภิกษุเป็นผู้ปฏิบัติธรรมสมควรแก่ธรรม หากภิกษุเป็นผู้หลุดพ้นเพราะความเบื่อหน่าย เพราะคลายกำหนดเพราะดับ ไม่ถือนันวิญญาน ควรเรียกได้ว่า ภิกษุเป็นผู้บรรลุนิพพานในปัจจุบัน^{๕๔}

(๓) อวิชชาวรรค

อวิชชาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอวิชชา ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. สมุทยัมมสูตร ต่างว่าด้วยสิ่งที่มีคามเกิดขึ้นเป็นธรรมดา แต่มีรายละเอียดต่างกัน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบคำถามของภิกษุรูปหนึ่งที่ทูลถามเรื่องอวิชชาเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชาว่า ๑) บุคคลในโลกนี้ผู้ไม่ได้สติ ไม่รู้ชัดรูปที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาตามความเป็นจริงว่า รูปมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ไม่รู้ชัดรูปที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริงว่า รูปมีความเสื่อมไปธรรมดา ไม่รู้ชัดรูปที่มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริงว่า รูปมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ๒) ไม่รู้ชัดเวทนาที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง ๓) ไม่รู้ชัดสัญญาที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง ๔) ไม่รู้ชัดสังขารที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาตามความเป็นจริง ๕) ไม่รู้ชัดวิญญานที่มีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดาตามความเป็นจริงว่า วิญญานมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา ไม่รู้ชัดวิญญานที่มีความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริงว่า วิญญานมีความเสื่อมไปเป็นธรรมดา ไม่รู้ชัดวิญญานที่มีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดาตามความเป็นจริงว่า วิญญานมีความเกิดขึ้นและความเสื่อมไปเป็นธรรมดา

^{๕๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๑๕/๑๒๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๑๕/๑๒๙.

นี่เราเรียกว่า อวิชชา และด้วยเหตุเพียงเท่านั้น บุคคลจึงเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา คือ ความไม่รู้ชั้น ๕ ที่มีความเกิดขึ้น มีความเสื่อมไป มีทั้งความ และเสื่อมไปเป็นธรรมดา และเหตุนี้เองที่ทำให้บุคคลเป็นผู้ตกอยู่ในอวิชชา ส่วนวิชชา และเหตุที่ทำให้บุคคลเป็นผู้มีวิชามีนัยตรงกันข้าม^{๕๕}

(๔) กุกกุพวรรค

กุกกุพวรรค แปลว่า หมวดยุติด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๔ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. **กุกกุหสูตร** ว่าด้วยสิ่งที่เป็นของร้อน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงชั้น ๕ ว่า ๑) รูปเป็นของร้อน ๒) เวทนาเป็นของร้อน ๓) สัญญาเป็นของร้อน ๔) สังขารเป็นของร้อน ๕) วิญญาณเป็นของร้อน อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ๑) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป ๒) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา ๓) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา ๔) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร ๕) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้ว ก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่าชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๕๖}

(๕) ทิฏฐิวรรค

ทิฏฐิวรรค แปลว่า หมวดยุติด้วยทิฏฐิ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. **อัชฌัตตสูตร** ว่าด้วยสุขและทุกข์ในภายใน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสถาม ภิกษุทั้งหลายถึงเหตุที่ทำให้สุขและทุกข์ในภายในเกิดขึ้น แล้วตรัสตอบด้วยพระองค์เองว่า เหตุที่ทำให้สุขและทุกข์ในภายในเกิดขึ้น คือ ชั้น ๕ คือ ๑) เมื่อมีรูป เพราะอาศัยรูป สุขและทุกข์ในภายในจึงเกิดขึ้น ๒) เมื่อมีเวทนา ๓) เมื่อมีสัญญา ๔) เมื่อมีสังขาร ๕) เมื่อมีวิญญาณ เพราะอาศัยวิญญาณ สุขและทุกข์ในภายในจึงเกิดขึ้นทรงสอนให้พิจารณาชั้น ๕ ว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา^{๕๗}

^{๕๕} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๒๖/๑๓๖., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๒๖/๒๒๑.

^{๕๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๓๖/๑๔๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๓๖/๒๓๑.

^{๕๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๕๐/๑๔๖., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๕๐/๒๓๙.

๓.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในราชสังยุต

ราชสังยุตมี ๔๖ สูตร คำว่า ราช มีวิเคราะห์ว่า ราชพราหมณียา อปจจ ราโ ผู้เป็นเหล่า ก่อแห่งนางราชพราหมณี (ราช บทหน้า ฌาน ปัจจัย^{๕๘} ราช + สังยุต = ราชสังยุต แปลว่า ประมวล เรื่องพระราชา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระราชา พระเถระรูปนี้บวชเมื่อแก่ แต่เป็นพระ ที่เอื้อเพื่อต่อศึกษา ว่าง่าย เป็นสูตรสั้นๆ เป็นปัญหาที่ทูลถามพระพุทธเจ้า หรือไม่ก็เป็นพระธรรม เทศนาของพระพุทธองค์แสดงแก่ท่านในโอกาสต่างๆ^{๕๙} มีทั้งหมด ๔๖ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปณาสกั ปณาสกั แต่แบ่งเป็นวรรคได้ ๔ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ มีพระสูตร ทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

๑. **มารสูตร** ว่าด้วยมาร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบ ปัญหาของท่านพระราชาเรื่องมารว่า เมื่อมีชั้น ๕ คือ

๑) เมื่อมีรูป จึงมีมาร มีผู้ทำให้ตายหรือมีผู้ตาย เพราะฉะนั้น เธอจึงเห็นรูปว่า เป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นเหตุ เกิดแห่งของลำบากบุคคลเหล่าใดเห็นรูปนั้นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าย่อมนเห็นชอบ

๒) เมื่อมีเวทนา

๓) เมื่อมีสัญญา

๔) เมื่อมีสังขาร

๕) เมื่อมีวิญญาณ จึงมีมาร มีผู้ทำให้ตาย หรือมีผู้ตาย เพราะฉะนั้น เธอจึงเห็น วิญญาณว่า เป็นมาร เป็นผู้ทำให้ตาย เป็นผู้ตาย เป็นโรค เป็นดุจหัวผี เป็นดุจลูกศร เป็นของลำบาก เป็นเหตุเกิดแห่งของลำบาก บุคคลเหล่าใดเห็นวิญญาณนั้นอย่างนี้ บุคคลเหล่านั้นชื่อว่าย่อมนเห็นชอบ จึงมีมาร มีผู้ทำให้ตาย หรือมีผู้ตาย^{๖๐}

(๒) ทุตติยวรรค

ทุตติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ ส่วนชื่อของ พระสูตรแต่ละสูตรล้วนเกี่ยวกับชั้น ๕ ซึ่งทรงเรียกชื่อต่าง ๆ กัน เช่น ทรงเรียกชั้น ๕ ว่า มาร จึงตั้ง

^{๕๘} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๕๙} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๗๕.

^{๖๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๗๐/๑๕๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๗๐/๒๕๓.

ชื่อสูตรว่า มารสูตร ทรงเรียกขันธ์ ๕ ว่า ธรรมของมาร จึงตั้งชื่อพระสูตรว่า มารธัมมสูตร เป็นต้น มีพระสูตรทั้งหมด ๑๒ สูตร เช่น

๑. มารสูตร ว่าด้วยมาร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือท่านพระราชาเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ทูลถามว่า ข้าแต่พระองค์ผู้เจริญที่พระองค์ตรัสว่า มาร มารเป็นอย่างไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

- ๑) รูปเป็นมาร
- ๒) เวทนาเป็นมาร
- ๓) สัญญาเป็นมาร
- ๔) สังขารเป็นมาร
- ๕) วิญญาณเป็นมาร

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้

- ๑) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในรูป
- ๒) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในเวทนา
- ๓) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสัญญา
- ๔) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในสังขาร
- ๕) ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในวิญญาณ

เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้ว รู้ชัดว่า ชาติสิ้นแล้วอยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๖๑}

(๓) อายาจนวรรค

อายาจนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการอาราธนา หมายถึงการอาราธนาของ ท่านพระราชา ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๒ สูตร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี ในวรรคนี้ ส่วนชื่อและเนื้อหาของพระสูตร เหมือนทุกติยวรรคแต่ในตอนเริ่มต้นพระสูตร กล่าวถึงท่านพระราชาเข้าไปทูลอาราธนาพระผู้มีพระภาคให้ทรงแสดงธรรมให้ฟังว่า สิ่งใดเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทะในสิ่งนั้นก็อะไรเล่าเป็นมารคือ

- ๑) รูปเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทะในรูปนั้น
- ๒) เวทนาเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ ... ในเวทนานั้น
- ๓) สัญญาเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ ... ในสัญญานั้น
- ๔) สังขารเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ ... ในสังขารนั้น

^{๖๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๗๐/๑๕๗., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๗๐/๒๖๒.

๕) วิญญาณเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทรากะในวิญญาณนั้น
 สิ่งใดเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทรากะในสิ่งนั้น ในพระสูตรอื่นๆ ๑๑ พระสูตร
 ก็มีนัยอย่างเดียวกัน^{๖๒}

(๔) อุปนิสินนวรรค

อุปนิสินนวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยผู้เข้าไปนั่งใกล้ หมายถึงท่านพระราชาเข้าไปนั่งใกล้
 พระผู้มีพระภาค ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๒ สูตร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี
 ในวรรคนี้ ส่วนชื่อและเนื้อหาของพระสูตร เหมือนทุติยวรรค ต่างแต่ในตอนเริ่มต้นพระสูตร กล่าวถึง
 ท่านพระราชาเข้าไปนั่งใกล้พระผู้มีพระภาค และพระองค์ทรงแสดงธรรมให้ฟังว่า คือ ๑) รูปเป็นมาร
 เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทรากะในรูปนั้น ๒) เวทนาเป็นมาร ๓) สัญญาเป็นมาร ๔) สังขารเป็นมาร
 ๕) วิญญาณเป็นมาร เธอพึงละฉันทะ รากะ ฉันทรากะในวิญญาณนั้นสิ่งใดเป็นมาร เธอพึงละ
 ฉันทะ รากะ ฉันทรากะในสิ่งนั้นนั้น ในพระสูตรอื่นๆ ๑๑ พระสูตรก็มีนัยอย่างเดียวกัน^{๖๓}

๓.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในทิกฎิสังยุต

ทิกฎิสังยุตมี ๙๖ สูตร คำว่า ทิกฎิ มาจาก ทิส ธาตุ ตี ปัจจัย แปลง ตี เป็น ฎิ แล้ว ลบ ส
 เป็น ทิกฎิ^{๖๔} ความเห็น มีวิเคราะห์ว่า ทสสนิ ทิกฎิ แปลว่า ความเห็น ทิกฎิ+สังยุต แปลว่า ประมวล
 เรื่องทิกฎิ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับทิกฎิหรือลัทธิต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับชั้น ๕ แต่ละอย่างเป็น
 อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา อย่างไรก็ตาม เกี่ยวกับความเห็นว่าเที่ยงหรือไม่เที่ยงบ้าง ความเห็นว่าสัตว์ตาย
 แล้วเกิดหรือไม่เกิดบ้าง^{๖๕} มีทั้งหมด ๙๖ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปณณาสก แต่แบ่งเป็นวรรคได้ ๔
 วรรค วรรคแรกมี ๑๘ สูตร ส่วนอีก ๓ วรรคที่เหลือ แต่ละวรรคมี ๒๖ สูตร ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) โสตาปัตติวรรค

โสตาปัตติวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยโสตาปัตติมรรค ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของ
 พระสูตรทั้ง ๑๘ สูตร ในวรรคนี้ ส่วนชื่อของพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตาม ทิกฎิหรือลัทธิต่าง ๆ ๑๘
 ประการ เช่น

^{๖๒} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๘๒/๑๗๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๘๒/๒๖๙.

^{๖๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑๙๔/๑๗๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๙๔/๒๗๕.

^{๖๔} พระเทพสังฆาภิบาล กิม โด (จันทมุงคโลก), ปทานุกรมมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร, (พนมเปญ :
 พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘), หน้า ๓๐๓.

^{๖๕} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๕.

๑.วาทสูตร ว่าด้วยทิวฏฐิว่าลมไม่พัดเป็นต้น พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

๑) เมื่อมีรูป เพราะถ้อมันรูป เพราะยึดมันรูป ทิวฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มันคงจุเสาระเนียด

๒) เมื่อมีเวทนา

๓) เมื่อมีสัญญา

๔) เมื่อมีสังขาร

๕) เมื่อมีวิญญาณ เพราะถ้อมันวิญญาณ เพราะยึดมันวิญญาณ ทิวฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า ลมไม่พัด แม่น้ำไม่ไหล สตรีมีครรภ์ไม่คลอด ดวงจันทร์และดวงอาทิตย์ไม่ขึ้นหรือไม่ตก มันคงจุเสาระเนียด

สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ เป็นอนัตตา^{๖๖}

(๒) ทุตติยคมนวรรค

ทุตติยคมนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการไปที่ ๒ คือพระธรรมสังคิตกาจารย์ ตั้งโศตাপัตติวรรคเป็นลำดับที่ ๑ ให้ทุตติยคมนวรรคเป็นลำดับที่ ๒ ชื่อวรรคจึงตั้งตามลำดับวรรคที่มีอยู่ในสังยุตนี้ ส่วนชื่อของพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตามทิวฏฐิหรือลัทธิต่าง ๆ ๒๖ ประการ เท่ากับพระสูตร ๒๖ สูตร ซึ่งในจำนวนนี้ ๑๘ สูตรแรกตรงกับ ๑๘ สูตรในโศตাপัตติวรรค จึงทรงแสดงไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล (ละไว้ในฐานะที่เข้าใจกัน)

อีก ๘ สูตรที่เหลือ ทรงแสดงไว้เต็ม เนื้อหาสาระของพระสูตรทั้งหมดคล้ายพระสูตรในโศตاپัตติวรรค ต่างแต่ทรงแสดงว่าทิวฏฐิหรือลัทธิเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะขันธ์ ๕ ที่เป็นทุกข์เช่น

ในรูปีอตตาสสูตร ว่าด้วยทิวฏฐิว่าอตตาทที่มีรูป พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคได้ตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า ภิกษุทั้งหลาย

๑) เมื่อมีรูป เพราะถ้อมันรูป เพราะยึดมันรูป ทิวฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า หลังจากตายแล้ว อตตาทที่มีรูปไม่สลายไป

๒) เมื่อมีเวทนา ฯลฯ

๓) เมื่อมีสัญญา ...

๔) เมื่อมีสังขาร ...

๕) เมื่อมีวิญญาณ เพราะถ้อมันวิญญาณ เพราะยึดมันวิญญาณ ทิวฏฐิอย่างนี้จึงเกิดขึ้นว่า หลังจากตายแล้ว อตตาทที่มีรูปไม่สลายไป^{๖๗}

^{๖๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๐๖/๑๗๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๐๖/๒๗๘.

^{๖๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๔๒/๑๘๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๔๒/๓๐๗.

สรุปได้ว่า ชั้นธ ๕ ไม่เพียง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา ในพระสูตรอื่นๆ ก็มีเนื้อหาคล้ายกัน

(๓) ตติยคมนววรรค

ตติยคมนววรรค มีลักษณะเหมือนทุติยคมนววรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๒๖ สูตร มีเนื้อหาคล้ายพระสูตรในโสตาปัตติวรรค และทุติยคมนววรรค ต่างแต่ทรงแสดงว่า ญาณหรือลัทธิเหล่านั้นเกิดขึ้นเพราะชั้นธ ๕ ที่ไม่เพียง เป็นทุกข์^{๖๘}

(๔) จตตคมนววรรค

จตตคมนววรรค มีลักษณะเหมือนทุติยคมนววรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๒๖ สูตร มีเนื้อหาคล้ายพระสูตรในโสตาปัตติวรรคและทุติยคมนววรรค ต่างแต่ทรงแสดงชั้นธ ๕ ไว้ ๓ รอบ คือ

๑) ชั้นธ ๕

๒) ชั้นธ ๕ ที่ไม่เพียง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา

๓) ชั้นธ ๕ ที่เป็นอดีต อนาคต และปัจจุบัน พึงเห็นตามความเป็นจริงด้วยปัญญาอันชอบว่า □ นั้นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นมัน มันไม่ใช่อัตตาของเรา^{๖๙}

เนื้อหาสาระสำคัญในญาณสังยุตนั้นมีพระสูตรที่คล้ายคลึงกันทั้งหมด มีวรรค ๑๘ สูตรบ้าง มีวรรคละ ๒๖ พระสูตรตามนัยที่ได้แสดงมาแล้ว

๓.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในอ็อกกันตสังยุต

อ็อกกันตสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า อ็อกกันต แยกเป็น (อว+กม+อ+อนต) ก้าวลงแล้ว ,ปฏิสนธิแล้ว.^{๗๐} อ็อกกันต+ สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องผู้ก้าวลงสู่อริยมรรค หมายถึงพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับผู้ก้าวลงสู่อริยมรรค คือ พระโสตาบัน ผู้ก้าวพ้นภูมิปุถุชน ก้าวสู่ภูมิสีปปริสชนที่ไม่กระทำการเพื่อเข้าถึงกำเนิดสัตว์เดรัจฉาน เปรตวิสัย หรือนรก สังยุตต์นี้มีพระสูตรสั้นๆ พูดถึงสัทธานุสारीบุคคล และอัมมานุสारीบุคคล ได้แก่ ผู้ตั้งอยู่ในพระโสตาปัตติมรรค^{๗๑} มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ไม่มีการแบ่งเป็นปณาสกหรือวรรค ชื่อของพระสูตรตั้งตามธรรม ๑๐ หมวด แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๖๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๕๐/๑๘๓., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๕๐/๓๑๒.

^{๖๙} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๒๗๖/๑๘๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๒๗๖/๓๑๕.

^{๗๐} พระเทพสังฆาภิบาล กิม โด (จันทุมงคลโล), ปทานุกรมธรรมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร , (พนมเปญ : พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘), หน้า ๒๕๘.

^{๗๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๕.

๑. **จักขุสูตร** ว่าด้วยจักขุ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า
อายตนะภายใน ๖ คือ

- ๑) จักขุ (ตา) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๒) โสตะ (หู) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๓) ฆานะ (จมูก) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๔) ชิวหา (ลิ้น) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๕) กายไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น
- ๖) มโน (ใจ) ไม่เที่ยง มีความแปรผัน มีภาวะโดยอาการอื่น

ผู้ศรัทธาเชื่อมั่นธรรมเหล่านี้ ทรงเรียกว่า สัทธานุสारी^{๗๒} ธรรมเหล่านี้ของผู้ใดประจักษ์ชัด
โดยยิ่งด้วยปัญญา ผู้นั้นทรงเรียกว่า ธัมมานุสारी^{๗๓} และผู้รู้เห็นธรรมเหล่านี้ทรงเรียกว่า โสดาบัน^{๗๔}

๓.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในอุปาทสังยุต

อุปาทสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า อุปาท มีวิเคราะห์ว่า สุภาสุภผล ปกาเสนโต ปตติ คจจ
ตีติ อุปาทาโท ภูตที่บอกผลตีผลร้ายเป็นไป (ความเกิดขึ้น) (อุ แทนศัพท์บทหน้า ปต ธาตุในความหมาย
ว่าถึง เป็นไป ณ ปัจจัย ซ้อน ปุ พฤทธิ อ เป็น อา แปลง ต เป็น ท ได้รูปเป็น อุปาทาโท^{๗๕} อุปาท +
สังยุต = อุปาทสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องความเกิดขึ้น หมายถึงประมวลพระสูตร ที่เกี่ยวกับความ
เกิดขึ้นแห่งธรรมต่าง ๆ ที่เป็นการเกิดขึ้นแห่งทุกข์ ซึ่งได้แก่ธรรม ๑๐ หมวด ๑๐ พระสูตร เช่น

๑. **จักขุสูตร** ว่าด้วยจักขุ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุ
ทั้งหลายว่า

- ๑) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งจักขุ นี้เป็นความ
เกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ
- ๒) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ...แห่งโสตะ ฯลฯ
- ๓) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่...แห่งฆานะ ...
- ๔) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่... แห่งชิวหา ...
- ๕) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่... แห่งกาย ...

^{๗๒} สัทธานุสारी คือผู้เดินทางไปตามศรัทธา ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล มีศรัทธาแก่กล้า บรรลุผลแล้ว
กลายเป็นสัทธาวิมุต อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, อัง.สุตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๗๒.

^{๗๓} ธัมมานุสारी หมายถึงผู้เดินทางไปตามธรรม ท่านผู้ปฏิบัติเพื่อโสดาปัตติผล มีปัญญาแก่กล้า บรรลุผล
แล้วกลายเป็นทวิภูตติ อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๔๙/๕๕, อัง.สุตตค.อ. (บาลี) ๓/๑๔/๑๗๒.

^{๗๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๐๒/๑๘๗., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๐๒/๓๒๑.

^{๗๕} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๑๕๐.

๖) ความเกิดขึ้น ความตั้งอยู่ ความบังเกิด ความปรากฏแห่งมโน นี้เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์ เป็นความตั้งอยู่แห่งโรค เป็นความปรากฏแห่งชราและมรณะ

ความดับแห่งจักขุ แห่งโสตะ แห่งฆานะ แห่งชีวหา แห่งกาย แห่งมโน ก็เช่นเดียวกัน นี้เป็นความดับแห่งทุกข์ เป็นความสงบระงับแห่งโรค เป็นความตั้งอยู่ไม่ได้แห่งชราและมรณะ^{๗๖} (เกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖

ส่วนในพระสูตรที่เกี่ยวกับ (๓) วิญญาณ ๖ (๔) สัมผัส ๖ (๕) เวทนา ๖ (๖) สัญญา ๖ (๗) เจตนา ๖ (๘) ตัณหา ๖ (๙) ธาตุ ๖ (๑๐) ชันธ ๕ ความเกิดขึ้นแห่ง ตา หู จมูก ลิ้น เป็นต้น มีความหมายทางธรรมแสดงว่า เมื่อใดเกิด ตา หู จมูก ลิ้น เป็นต้น เมื่อนั้นกระบวนการแห่งความทุกข์ย่อมเป็นไป^{๗๗} ในสังยุตนี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร ชื่อของพระสูตร แต่ละสูตรตรงกับ ชื่อของพระสูตรในอภิกกัณตสังยุต เว้นสัญญาสูตร สัญเจตนาสูตร ตัณหาสูตร และธาตุสูตร ส่วนเนื้อหาของสาระของพระสูตรในสังยุตนี้ ทรงแสดงว่า ความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้ง ๑๐ หมวดนั้น เป็นความเกิดขึ้นแห่งทุกข์

๓.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในกิเลสสังยุต

กิเลสสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า กิเลส มีวิเคราะห์ว่า กิลิสสนติ เอเตน สดตาดิ กิเลส ภาวะเป็นเหตุเดือดร้อนเหล่าสัตว์ (กิลิส ธาตุในความหมายว่าเร่าร้อน อ ปัจจยั แปลง อิ เป็น เอ)^{๗๘} กิเลส + สังยุต = กิเลสสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องกิเลส หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเรื่องกิเลสว่าด้วยความกำหนดยินดีที่เกิดขึ้นในใจ เมื่อได้เห็นรูปที่น่าพอใจ ได้สัมผัสที่น่าพอใจ ได้เสวยเวทนาที่น่าพอใจ เป็นต้น^{๗๙} มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ชื่อของพระสูตรแต่ละสูตร ตรงกับชื่อของพระสูตรในอุปาทสังยุต ส่วนเนื้อหาของสาระของพระสูตรในสังยุตนี้ ทรงแสดงว่า ฉันทราคะในธรรมทั้ง ๑๐ หมวด (ตั้งในอุปาทสังยุต) เป็นความเศร้าหมองแห่งจิตเช่น

๑. **จักขุสูตร** ว่าด้วยจักขุ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า

- ๑) ฉันทราคะในจักขุ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต
- ๒) ฉันทราคะในโสตะ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต
- ๓) ฉันทราคะในฆานะ นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต
- ๔) ฉันทราคะในชีวหา นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต
- ๕) ฉันทราคะในกาย นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต

^{๗๖} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๑๒/๑๙๑., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๑๒/๓๒๘.

^{๗๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๕.

^{๗๘} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๒๓๔.

^{๗๙} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๕.

๖) ฉันทราคะในมโน นี้เป็นความเศร้าหมองแห่งจิต

เมื่อใด ภิกษุละความเศร้าหมองแห่งจิตในฐานะ ๖ ประการนี้ได้ เมื่อนั้น จิตของเธอที่
น้อมไปในเนกขัมมะ^{๘๐} อันเนกขัมมะอบรมแล้ว ควรแก่การงาน ปรากฏในธรรมที่ควรทำให้แจ้งด้วย
ปัญญาอันรู้อย่าง^{๘๑}

๓.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในสาริปุตตสังยุต

สาริปุตตสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า สาริปุตต มีวิเคราะหว่า สาริปุตตพราหมณียา อปจจํ สารี
ปุตโต ผู้เป็นเหล่าก่อนแห่งนางสารีพราหมณี (สาริปุตต บทหน้า ฌาน ปัจจย^{๘๒} สาริปุตต + สังยุต =
สาริปุตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระสารีบุตร หมายถึงประมวลพระสูตร ที่เกี่ยวกับท่านพระสารี
บุตร ส่วนมาเป็นเรื่องที่พระอานนทถามว่า ทำไมท่านมีสีหน้าผ่องใสนัก ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร
พระสารีบุตรตอบว่า เพิ่งออกจากการเข้าฌาน ระดับนั้น ระดับนี้เป็นต้น^{๘๓} มีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละ
สูตรมีความหมายและใจความ สำคัญเช่น

๑. **อวิตกกสูตร** ว่าด้วยทุติยฌานไม่มีวิตก พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระอานนท
ได้เห็นพระสารีบุตรจึงถามว่า ท่านสารีบุตร อินทรีย์ของท่านผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง
วันนี้ ท่านสารีบุตรอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านผู้มีอายุ เพราะวิตกวิจารณ์สงบระงับไป วันนี้ ผมเข้าทุติยฌาน
มีความผ่องใสในจิตภายใน มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น^{๘๔} ไม่มีวิตกไม่มีวิจารณ์ มีแต่ปิติและสุขเกิดจาก
สมาธิอยู่ผมนั้นไม่ได้คิดว่า เราเข้าทุติยฌานอยู่หรือเข้าทุติยฌานแล้ว หรือออกจากทุติยฌานแล้ว

ที่จริง ท่านพระสารีบุตรถอนอหังการ มมังการ และมานานุสัยออกได้นานแล้ว ฉะนั้น
ท่านจึงไม่คิดว่า เราเข้าทุติยฌานอยู่ หรือเข้าทุติยฌานแล้วหรือออกจากทุติยฌานแล้ว^{๘๕}

^{๘๐} เนกขัมมะ ในที่นี้หมายถึงโลกุตตรธรรม ๙ ประการ (คือ มรรค ๔ ผล ๔ และนิพพาน)
ส.ข.อ. (บาลี)๒/๓๒๒/๓๗๙.

^{๘๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๒๒/๑๙๕., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๒๒/๓๓๕.

^{๘๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า
๓๒๒.

^{๘๓} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๗๖.

^{๘๔} ภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น (เจตโส เอกโกทิกาว) คำว่า “เอกโกทิก” เป็นชื่อของสมาธิ ทุติยฌานชื่อ
ว่าเอกโกทิกภาวะ เพราะทำสมาธิที่ชื่อว่าเอกโกทิกนี้ให้เกิดเจริญขึ้น พระผู้มีพระภาคตรัสว่า “มีภาวะที่จิตเป็นหนึ่งผุดขึ้น”
เพราะสมาธิชื่อเอกโกทิกนี้มีแก่จิต ไม่มีแก่สัตว์ วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๑/๑๔๓-๑๔๔.

^{๘๕} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๓๓/๑๙๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๓๓/๓๔๓.

พระสูตรทั้ง ๘ สูตรนี้ มีเนื้อหาคล้ายกัน คือ ท่านพระอานนทเถระถามท่านพระสารีบุตรว่า ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรมอะไร จึงทำให้อิทธิยผ่องใสยิ่งนัก สีหน้าก็บริสุทธิ์ผุดผ่อง ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ท่านอยู่ด้วยวิหารธรรม คือ รูปฌาน ๔ อรูปฌาน ๔ และนิโรธสมาบัติ ตามลำดับ

๓.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในนาคสังยุต

นาคสังยุตมี ๕๐ สูตร คำว่า นาค มีวิเคราะหว่า น อากุ ปาปกมม โกรตีติ นาโค ผู้ไม่ทำบาปกรรม (น บทหน้า อากุ ธาตุ อ ปัจจัย ลบ อุ) หรือว่า นตถิ ตสส อฆนติ นาโค ผู้ไม่มีบาป (น + อฆ แปลง ข เป็น ค ลบสระหน้า ทีฆะสระหลัง)^{๘๖} นาค + สังยุต = นาคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องนาค หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับนาค รวมถึงกำเนิดของนาค เหตุที่ทำให้เกิดเป็นนาค เล่าเรื่องนาค ๔ ประเภท คือ นาคที่เกิดจากไข่ ๑ นาคที่เกิดจากเถาไหล ๑ (ของโสโครก) นาคที่เกิดในน้ำ ๑ นาคที่เป็นโอปปาติกะ ๑ เป็นการตอบคำถามของภิกษุที่กราบทูลถาม (นาคที่แปลงกายมาขอบวชที่เล่าไว้ในพระวินัยปิฎก)^{๘๗} มีทั้งหมด ๕๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. อุโปสถสูตร ต่างว่าด้วยอุโปสถ แต่มีรายละเอียดต่างกัน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ในอุโปสถสูตร ตรีศตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งที่ทูลถามถึงเหตุปัจจัยที่ทำให้เกิดเป็นอณตชะรักษาอุโปสถแล้วละกายที่เป็นงูได้ว่า

นาคที่เป็นอณตชะบางพวกในโลกนี้มีความคิดอย่างนี้ว่า เมื่อก่อน พวกเราได้เป็นผู้มีปกติกระทำความทั้ง ๒^{๘๘} ๑ ด้วยกาย วาจา และใจ พวกเรานั้นมีปกติกระทำความทั้ง ๒ ด้วยกาย วาจา และใจหลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกนาคที่เป็นอณตชะ ถ้าวันนี้พวกเราพึงประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจา และใจ เมื่อทำได้อย่างนี้ พวกเราหลังจากตายแล้วก็จะพึงไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ เชิญพวกเราประพฤติสุจริตด้วยกาย วาจาและใจในบัดนี้เถิด ภิกษุ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้นาคที่เป็นอณตชะบางพวกในโลกนี้รักษาอุโปสถและละกายที่เป็นงูได้^{๘๙}

ในพระสูตรอื่นๆที่ชื่อว่า ชลาพุชทานุสการสูตรตติยสกะ ว่าด้วยพระสูตร ๓๐ สูตร มีชลาพุชทานุสการสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนอณตชะทานุสการสูตรตติยสกะ ต่างแต่ในที่นี้ ทรงแสดงเหตุ ๑๐ อย่างดังกล่าวมาแล้ว ที่จะทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับนาคที่เป็นชลาพุชชะ สังเสทชะ และโอปปาติกะ เหตุแต่ละอย่างจัดเป็น ๑ สูตร รวมกับนาค ๓ ประเภท จึงเป็นพระสูตร ๓๐ สูตร (๑๐ x ๓ = ๓๐)^{๙๐}

^{๘๖} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๔๖๘.

^{๘๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๖.

^{๘๘} กรรมทั้ง ๒ ในที่นี้หมายถึงกุศลกรรมและอกุศลกรรม ส.ช.อ. (บาลี) ๒/๓๔๓-๒๙๑/๓๘๑.

^{๘๙} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๓๔๔/๒๐๔., ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๔๔/๓๕๑.

^{๙๐} ส.ช. (บาลี) ๑๗/๓๖๒-๓๙๑/๒๐๘., ส.ช. (ไทย) ๑๗/๓๖๒-๓๙๑/๓๕๖.

๓.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในสุป้อนสังยุต

สุป้อนสังยุตมี ๔๖ สูตร คำว่า สุป้อน มีวิเคราะห์ว่า กนกรุจิรตตา โสภโน ปณโณ ปกโข ยสส โย สุปณโณ สัตว์ที่มีปีกงดงามเพราะเรื่องรองเหมือนทองคำ (สุ แทน โสภน+ปณ) ^{๙๑} สุป้อนสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องครุฑ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับครุฑ รวมถึงกำเนิดของครุฑ เหตุที่จะทำให้เกิดเป็นครุฑ และ กล่าวถึงครุฑ ๔ ประเภท ตามคำทูลถามของภิกษุสาวก เช่นเดียวกัน ^{๙๒} มีทั้งหมด ๔๖ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **สุทธิกสูตร** ว่าด้วยกำเนิดครุฑล้วน ๆ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกำเนิดของครุฑ ๔ ประเภท ได้แก่

- ๑) ครุฑที่เป็นอันทชชะ
- ๒) ครุฑที่เป็นชลาพูชะ
- ๓) ครุฑที่เป็นสังเสทชะ
- ๔) ครุฑที่เป็นโอปาติกะ ^{๙๓}

ในสูตรอื่นๆที่ชื่อว่า ชลาพูชทานุปลการสูตร ว่าด้วยความเป็นผู้อยู่ร่วมกับพวกครุฑ ที่เป็นชลาพูชะ มีเนื้อหาเหมือนอันทชชทานุปลการสูตรตสกะ ต่างแต่ในที่นี้ ทรงแสดงเหตุ ๑๐ อย่าง ที่จะทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับครุฑที่เป็นชลาพูชะ สังเสทชะ และโอปาติกะ เหตุแต่ละอย่างจัดเป็น ๑ สูตร รวมกับครุฑ ๓ ประเภท จึงเป็นพระสูตร ๓๐ สูตร (๑๐ X ๓ = ๓๐) ^{๙๔}

๓.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในคันธัพพกายสังยุต

คันธัพพกายสังยุตมี ๑๑๒ สูตร คำว่า คันธัพพ มีวิเคราะห์ว่า คนธ อพพติ ปริภุชชิตติ คนธพโพ เทพผู้บริโภคนกกลิน (คันธ บทหน้า อพพ ธาตุในความหมายว่าบริโภค อ ปัจจัย) หรือว่า โคมทิสศเค ธุนาติ กมปติ คายนนฏนาทิวเสนาติ คนธพโพ เทพผู้เคลื่อนไหวอยู่บนสวรรค์ด้วยการขับร้องและพ้อนรำ (ค บทหน้า ธู ธาตุในความหมายว่าหวนไหว ย ปัจจัย ลงนิคคหิตอาคมแล้วแปลงเป็น น พฤทธิ อู เป็น โอ แปลง โอ เป็น อว ลบ อ ที่ ว แปลง วย เป็น พพ) ^{๙๕} คันธัพพ + กาย+ สังยุต = คันธัพพกายสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเทพผู้บันเทิงในหมู่คันธัพพเทพ กล่าวกันว่าคนธรรพ์ คือ เทพที่สิงสถิตอยู่ตามต้นไม้ที่มีกลิ่นราก แก่น พระพี ใบ ดอก ผล รส กลิ่น ทรงเล่าให้พระสาวกฟังถึง

^{๙๑} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๙๕๙.

^{๙๒} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๗๖.

^{๙๓} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๓๙๓/๒๐๙., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๓๙๓/๓๕๙.

^{๙๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๑/๔๐๘-๔๓๗/๒๑๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๑๔๐๘-๔๓๗/๓๖๑.

^{๙๕} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, หน้า ๒๙๖.

สาเหตุที่มนุษย์บางจำพวกไปเกิดเป็นคนธรรพ์เหล่านั้น^{๙๖} ทั้งหมด ๑๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมาย และใจความสำคัญ เช่น

๑. **สุทธิกสูตร** ว่าด้วยเทพผู้นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพล้วนๆ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเทพผู้ นับเนื่องในหมู่คันธัพพเทพล ๑๐ จำพวก คือ

- ๑) เทพผู้สถิต อยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ราก
- ๒) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น
- ๓) เทพผู้สถิตอยู่ที่ ต้นไม้มีกลิ่นที่กระพี้
- ๔) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่เปลือก
- ๕) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่สะเก็ด
- ๖) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ใบ
- ๗) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ดอก
- ๘) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่ผล
- ๙) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้ มีกลิ่นที่รส
- ๑๐) เทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่กลิ่น^{๙๗}

ส่วนพระสูตรอื่นๆ ที่ชื่อว่า สารคันธาทิตาตาสุตตนาวกะ ว่าด้วยพระสูตร ๙ สูตร มีสารคันธาทิตาสุตตนาเป็นต้น มีเนื้อหาเหมือนมูลคันธาทิตาสุตตนา ต่างแต่ในที่นี้ภิกษุทูลถามถึงเหตุปัจจัยที่จะ ทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพผู้สถิตอยู่ที่ต้นไม้มีกลิ่นที่แก่น ที่กระพี้ ... ที่เปลือก ... ที่สะเก็ด ... ที่ใบ ... ที่ดอก ... ที่ผล ... ที่รส ... ที่กลิ่น เทพแต่ละจำพวก จัดเป็น ๑ สูตร รวมเป็น ๙ สูตร ตามลำดับเป็นต้น^{๙๘}

๓.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในเวลาหกลังยุค

เวลาหกลังยุคมี ๕๗ สูตร คำว่า เวลาหกลังยุค มีวิเคราะห์ว่า วาริ วหตีติ เวลาโก ผู้นำน้ำมา (วาริ บทหน้า วห ธาตุในความหมายว่าทำให้ถึง ญฺ ัจจย แปลง วาริ เป็น ว ว ที่ วห เป็น ล พฤทธิ อ เป็น อา แปลง ญฺ เป็น ออก)^{๙๙} เวลาหกลังยุค + ลังยุค =เวลาหกลังยุค แปลว่า ประมวลเรื่องเทพพวก เวลาหกลังยุค (เทพผู้ทำให้เกิดเมฆ)^{๑๐๐} มีทั้งหมด ๕๗ สูตรเช่น

^{๙๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๗.

^{๙๗} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๓๘/๒๑๒., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๓๘/๓๖๓.

^{๙๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๔๔๑-๔๔๙/๒๑๔., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๔๔๑-๔๔๙/๓๖๕.

^{๙๙} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๗๙๑.

^{๑๐๐} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๗.

๑. สัตวลาหทานุปการสูตรทสกะ ว่าด้วยพระสูตร ๑๐ สูตร มีสัตวลาหทานุปการสูตร เป็นต้น พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า บุคคลบางคนในโลกนี้ ประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และใจ เขาได้ฟังมาว่า

๑) เทพพวกสัตวลาห มีอายุยืน มีผิวพรรณงาม มีความสุขมาก จึงมีความปรารถนาอย่างนี้ว่า โฉนหนอ หลังจากตายแล้ว ขอเราพึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกสัตวลาห จึงให้ข้าว ฯลฯ ๒) ให้น้ำ... ๓) ให้ผ้า... ๔) ให้นยาน... ๕) ให้ดอกไม้... ๖) ให้ของหอม... ๗) ให้เครื่องลูบไล้... ๘) ให้ที่นอน... ๙) ให้ที่พัก... ๑๐) ให้เครื่องประทีป หลังจากตายแล้วจึงเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกสัตวลาหภิกษุ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้บุคคลบางคนในโลกนี้ หลังจากตายแล้วจะเข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพพวกสัตวลาห^{๑๐๑}

ในพระสูตรอื่นๆ มีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน คือ เหตุปัจจัยที่ทำให้เข้าถึงความเป็นผู้อยู่ร่วมกับเทพเหล่านั้น มีเนื้อหาสาระคล้ายคัมภีร์กายสังยุตในสังยุตนี้

๓.๑๓ เนื้อหาสาระสำคัญในวัจจโคตตสังยุต

วัจจโคตตสังยุตมี ๕๕ สูตร คำว่า วัจจ มีวิเคราะห์ว่า วสตีติ วจโณ ผู้อยู่อาศัยแม่ (วส ธาตุในความหมายว่าอยู่อาศัย ฉ ปัจจัย แปลง ส เป็น จ)^{๑๐๒} วัจจ + โคตต + สังยุต = วัจจโคตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องวัจจโคตรปริพาชก หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับวัจจโคตรปริพาชกที่เข้ามาทูลถามปัญหาเกี่ยวกับอันทคาหิกทัญญู (ความเห็นที่ยึดถือที่สุด) ๑๐ อย่าง คือ (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะก็อันนั้น สรรีก็อันนั้น (ชีวะกับสรรีไม่ต่างกัน) (๖) ชีวะอย่างหนึ่ง สรรีก็อย่างหนึ่ง (๗) สัตว์ (ภาษาเดิมใช้ว่า ตถาคต) ตายแล้วเกิดอีก (ไม่สูญ) (๘) สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก (สูญ) (๙) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี (บางอย่างเที่ยงบางอย่างไม่เที่ยง) (๑๐) สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ (คือพูดให้ตายตัวลงไปไม่ได้) และสาเหตุที่ทำให้คนบางคนมีความเห็นเช่นนั้น^{๑๐๓} มีทั้งหมด ๕๕ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. รูปอัญญาณสูตร ว่าด้วยความไม่รู้ในรูป พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ วัจจโคตรปริพาชกเข้าไป ทูลถามพระผู้มีพระภาคเกี่ยวกับเหตุปัจจัยที่ทำให้ทัญญู ๑๐ ประการนั้นเกิดขึ้นในโลก พระองค์ตรัสตอบว่า

- ๑) เพราะความไม่รู้ในรูป
- ๒) เพราะความไม่รู้ในเหตุเกิดแห่งรูป

^{๑๐๑} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๕๕๒-๕๖๑/๒๑๗., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๕๕๒-๕๖๑/๓๗๐.

^{๑๐๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๗๗๕.

^{๑๐๓} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๗.

๓) เพราะความไม่รู้ในความดับแห่งรูป

๔) เพราะความไม่รู้ในปฏิภาที่ไปถึงความดับแห่งรูป

ทิวฏฐิหลายอย่างเหล่านี้จึงเกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง ฯลฯ หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่ วัจนะ นี้แล เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้ทิวฏฐิหลายอย่างเหล่านี้เกิดขึ้นในโลกว่า โลกเที่ยงหรือโลกไม่เที่ยง ฯลฯ หรือหลังจากตายแล้ว ตถาคตจะว่าเกิดอีกก็มีใช่จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่^{๑๐๔} อีก ๕๐ พระสูตรมีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

๓.๑๔ เนื้อหาสาระสำคัญในฉานสังยุต

ฉานสังยุตมี ๕๕ สูตร คำว่า ฉาน มีวิเคราะห์ว่า ฉายเตติ ฉานํ ความคิด (เฉ ในความหมายว่าคิด ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน) หรือว่า ปจจนิกะ นีวรณธมเม ฉาเปตติ ฉานํ ธรรมชาติที่เผาเข้าคือนิวรรณ์ (ฉาป ธาตุในความหมายว่าเผา ทำให้ไหม้ ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน)^{๑๐๕} ฉาน + สังยุต = ฉานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องฉาน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ได้ฉานประเภทต่าง ๆ ตอบปัญหาของภิกษุเกี่ยวกับบุคคล ๔ ประเภท คือ (๑) บางพวกฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (ฉาน) แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ (ฉาน) (๒) บางพวกฉลาดในการเข้าสมาธิ (ฉาน) แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ (ฉาน) (๓) บางพวกฉลาดทั้ง ๒ อย่างข้างต้น (๔) บางพวกไม่ฉลาดทั้งสองอย่างข้างต้น^{๑๐๖} และวิธีปฏิบัติในฉาน (สมาธิ) ส่วนวิธีปฏิบัติในฉาน ทรงแสดงไว้ ๑๑ วิธีคือ ๑. การตั้งจิตมั่น ๒. การเข้า ๓. การตั้งอยู่ ๔. การออก ๕. ความพร้อม ๖. อารมณ์ ๗. โคจร ๘. อภินิหาร ๙. การทำโดยเคารพ ๑๐. การทำความเพียรต่อเนื่อง ๑๑. การทำสัพปายะ ส่วนผู้ได้ฉานประเภทต่าง ๆ ทรงแสดงไว้ในแต่ละสูตร ๔ ประเภท คือ ๑. ผู้ฉลาดในวิธีที่ ๑ แต่ไม่ฉลาดในวิธีที่ ๒ ๒. ผู้ฉลาดในวิธีที่ ๒ แต่ไม่ฉลาดในวิธีที่ ๑ ๓. ผู้ไม่ฉลาดใน ๒ วิธีนี้ ๔. ผู้ฉลาดใน ๒ วิธีนี้

ในสังยุตนี้ มีการตั้งชื่อพระสูตร ตามวิธีปฏิบัติทั้ง ๑๑ วิธี สลับกันไปมา รวมเป็นพระสูตรทั้งหมด ๕๕ สูตร เช่น สมาธิมูลกสมาบัติตติสูตร ว่าด้วยการเข้าสมาธิอันเป็นมูล คือ ตั้งวิธีที่ ๑ (การตั้งจิตมั่น) เป็นหลัก สลับกับวิธีที่ ๒ (การเข้า) สมาธิมูลกฐิติสูตร ว่าด้วยการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล คือ ตั้งวิธีที่ ๑ (การตั้งจิตมั่น) เป็นหลัก สลับกับวิธีที่ ๓ (การตั้งอยู่) จนถึงวิธีที่ ๑๑ รวมเป็น ๑๐ สูตรแรกเรียกว่า สมาธิมูลกะ เมื่อครบหมดทั้ง ๑๑ วิธี ก็เริ่มตั้งวิธีที่ ๒ (การเข้า) เป็นหลักสลับกับวิธีที่ ๓-๑๐ เรียกว่า สมาบัติตติมูลกะ รวมเป็น ๙ สูตร และตั้งชื่อพระสูตรอย่างนี้ไปจนครบ ๕๕ สูตร ขอยกตัวอย่างอธิบายเป็นบางสูตรเช่น

^{๑๐๔} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๖๐๗/๒๒๐., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๐๗/๓๗๕.

^{๑๐๕} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๑๕๐.

^{๑๐๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๗๗.

๑.สมาธิมูลกสมาบัติสูตร ว่าด้วยการเข้าสมาธิอันเป็นมูล พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาค ทรงแสดงบุคคลผู้ได้มาน ๔ จำพวก คือ

- ๑) ผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการเข้าสมาธิ
- ๒) ผู้ฉลาดในการเข้าสมาธิ^{๑๐๗} แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ
- ๓) ผู้ไม่ฉลาดทั้งในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และในการเข้าสมาธิ
- ๔) ผู้ฉลาดทั้งในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และในการเข้าสมาธิ^{๑๐๘}

ในตอนท้ายพระสูตร ตรัสว่า จำพวกที่ ๔ ดีที่สุด เหมือนยอดเนยใสดีกว่านมสด นมส้ม เนยข้น และเนยใสในพระสูตรอื่น ๆ พึงเทียบเคียงดังที่กล่าวมานี้

๒. สมาธิมูลกฐิติสูตร ว่าด้วยการตั้งอยู่ในสมาธิอันเป็นมูล พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย บุคคลผู้ได้มาน ๔ จำพวกนี้คือ

- ๑) บุคคลผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ แต่ไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ
- ๒) บุคคลผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ^{๑๐๙} แต่ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ
- ๓) บุคคลผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ไม่ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และไม่ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ
- ๔) บุคคลผู้ได้มานบางคนในโลกนี้ เป็นผู้ฉลาดในการตั้งจิตมั่นในสมาธิ และฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ^{๑๑๐}

ตอนท้ายพระสูตร ตรัสว่า จำพวกที่ ๔ ดีที่สุด เหมือนยอดเนยใสดีกว่านมสด นมส้ม เนยข้น และเนยใสในพระสูตรอื่น ๆ อีก ๕๓ พระสูตร พึงเทียบเคียงดังที่กล่าวมานี้

๓.๑๕ สรุปท้ายบท

เมื่อมองภาพรวมของสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรคดังได้อธิบายมา จะเห็นความดีเด่นเป็นพิเศษของพระไตรปิฎกเล่มนี้คือ

๑.ความดีเด่นในการจัดหมวดหมู่พระสูตรสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรค มีพระสูตรทั้งหมด ๗๑๖ สูตร ล้วนว่าด้วยชั้น ๕ หรือที่เกี่ยวกับชั้น ๕ ในบริบทต่าง ๆ ท่านจึงตั้งชื่อว่า ชั้น

^{๑๐๗} ฉลาดในการเข้าสมาธิ หมายถึงฉลาดในการเลือกอาหารและฤดูที่เหมาะสมแก่การเจริญสมาธิ
อง.ฉก.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๑๐๗.

^{๑๐๘} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๖๖๒/๒๒๖., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๖๒/๓๘๕.

^{๑๐๙} ฉลาดในการตั้งอยู่ในสมาธิ หมายถึงสามารถตั้งจิตให้เป็นสมาธิได้ ๑๐๗. ๓/๒๔/๑๐๗.

^{๑๑๐} ส.ข. (บาลี) ๑๗/๖๖๓/๒๒๗., ส.ข. (ไทย) ๑๗/๖๖๓/๓๘๖.

ธวารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวาระที่เกี่ยวกับชั้น ๕ ทั้งนี้เพื่อประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับชั้น ๕ มารวมไว้ในที่เดียวกัน เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การศึกษาค้นคว้า หมายความว่า ท่านที่ต้องการศึกษาเรื่องชั้น ๕ ในพระพุทธศาสนาต้องอ่านพระไตรปิฎกเล่มนี้ จึงจะได้ความรู้เรื่องชั้น ๕ ครบ บริบูรณ์ทุกแห่งทุกมุม

นอกจากนี้ ท่านยังจัดประมวลพระสูตรเหล่านี้ออกเป็นกลุ่ม ๆ กลุ่มละเรื่อง คือประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยเรื่องเดียวกันหรือที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเดียวกันเข้ารวมไว้ในกลุ่มเดียวกัน เรียกว่าวิธีการประมวลแบบนี้ว่า สังยุต ซึ่งใช้เป็นชื่อนิกายหนึ่งของพระสุตตันตปิฎกด้วย และใช้เป็นชื่อกลุ่มพระสูตรที่ประมวลเป็นเรื่องๆ นี้ด้วย ทั้งนี้เพื่ออำนวยความสะดวกแก่การศึกษาค้นคว้ายิ่งขึ้นในพระสูตรจำนวน ๗๑๖ สูตร จัดเป็นกลุ่มเรื่องหรือสังยุตได้ถึง ๑๓ สังยุต ตามเนื้อหาสาระโดยรวมของพระสูตรในสังยุตนั้น ๆ และตั้งชื่อสังยุตตามเนื้อหาสาระ เหล่านั้น เช่น

๑) กลุ่มพระสูตรที่ว่าด้วยชั้น ๕ ล้วน ๆ หรือมุ่งอธิบายชั้น ๕ โดยตรง เรียกว่า ชั้นสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องชั้น ๕ มี ๑๕๙ สูตร ซึ่งเป็นสังยุตที่ใหญ่ที่สุดของชั้นธวารวรรค จึงได้แบ่งย่อยภายในกลุ่มเป็น ๓ ปิณฑาสก (หมวดละ ๕๐) ปิณฑาสกละ ๕๐ สูตร (โดยประมาณ) แต่ละปิณฑาสกแบ่งย่อยเป็น ๕ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร (โดยประมาณ)

๒) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระราธะ คือทรงแสดงแก่ท่านพระราธะ เรียกว่า ราธสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระราธะ มี ๔๖ สูตร

๓) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับทิวฏฐิหรือลัทธิต่าง ๆ เช่น อันตคาทิกทิวฏฐิ ๑๐ ลัทธิต เรียกว่า ทิวฏฐิสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องทิวฏฐิ มี ๙๖ สูตร

๔) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ก้าวลงสู่ริยมรรค หมายถึงพระโสดาบัน เรียกว่า โอกันตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องผู้ก้าวลงสู่ริยมรรค (คำว่า โอกันตะ แปลว่า ผู้ก้าวลง) มี ๑๐ สูตร

๕) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย เรียกว่า อุปปาตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องความเกิดขึ้นแห่งธรรมทั้งหลาย (คำว่า อุปปาต แปลว่า ความเกิดขึ้น) มี ๑๐ สูตร

๖) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับกิเลส คือ ฉันทราคะ เรียกว่า กิเลสสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องกิเลส มี ๑๐ สูตร

๗) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระสารีบุตร คือ ท่านพระสารีบุตรเป็นผู้ แสดง เรียกว่า สารีบุตรสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระสารีบุตร มี ๑๐ สูตร

๘) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับนาค ซึ่งว่าด้วยประเภทของนาค กำเนิดของนาค เหตุที่ทำให้เกิดเป็นนาคเป็นต้น เรียกว่า นาคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องนาค มี ๕๐ สูตร

๙) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับครุฑหรือสุบรรณ ในทำนองเดียวกับนาคสังยุต เรียกว่า สุปันณสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องครุฑ

๑๐) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับเทพพวกคันธัพพะซึ่งมีกลิ่นหอม ๑๐ จำพวก เรียกว่า คันธัพพกายสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเทพพวกคันธัพพะ มี ๑๑๒ สูตร

๑๑) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับเทพพวกวลาห คือ เทพประจำเมฆมี ๕ พวก ตามชนิดของเมฆ เรียกว่า วลาหสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเทพพวกวลาห มี ๕๗ สูตร

๑๒) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับปริพาชกชื่อวัจฉโคตร คือ ปริพาชกชื่อวัจฉโคตรเข้าไปพุลถามปัญหาเกี่ยวกับอันทคาหิกทิกฎฐิ ๑๐ ประการ เรียกว่า วัจฉโคตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องวัจฉโคตรปริพาชก มี ๕๕ สูตร

๑๓) กลุ่มพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ได้ฌานประเภทต่าง ๆ รวมถึงวิธีปฏิบัติให้ได้ฌานประเภทนั้น ๆ เรียกว่า ฌานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องฌาน มี ๕๕ สูตร

(๒) **ความดีเด่นในด้านเนื้อหาสาระ** เนื้อหาของชั้นธวารวรรค เรียกได้ว่า ครบบริบูรณ์อยู่ในเล่มนี้ คือ มีทั้งอธิบายชั้น ๕ ล้วน ๆ ไม่อ้างหรือเกี่ยวข้องกับหมวดธรรมอื่น และทั้งที่เกี่ยวข้องกับ หมวดธรรมอื่น ๆ เช่น จุดหมายของการเจริญสมาธิเพื่อจิตตั้งมั่น เมื่อจิตตั้งมั่นแล้วจะรู้ชัดความจริง คือ ความเกิดและความดับแห่งชั้น ๕ (สมาธิสูตร ในชั้นธสังยุต)

๑) วิญญาณเข้าไปอาศัยรูป เวทนา สัญญา สังขาร จึงเสวยความเพลิดเพลิน และเจริญองกามได้ ถ้าละความกำหนัดในชั้นทั้ง ๕ ได้ วิญญาณก็ตั้งอยู่ไม่ได้ เจริญองกามไม่ได้ ทำให้หลุดพ้นได้ในที่สุด (อุปยสูตร ในชั้นธสังยุต)

๒) ที่เรียกว่า สัตว์ เพราะติดข้องอยู่ในความพอใจ ความกำหนัด ความเพลิดเพลิน และความทะยานอยากในชั้น ๕ และตรัสสอนให้แยกชั้นออก เหมือนเด็กทำลายเรือนฝุ่น (สัตตสูตร ในราธสังยุต)

๓) ที่ทำให้เกิดอันทคาหิกทิกฎฐิ เพราะไม่รู้ชัดในเรื่องรูป เวทนา สัญญา สังขาร วิญญาณ ตลอดจนไม่รู้ชัดความเกิด ความดับ และปฏิบัติให้ถึงความดับแห่งชั้น ๕ (วัจฉโคตตสังยุต)

๔) เพราะพระองค์ทรงเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับไม่ถือนั่นชั้น ๕ บัณฑิต จึงเรียกพระองค์ว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า แม้ภิกษุผู้หลุดพ้น เพราะเบื่อหน่าย คลายกำหนด ดับไม่ถือนั่นชั้น ๕ ก็ทรงเรียกว่า ผู้หลุดพ้นด้วยปัญญา เหมือนกัน (สัมมาสัมพุทธสูตร ในชั้นธสังยุต)

นอกจากมีเนื้อหาสาระในเรื่องชั้น ๕ ครบบริบูรณ์แล้ว ในกระบวนการอธิบาย ส่วนวนภาษา นับว่าดีเด่นไม่น้อย เช่น ส่วนวนเชิงอุปมาโวหารในพิชสูตร ชั้นธสังยุต ซึ่งมีใจความว่า

๑) วิญญาณฐิติ ๔ เหมือนปฐวีธาตุ (สถานที่ปลูกพืช) ความกำหนัดด้วยอำนาจความเพลิดเพลิน เหมือนอาโปธาตุ (น้ำหล่อเลี้ยงพืช)

๒) วิญญาณพร้อมด้วยอาหาร (กรรมวิญญาณ) เหมือนพีช ๕ ชนิด ท่านได้ศึกษารายละเอียดในพระสูตรต่าง ๆ แล้ว ก็จะเห็นเองว่า ที่แนะนำ และตั้งข้อสังเกตมาทั้งหมดนี้ล้วนเป็นความจริงทั้งสิ้น

๓.๑๖ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรคพอสังเขป อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่เท่าไร มีกี่สังยุต มีกี่พระสูตร และมีอักษรย่อว่าอย่างไร

๒. จงอธิบายเทวทหสูตร และ และอนิจจสูตรเป็นต้นดังนี้ ๑. เหตุเกิดพระสูตร ๒. สถานที่เกิดพระสูตร ๓. หลักธรรม และ ๔. บุคคลสำคัญในพระสูตรชั้นธวารวรรคพอสังเขป

๓. จงวิเคราะห์หลักธรรมในสังยุตตนิกาย ชั้นธวารวรรคโดยสังเขป เช่น ๑. หลักธรรมในชั้นธสังยุต ๒. หลักธรรมในทิวฐิสังยุต ๓. หลักธรรมในโอกัณฑสังยุต ๔. หลักธรรมในฉานสังยุตเป็นต้น พร้อมยกตัวอย่างหลักธรรมมาประกอบด้วย

๓.๑๗ เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน,

๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณ์วิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน,

๒๕๓๙.

โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎก

ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๐).

พระเทพสัทธา กิม โธ (จันทมงคล), ปทานุกรมธรรมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร, (พนมเปญ :

พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘).

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :
ธรรมสภา, ๒๕๕๐).

บทที่ ๔

พระสูตรและสาระสำคัญในสพายนวรรคสังยุตตนิกายปาลี

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม,พธ.ด.

วัตถุประสงค์ประจำบท

๑. เพื่อให้นิสิตสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย สพายนวรรค เล่มที่ ๑๘ จำนวน ๔๒๐ สูตรได้โดยสังเขป
๒. เพื่อให้นิสิตสามารถอธิบาย เรื่องเหตุเกิดพระสูตร สถานที่เกิดพระสูตร และบุคคลสำคัญในพระสูตรสพายนวรรคได้โดยสังเขป
๓. เพื่อให้นิสิตสามารถวิเคราะห์หลักธรรม และพระสูตรในสพายนวรรคที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหารายวิชา

- ๔.๑ ความนำ
- ๔.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในสพายนสังยุต
- ๔.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในเวทนาสังยุต
- ๔.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในมาตุคามสังยุต
- ๔.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในชมพูชาทกสังยุต
- ๔.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสามันตกสังยุต
- ๔.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในโมคคัลลานสังยุต
- ๔.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในจิตตสังยุต
- ๔.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในคามนิสังยุต
- ๔.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในอสังขตสังยุต
- ๔.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอัพยาทสังยุต
- ๔.๑๒ สรุปท้ายบท
- ๔.๑๓ คำถามท้ายบท
- ๔.๑๔ เอกสารอ้างอิง

๔.๑ ความนำ

สังยุตตนิกาย สฬายตนวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๔ ของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ คือ จักขุ โสตะ ชานะ ชิวหา กาย มโน และอายตนะภายนอก ๖ คือ รูป สัททะ คันธะ รส โผฏฐัพพะ ธรรมารมณ์ พระธรรมสังคิติกาจารย์จึงได้ตั้งชื่อว่า สฬายตนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ มีพระสูตรทั้งหมด ๔๒๐ สูตรในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคมีอักษรย่อว่า สฬสพ. (บาลี) ๑๘/๑/๑. หมายถึง สังยุตตนิกายสฬายตนวรรคปาลี (บาลี) และพระไตรปิฎก (ไทย) เล่มที่ ๑๘ /ข้อที่ ๑/หน้าที่ ๑. เป็นต้น มีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรออกเป็นสังยุต คือ ประมวล เป็นเรื่อง ๆ แล้วจัดแบ่งสังยุต ออกเป็นแบบต่าง ๆ ต่อไปอีก ดังนี้

(ก). แบ่งเป็นสังยุต

พระสูตร ๔๒๐ สูตรในสฬายตนวรรค จัดแบ่งเป็นสังยุตได้ ๑๐ สังยุต คือ

๑. สฬายตนสังยุตมี ๒๔๘ สูตร
๒. เวทนาสังยุตมี ๓๑๑ สูตร
๓. มาตุคามสังยุตมี ๓๔๑ สูตร
๔. ชัมพูชาทกสังยุต มี ๑๖ สูตร
๕. สามัญชกสังยุตมี ๒ สูตร
๖. โมคคัลลานสังยุตมี ๑๑๑ สูตร
๗. จิตตสังยุตมี ๑๐ สูตร
๘. คามณีสังยุตมี ๑๓ สูตร
๙. อสังขตสังยุตมี ๔๔ สูตร
๑๐. อภัยกตสังยุตมี ๑๑ สูตร

(ข). แบ่งสังยุตเป็นแบบต่าง ๆ

ในสังยุตเหล่านี้ ยังมีการแบ่งเป็นแบบต่าง ๆ ถึง ๓ แบบ คือ

แบบที่ ๑ สฬายตนสังยุต แบ่งเป็นปณณาสก์ (หมวด ๕๐) และเป็นวรรค

แบบที่ ๒ เวทนาสังยุต มาตุคามสังยุต และอสังขตสังยุต รวม ๓ สังยุต แบ่งเป็นวรรค

แบบที่ ๓ ชัมพูชาทกสังยุต สามัญชกสังยุต โมคคัลลานสังยุต จิตตสังยุต คามณีสังยุต อภัยกตสังยุต รวม ๖ สังยุต ไม่แบ่งเป็นปณณาสก์หรือวรรค

๔.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในสฬายตนสังยุต

สฬายตนสังยุตมี ๒๔๘ สูตร คำว่า สฬายตน มีวิเคราะห์ว่า อายตนติ วายมนติ เอตถ ผล กามาติ อายตน์ ที่เป็นที่สุดต้องการผลพยายาม (อา บทหน้า ยต ธาตุในความหมายว่าพยายาม ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน) หรือว่า อายภูต อตตโน ผลิ ตโนติ ปวตเตตติติ อายตน์ สิ่งที่ย้ายผลของตนไป

(อายุ บทหน้า ตนุ ธาตุในความหมายว่าขยาย แม่ไป อ ปัจจย^๑ สฬา +อายุตน + สยังุต = สหายตนสยังุต แปลว่า ประมวลเรื่องอายตนะ ๖ หมายถึงประมวลพระสูตร ที่เกี่ยวกับอายตนะ ภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ และธรรมที่เกี่ยวข้องกับอายตนะเหล่านี้ ที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงแก่ พระสาวกในโอกาสต่างๆ รวมถึงการประทานพระโอวาทแก่ภิกษุผู้อาพาธ เพื่อให้พิจารณาเห็นสัจจะ แห่งชีวิต (นำสังเกตว่า พระพุทธองค์ทรงให้ความสนในเรื่องนี้เป็นพิเศษ^๒ มีทั้งหมด ๒๔๘ สูตร จัดแบ่ง เป็นปณาสก^๓ได้ ๔ ปณาสก^๓ แต่ละปณาสก^๓แบ่งเป็นวรรค ปณาสก^๓ที่ ๑ - ๓ แบ่งเป็น ๕ วรรค ปณาสก^๓ที่ ๔ แบ่งเป็น ๔ วรรค โดยปกติวรรคหนึ่งมี ๑๐ สูตร แต่บางวรรคมีมากกว่า ๑๐ สูตรเช่น

(๑) ปฐมปณาสก

(๑)อนิจจวรรค

อนิจจวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งที่ไม่เที่ยง ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๒ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. **อัมมัตตานิจจสูตร** ว่าด้วยอายตนะภายในไม่เที่ยง พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ทรงสอนให้พิจารณา ด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงว่า

๑) จักขุ (ตา) ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น อนัตตา (ไม่ใช่อัตตา) สิ่งใดเป็นอนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา ๒) โสตะ (หู) ไม่เที่ยง ๓) ฆานะ (จมูก) ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง ๔) ชิวหา (ลิ้น) ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง ๕) กายไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง ๖) มโน (ใจ) ไม่เที่ยง สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์ สิ่งใดเป็นทุกข์ สิ่งนั้นเป็น อนัตตา สิ่งใดเป็น อนัตตา สิ่งนั้นเธอทั้งหลายพึงเห็นด้วยปัญญาอันชอบตามความเป็นจริงอย่างนี้ว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่อัตตาของเรา^๓

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายในจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และ มโน เมื่อเบื่อหน่าย ย่อมคลายกำหนด เพราะคลายกำหนดจิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๑๐๐.

^๒ ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๗๗.

^๓ ส.สฬา. (บาลี) ๑๘/๑/๑., ส.สฬา. (ไทย) ๑๘/๑/๑.

หลุดพ้นแล้วรู้ชัดว่า ขาดิสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว^๕ ทำกิจที่ควรทำ^๕ เสร็จแล้วไม่มีกิจอื่น เพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^๖

(๒) ยมกวรรค

ยมกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคู่ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ ซึ่งจัดเป็นคู่ ๆ ได้ ๕ คู่ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญเช่น

๑. ปฐมปุพเพสัมโพธิสูตร ต่างว่าด้วยความดำริก่อนตรัสรู้ แต่มีรายละเอียดต่างกันพระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เมื่อก่อนเราเป็นโพธิสัตว์ยังไม่ได้ตรัสรู้ได้มีความคิดว่า

๑) อะไรหนอเป็นคุณ^๗ อะไรเป็นโทษ^๘ ของจักขุ (ตา) อะไรเป็น เครื่องสลัดออก จากจักขุ ๒) โสตะ (หู) ๓) ฆานะ (จมูก) ๔) ชิวหา (ลิ้น) ๕) กาย ๖) อะไรเป็นคุณ อะไรเป็นโทษ ของมโน (ใจ) อะไรเป็นเครื่องสลัดออกจากมโน

ภิกษุทั้งหลาย เรานั้นได้มีความคิดว่า

๑) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยจักขุเกิดขึ้น นี้เป็นคุณของจักขุ สภาพที่จักขุไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็นโทษของจักขุ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ ละฉันทราคะ^๙ ในจักขุนี้เป็นเครื่องสลัดออกจากจักขุ ๒) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยโสตะ ๓) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยฆานะ ๔) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยชิวหา ๕) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยกาย ๖) สภาพที่สุขโสมนัสสาศัยมโนนี้เป็นคุณของมโน สภาพที่มโนไม่เที่ยง เป็นทุกข์มีความแปรผันเป็นธรรมดา นี้เป็น

^๕ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว หมายถึงถึงกิจแห่งการปฏิบัติเพื่อทำลายอาสวกิเลสจนสิ้นสมบูรณ์ ไม่มีกิจที่ต้องทำเพื่อตนเอง แต่ยังมีหน้าที่เพื่อผู้อื่นอยู่ ผู้ที่อยู่จบพรหมจรรย์นี้ได้ชื่อว่าอเสขบุคคล ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^๕ กิจที่ควรทำ ในที่นี้หมายถึงกิจในอริยสัจ ๔ คือ การกำหนดรู้ทุกข์ การละเหตุแห่งทุกข์ การทำให้แจ้งซึ่งความดับทุกข์ และการอบรมมรรคมีองค์ ๘ ให้เจริญ ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^๖ ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป หมายถึงไม่มีหน้าที่ในการบำเพ็ญมรรคญาณ เพื่อความหมดสิ้นแห่งกิเลสอีกต่อไป เพราะพระพุทธานุสสาเถวการบรรลุมรรคผลเป็นจุดหมายสูงสุด ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^๗ คุณ (อัสสาหะ) หมายถึงสภาวะที่อร่อยหรือสภาวะที่สุขกายและสุขใจที่เกี่ยวข้องกับคุณ อง. จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘.

^๘ โทษ (อาทีนวะ) หมายถึงสภาวะที่ไม่อร่อย มีทุกข์กายและทุกข์ใจซึ่งมีธรรมเป็นเหตุ อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘, อง.จตุกก.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐/๒๘๘.

^๙ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละฉันทราคะ หมายถึงนิพพาน อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗.

โทษของมนิ ธรรมเป็นที่กำจัดฉันทราคะ ธรรมเป็นที่ละ ฉันทราคะในมนิ นี้เป็นเครื่องสลัด ออกจากมนิ

เมื่อใดเรารู้คุณโดยความเป็นคุณ โทษโดยความเป็นโทษ เครื่องสลัดออกโดยความเป็น เครื่องสลัดออกจากอายตนะภายใน ๖ ประการนี้ตามความเป็นจริงอย่างนี้ เมื่อนั้นเราจึงยืนยันว่า เป็นผู้ตรัสรู้สัมมาสัมโพธิญาณอันยอดเยี่ยมในโลกพร้อมทั้งเทวโลก มารโลก พรหมโลก ในหมู่สัตว์ พร้อมทั้งสมณพราหมณ์ เทวดาและมนุษย์ อนึ่ง ญาณทัสสนะ^{๑๐} เกิดขึ้นแล้วแก่เราว่า วิมุตติของเราไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ไม่มีอีก^{๑๑}

ส่วนพระสูตรที่เหลือมีทุกขิปุพเพสัมโพธสูตรเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงดำริถึงคุณ โทษ และเครื่องสลัด ออกจากอายตนะภายนอก ๖ ได้แก่ ๑) รูป ๒) สัททนะ ๓) คันธะ ๔) รส ๕) โผฏฐัพพะ ๖) ธรรมารมณฺ์ เนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายกับพระสูตรที่ ในตอนท้ายของแต่ละสูตร ทรงแสดงว่า พระองค์ทรงทราบแล้วจึงทรงประกาศยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์เป็นต้น

(๓) สัพพวรรค

สัพพวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวง ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และ สาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **สัพพสูตร** ว่าด้วยสิ่งทั้งปวง หมายถึงอายตนะภายใน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เราจักแสดงสิ่งทั้งปวงแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจง ฟัง ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงคือ

๑) จักขุกับรูป ๒) โสตะกับสัททนะ ๓) ฆานะกับคันธะ ๔) ชิวหากับรส ๕) กาย กับโผฏฐัพพะ ๖) มโนกับธรรมารมณฺ์ นี้เราเรียกว่า สิ่งทั้งปวง^{๑๒}

ผู้ใดฟังกล่าวอย่างนี้ว่า ข้าพเจ้าจักบอกเล็กสิ่งทั้งปวงแล้วบัญญัติสิ่งอื่นแทน คำพูดของผู้ นั้นคงเป็นเพียงคำพูดเท่านั้น ครั้นถูกถามเข้าก็คง ตอบไม่ได้และถึงความลำบากอย่างยิ่ง ชื่อนั้นเพราะ เหตุไร เพราะเขาถูกถามในสิ่งอันมิใช่วิสัย^{๑๓}

ส่วนพระสูตรที่เหลือมีปหานสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ คือ ๑) จักขุวิญญาณ ๒) โสตวิญญาณ ๓) ฆานวิญญาณ ๔) ชิวหา

^{๑๐} ญาณทัสสนะ หมายถึงปัจจเวกขณญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือสำรวจรู้มรรคผล กิเลสที่ละได้แล้ว และนิพพาน อง.ตัก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗.

^{๑๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๓/๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓/๑๑.

^{๑๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๓/๑๔., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓/๒๒.

^{๑๓} สิ่งอันมิใช่วิสัย ในที่นี้หมายถึงการทำในสิ่งที่เป็นไปได้ เช่น การเพินศิลาขนาดเท่าเรือนยอดข้าม น้ำลึกและการฉุดดวงจันทร์ดวงอาทิตย์ลงมาเป็นสิ่งเป็นไปได้ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๓/๕.

วิญญาณ ๕) กายวิญญาณ ๖) มโนวิญญาณ สัมผัส ๖ คือ จักขุสัมผัส โสตสัมผัส ฆานสัมผัส ชิวหาสัมผัส กายสัมผัส มโนสัมผัส และความเสวยอารมณ์ ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้น เพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยฉะนั้น ธรรมทั้งปวง คือ มโน^{๑๔} เป็นสิ่งที่ควรละ ธรรมารมณ์เป็นสิ่งที่ควรละ มโนวิญญาณ^{๑๕} เป็นสิ่งที่ควรละ มโนสัมผัส^{๑๖} เป็นสิ่งที่ควรละ แม้ความเสวยอารมณ์^{๑๗} ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือ มิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัย ก็เป็นสิ่งที่ควรละ ภิกษุทั้งหลาย ธรรมเพื่อละสิ่งทั้งปวง เป็นอย่างนี้^{๑๘} เป็นต้น

(๔) ขาติธัมมวรรค

ขาติธัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร เป็น สูตรเปยยาล คือ ทรงแสดงสูตรแรกและสูตรสุดท้ายไว้เต็ม พระสูตรที่เหลือทรงแสดงไว้โดยย่อให้อนุโลมตามพระสูตรที่ ๑ กับที่ ๑๐ ตามควรแก่กรณี แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **ขาติธัมมสูตร** ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมดา ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงมีความเกิดเป็นธรรมาคือ

๑) จักขุมีความเกิดเป็นธรรมดา รูป ฯลฯ จักขุวิญญาณ ฯลฯ จักขุสัมผัสมีความเกิดเป็นธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็มีความเกิดเป็นธรรมดา ฯลฯ ๒) โสตะมีความเกิดเป็นธรรมดา ๓) ฆานะมีความเกิดเป็นธรรมดา ๔) ชิวหามีความเกิดเป็นธรรมดา ๕) กายมีความเกิดเป็นธรรมดา ๖) มโนมีความเกิดเป็นธรรมดา ธรรมารมณ์มีความเกิดเป็นธรรมดา มโนวิญญาณมีความเกิดเป็นธรรมดา มโนสัมผัสมีความเกิดเป็นธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็มีความเกิดเป็นธรรมดา

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ โสตะ ฆานะ ชิวหา กาย และใจ รู้ชัดว่า... ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๑๙} อีก ๙ พระสูตรก็มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

^{๑๔} มโน ในที่นี้หมายถึงภวังคจิต ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๖.

^{๑๕} มโนวิญญาณ ในที่นี้หมายถึงขวนจิตที่เกิดร่วมกับอวัจชนจิต ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๖.

^{๑๖} มโนสัมผัส ในที่นี้หมายถึงผัสสะที่เกิดพร้อมกับภวังคจิต ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๖.

^{๑๗} ความเสวยอารมณ์ ในที่นี้หมายถึงเวทนาที่เกิดพร้อมกับขวนจิต ส.ส๑)พ.อ. (บาลี) ๓/๒๔/๖.

^{๑๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔/๑๔., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔/๒๒.

^{๑๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๓/๒๓., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๓/๓๘.

(๕) สัพพอนิจจวรรค

สัพพอนิจจวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร คือ ทรงแสดงสูตร แรกไว้เต็ม ส่วนพระสูตรที่ ๒-๙ ทรงแสดงไว้โดยย่อ พระสูตรที่ ๑๐ ไม่จัดเข้าใน เปยยาล แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. อนิจจสูตร ว่าด้วยสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า สิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง ก็อะไรเล่าชื่อว่าสิ่งทั้งปวงไม่เที่ยง คือ

๑) จักขุไม่เที่ยง รูปไม่เที่ยง จักขุวิญญานไม่เที่ยง จักขุสัมผัสไม่เที่ยง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง ๒) โสตะไม่เที่ยง ๓) ชานะไม่เที่ยง ๔) ชิวหาไม่เที่ยง ๕) กายไม่เที่ยง ๖) มโนไม่เที่ยง ธรรมารมณ์ไม่เที่ยง มโนวิญญานไม่เที่ยง มโนสัมผัสไม่เที่ยง แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็ไม่เที่ยง

อริยสาวกผู้ได้สดับเห็นอยู่อย่างนี้ ย่อมเบื่อหน่ายแม้ในจักขุ ในรูป ในจักขุวิญญาน ในจักขุสัมผัส ในความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัย เมื่อเบื่อหน่ายย่อมคลายกำหนัด เพราะคลายกำหนัด จิตย่อมหลุดพ้น เมื่อจิตหลุดพ้นแล้วก็รู้ว่า หลุดพ้นแล้วรู้ชัดว่า ...ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไป^{๒๐} ในอีก ๙ พระสูตรก็มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

(๖) ทุตติยปณณาสก

(๑) อวิชชาวรรค

อวิชชาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอวิชชา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญเช่น

๑. อวิชชาปทานสูตร ว่าด้วยการละอวิชชา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ภิกษุรูปหนึ่งเข้าไปเฝ้าพระผู้มีพระภาคได้ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นอย่างไรจึงจะละอวิชชา^{๒๑} อวิชชา^{๒๒} ได้ อวิชชา^{๒๒} จึงจะเกิดขึ้น

พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า บุคคลเมื่อรู้เห็นจักขุโดยความไม่เที่ยงจึงจะละอวิชชาได้ อวิชชาจึงจะเกิดขึ้น เมื่อรู้เห็นรูปโดยความไม่เที่ยงจึงจะละอวิชชาได้ อวิชชาจึงจะเกิดขึ้น

^{๒๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๔๓/๒๕., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๓/๔๑.

^{๒๑} อวิชชา หมายถึงความไม่รู้หรือสงสัย ๔ (ทุกข์, สมุทัย, นิโรธ และมรรค) ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔.

^{๒๒} อวิชชา หมายถึงความรู้แจ้งหรือหัตถมรรค ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๕๓-๖๒/๑๔.

๑) เมื่อรู้เห็นจักขุวิญญาณ... จักขุสัมผัส... เมื่อรู้เห็นแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัสเป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยงจึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น ๒) เมื่อรู้เห็นโสตะ... ๓) เมื่อรู้เห็นโสมนัส... ๔) เมื่อรู้เห็นโสชิวหา... ๕) เมื่อรู้เห็นโสกาย... ๖) เมื่อรู้เห็นโสมโนโดยความไม่เที่ยงจึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น เมื่อรู้เห็นธรรมารมณ์ มโนวิญญาณ มโนสัมผัส แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยโดยความไม่เที่ยง จึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น บุคคลเมื่อรู้เห็นอย่างนี้แลจึงจะละอวิชชาได้ วิชชาจึงจะเกิดขึ้น^{๒๓}

(๒)มิกชาลวรรค

มิกชาลวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระมิกชาละ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑.ปฐมมิกชาลสูตร ว่าด้วยพระมิกชาละ แต่มีรายละเอียดต่างกัน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ในปฐมมิกชาลสูตร ท่านพระมิกชาละทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ภิกษุผู้ประกอบด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงจะได้ชื่อว่ามีปกติอยู่กับเพื่อน และประกอบด้วยเหตุเพียงเท่าไร จึงจะได้ชื่อว่ามีปกติอยู่ผู้เดียว พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุเพลิดเพลินเขยชม ยึดติดรูปนั้นอยู่ เมื่อเธอเพลิดเพลิน เขยชม ยึดติดรูปนั้น ความเพลิดเพลิน^{๒๔}ย่อมเกิดขึ้น เมื่อมีความเพลิดเพลิน ก็มีความกำหนด เมื่อมีความกำหนด ก็มีความเกี่ยวข้อง ภิกษุผู้ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความเกี่ยวข้อง เราเรียกว่าผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหู ๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูก ๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้น ๕) โณภูฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกาย ๖) ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุเพลิดเพลิน เขยชม ยึดติดธรรมารมณ์นั้นอยู่ เมื่อเธอเพลิดเพลิน เขยชม ยึดติดธรรมารมณ์นั้น ความเพลิดเพลินย่อมเกิดขึ้น เมื่อมีความเพลิดเพลิน ก็มีความกำหนด เมื่อมีความกำหนด ก็มีความเกี่ยวข้อง ภิกษุผู้ประกอบด้วยความเพลิดเพลินและความเกี่ยวข้อง เราเรียกว่า ผู้มีปกติอยู่กับเพื่อน ภิกษุผู้มีปกติอยู่อย่างนี้ ถึงจะใช้สอยเสนาสนะที่เป็นป่า

^{๒๓} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๕๓/๒๘., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๕๓/๔๕.

^{๒๔} ความเพลิดเพลิน ในที่นี้หมายถึงความเพลิดเพลินคือตัณหา ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๖๓/๑๕, ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๖๓/๓๔๖.

โปรงและป่าทึบ^{๒๕} อันสงัด มีเสียงน้อย มีเสียงอีกทีก็น้อย ปราศจากการสัญจรไปมาของผู้คน ควรเป็นที่ทำการลับของมนุษย์ สมควรเป็นที่หลีกเร้นก็จริง ถึงอย่างนั้น เราก็อ้างเรียกว่า ผู้มีปกติดูอยู่กับเพื่อน ซ่อนเพราะเหตุไร เพราะเขายังละตัณหาที่เป็นเพื่อนนั้นไม่ได้ ฉะนั้นเราจึงเรียกว่า ผู้มีปกติดูอยู่กับเพื่อน ส่วนผู้ไม่ผลิตเพลินด้วยอายตนะภายนอก ๖ ชื่อว่าผู้มีปกติดูผู้เดียว^{๒๖}

๒.อุปเสนอาสีวิสูตร ว่าด้วยพระอุปเสนะถูกพิษงู พระสูตรเกิดขึ้นที่เจ็ดเมื่อเขาซื้อสัปโสมนิกะ ป่าสีตะวัน กรุงราชคฤห์ คือ เมื่อท่านพระอุปเสนะ ถูกพิษงู ก็ทราบว่าจะต้องนิพพานจึงขอให้ภิกษุช่วยยกร่างกายของท่านออกไปไว้นอกถ้ำก่อนที่ร่างกายจะเรียวยาวเหมือนงำแกลบ ท่านพระสารีบุตรทักขึ้นว่า ไม่เห็นร่างกายของท่านอุปเสนะแปรเปลี่ยนผิดปกติ ท่านพระอุปเสนะจึงบรรยายว่า ผู้ใดพึงมีความคิดว่า

๑) เราเป็นจักขุ หรือ จักขุเป็นของเรา ฯลฯ ๒) เราเป็นโสตะ หรือ โสตะเป็นของเรา ฯลฯ ๓) เราเป็นฆานะ หรือ ฆานะเป็นของเรา ฯลฯ ๔) เราเป็นชีวหา หรือ ชิวหาเป็นของเรา ฯลฯ ๕) เราเป็นผัสสะ หรือ ผัสสะเป็นของเรา ฯลฯ ๖) เราเป็นมโน หรือ มโนเป็นของเรา ความที่กายของผู้นั้นเป็นอย่างอื่นหรือความที่อินทรีย์ของผู้นั้นแปรผันพึงมีอย่างแน่นอน กระผมไม่มีความนึกคิดว่า เราเป็นจักขุ หรือ จักขุเป็นของเรา ฯลฯ เราเป็นชีวหา หรือ ชิวหาเป็นของเรา ... เราเป็นมโน หรือ มโนเป็นของเรา ท่านสารีบุตร ความที่กายของกระผมเป็นอย่างอื่นหรือความที่อินทรีย์ของกระผมแปรผัน จักมีได้อย่างไร

พระสารีบุตรกล่าวว่า ท่านพระอุปเสนะได้ถอนอหังการ^{๒๗} มมังการ^{๒๘} และมานานุสัย (กิเลสที่นอนเนื่องคือความถือตัว) ได้เด็ดขาดนานมาแล้ว ต่อมา ภิกษุเหล่านั้นได้ยกกายของท่านพระอุปเสนะขึ้นเตียงแล้วหามออกไปข้างนอก ขณะนั้น กายของท่านพระอุปเสนะก็เรียวยาวในที่นั้นเองเหมือนงำแกลบ^{๒๙}

(๓) คิลานวรรค

คิลานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๒๕} ป่าโปรง (อรณฺญ) หมายถึงสถานที่ที่อยู่นอกเสาเขตเมืองออกไปอย่างน้อย ๕๐๐ ลูกธนู ป่าทึบ (วนปตฺถ) หมายถึงสถานที่ที่ไม่มีคนอยู่อาศัย เลยเขตหมู่บ้านออกไป ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๖๓/๑๕, อ.ท.อ. (บาลี) ๒/๓๑/๓๐.

^{๒๖} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๖๓/๓๓., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๓/๕๓.

^{๒๗} อหังการ หมายถึงทิฏฐิ อ.ท.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๒๘} มมังการ หมายถึงตัณหา อ.ท.อ. (บาลี) ๒/๓๒/๑๑๓.

^{๒๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๖๙/๓๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๖๙/๕๘.

๑. ปฐมคิลานสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อาพาธสูตรที่ ๑ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคเสด็จไปเยี่ยมภิกษุใหม่ไม่มีชื่อเสียง ซึ่งกำลังอาพาธหนัก เมื่อทรงทราบว่ามีความทรมานทุกข์มากเพราะกังวลว่าตนยังไม่รู้ทั่วถึงธรรม จึงตรัสถามว่า จะรู้ทั่วถึงธรรมเพื่ออะไร ภิกษุในปฐมคิลานสูตรทูลตอบว่า เพื่อคลายความกำหนัด จึงตรัสสอนให้พิจารณาอายตนะภายในว่า

๑) จักขุเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๒) โสตะเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๓) ฆานะเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๔) ชิวหาเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๕) กายเที่ยงหรือไม่เที่ยง ๖) มโนเที่ยงหรือไม่เที่ยง”

ก็สิ่งใดไม่เที่ยง สิ่งนั้นเป็นทุกข์หรือเป็นสุข เป็นทุกข์ ก็สิ่งใดไม่เที่ยง เป็นทุกข์ มีความแปรผันเป็นธรรมดา ควรหรือที่จะพิจารณาเห็นสิ่งนั้นว่า นั่นของเรา เราเป็นนั่น นั่นเป็นอัตตาของเรา

พระผู้มีพระภาคได้ตรัสอย่างนี้แล้ว ภิกษุนั้นก็มีใจยินดีชื่นชมพระภาสิตของพระผู้มีพระภาค เมื่อพระองค์ตรัสเวลายากรณภาสิตนี้อยู่ ธรรมจักขุ^{๓๐}อันปราศจากอฐิ^{๓๑} ปราศจากมลทินได้เกิดแก่ภิกษุนั้นว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้นทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา^{๓๒}

๔. ฉัณนวรรค

ฉัณนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระฉันนะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ปโลกัธมมสูตร ว่าด้วยสิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมดา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของท่านพระอานนท์เรื่องโลกว่า โลกในอริยวินัย คือ สิ่งที่มีความแตกสลายเป็นธรรมาคือ

๑) จักขุมีความแตกสลายเป็นธรรมดา รูปมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุวิญญาณมีความแตกสลายเป็นธรรมดา จักขุสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะจักขุสัมผัส เป็นปัจจัยก็มีความแตกสลายเป็นธรรมดา ฯลฯ ๒) โสตะมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ๓) ฆานะมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ๔) ชิวหามีความแตกสลายเป็นธรรมดา ๕) ผัสสะมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ๖) มโนมีความแตกสลายเป็นธรรมดา ธรรมารมณ์มีความแตกสลายเป็นธรรมดา มโนวิญญาณมีความแตกสลายเป็นธรรมดา มโนสัมผัสมีความแตกสลายเป็นธรรมดา แม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัส เป็นปัจจัยก็มีความแตกสลายเป็นธรรมดา

^{๓๐} ธรรมจักขุ หมายถึงการเห็นอริยสัจ ๔ และการบรรลุมรรค ๓ เบื้องต้น แต่โดยทั่วไปหมายถึงการบรรลุโสดาปัตติมรรค ที่.ส.อ. (บาลี) ๑/๒๔๘/๒๐๓.

^{๓๑} ปราศจากอฐิ หมายถึงปราศจากอฐิคือราคะ โทสะ และโมหะ อ.ต.ก.อ. (บาลี) ๒/๕๘/๑๖๑.

^{๓๒} ส.ส.พ. (บาลี) ๑๘/๗๔/๔๒., ส.ส.พ. (ไทย) ๑๘/๗๔/๖๖.

ฉะนั้น อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัย^{๓๓}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมี สุนฺยตฺโลกสูตร ว่าด้วยโลกว่างเป็นต้น พระผู้มีพระภาคตรัสตอบปัญหาของท่านพระอานนท์เรื่องโลกว่างว่า ที่เรียกว่า โลกว่าง เพราะว่างจากอึดตาหรือสิ่งที่เนื่องด้วยอึดตา มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะเหมือนในพระสูตรก่อน

(๕) ฉพวรรค

ฉพวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอายตนะ ๖ ประการ ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑.๐ ทันทอคุตตสูตร ว่าด้วยการไม่ฝีกไม่ค้ำครองอายตนะ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ผัสสายตนะ ๖ ได้แก่

๑) ผัสสายตนะคือ จักขุ ๒) ผัสสายตนะคือ โสตะ ๓) ผัสสายตนะคือ ชานะ ๔) ผัสสายตนะคือ ชิวหา ๕) ผัสสายตนะคือ กาย ๖) ผัสสายตนะคือ มโน ที่ไม่ฝีกไม่ค้ำครองย่อมนำทุกข์อย่างยิ่งมีทุกข์ในนรกเป็นต้นมาให้ ถ้าฝีกค้ำครองก็จะนำสุขอันเกิดจากฉาน มรรคและผลมาให้ตรัสต่อไปว่า

บุคคลผู้ไม่สำรวมผัสสายตนะ ๖ ประการ ย่อมประสบทุกข์ ส่วนบุคคลเหล่าใดได้การสำรวมอายตนะ ๖ ประการนั้น บุคคลเหล่านั้นมีศรัทธาเป็นเพื่อน เป็นผู้ไม่ชุ่มด้วยราคะอยู่ นรชนทั้งหลายผู้ตำหนาม มีปัญญจัญญา (ความหมายรู้ในกิเลสเครื่องเนิ่นช้า) ปรงแต่งอยู่ เป็นสัตว์ที่มีสัญญา วนเวียนอยู่ ก็บุคคลบรรเทาใจที่อาศัยเรือน^{๓๔} ๕ ทั้งปวงแล้ว ย่อมเปลี่ยนจิตให้ประกอบด้วยเนกขัมมะ ในกาลใดที่บุคคลลอบรมใจดีแล้วในอารมณ์ ๖ ประการอย่างนี้ ในกาลนั้นจิตของเขาถูกสุขสัมผัสหรือทุกข์สัมผัสกระทบแล้ว ย่อมไม่หวั่นไหวในที่ไหน ๆ เธอทั้งหลายครอบงำราคะและโทสะได้แล้ว ย่อมเป็นผู้ถึงจุดจบ^{๓๕} แห่งความเกิดและความตาย^{๓๖}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมี มาลुकยปุตตสูตร ว่าด้วยพระมาลुकยบุตรเป็นต้น ก็มีเนื้อหาและสาระสำคัญถ้ารู้เท่าทันอายตนะภายนอก ๖ ที่จะพึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ๖ แล้ว จักไม่ถูกครอบงำ เมื่อไม่ถูกครอบงำก็จักไม่พัวพัน เมื่อไม่พัวพันก็จักไม่มีในโลกนี้ ไม่มีในโลกอื่น ไม่มีในระหว่างโลกทั้งสอง นี่คือที่สุดแห่งทุกข์เช่นเดียวกัน

^{๓๓} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๘๔/๕๑., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๘๔/๗๗.

^{๓๔} เรือน ในที่นี้ได้แก่ กามคุณ ๕ (รูป เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ) ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๙๔/๓๒.

^{๓๕} จุดจบ ในที่นี้หมายถึง นิพพาน ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๙๔/๓๒.

^{๓๖} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๙๔/๖๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๙๔/๙๗.

(๓) ตติยปัณณาสก์

(๑) โยคักเขมิวรรค

โยคักเขมิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. โยคักเขมิสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า เราจักแสดงธรรมบรรยาย^{๓๗} ที่เป็นเหตุให้บุคคลมีความเกษมจากโยคะ^{๓๘} แก่เธอทั้งหลาย คือ

๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ตถาคตละรูปเหล่านั้นได้แล้ว ตัตตราภอนโคณ เหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบ^{๓๙} เพื่อละรูปเหล่านั้น เพราะเหตุที่นั่นบัณฑิตจึงกล่าวว่า ตถาคตเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ ๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูที่น่าปรารถนา ๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกที่น่าปรารถนา ๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้นที่น่าปรารถนา ๕) โภจทรัพย์ที่พึงรู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนา ๖) ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ ชวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ตถาคตละธรรมารมณ์นั้นได้แล้ว ตัตตราภอนโคณเหมือนต้นตาลที่ถูกตัดรากถอนโคนไปแล้ว เหลือแต่พื้นที่ ทำให้ไม่มี เกิดขึ้นต่อไปไม่ได้ ตถาคตได้บอกความเพียรที่ควรประกอบเพื่อละธรรมารมณ์นั้น เพราะเหตุที่นั่นบัณฑิตจึงกล่าวว่า ตถาคตเป็นผู้มีความเกษมจากโยคะ เพราะละอายตนะภายนอกที่น่าปรารถนา น่าใคร่ น่าพอใจ และตัตตราภอนโคณได้^{๔๐}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีอุปาทยสูตร ว่าด้วยสุขทุกข์อาศัยปัจจัยเกิดขึ้นเป็นต้น ทรงแสดงกระบวนการเกิดแห่งสุขทุกข์ว่า เกิดเพราะอาศัยอายตนะภายใน ทรงสอนให้พิจารณาว่าอายตนะเหล่านั้นไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตามิฉะนั้นหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะคล้ายคลึงกัน

^{๓๗} ธรรมบรรยาย หมายถึงเหตุแห่งธรรม ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๔/๓๘.

^{๓๘} โยคะ หมายถึงสภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพมี ๔ อย่าง (คือ กามโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ คือกาม, ภวโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพคือภพ, ทิฏฐิโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพคือ ทิฏฐิ, อวิชชาโยคะ สภาวะอันประกอบสัตว์ไว้ในภพคืออวิชชา) (ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๑๐๔/๓๘, ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๓๖๑.

^{๓๙} ความเพียรที่ควรประกอบ หมายถึงสมณะและวิปัสสนาหรืออริยสัจ ๔ ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๑๐๔/๓๖๑.

^{๔๐} ส.สพ.อ. (บาลี) ๑๘/๑๐๔/๘๐., ส.สพ.อ. (ไทย) ๑๘/๑๐๔/๑๑๗.

(๒) โลกกามคุณวรรค

โลกกามคุณวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโลกและกามคุณ ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๓ และพระสูตรที่ ๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมมารปาສสูตร ว่าด้วยบ่วงมาร หมายถึงที่อยู่ของมาร อำนาจของมาร และเครื่องผูกของมาร แต่มีรายละเอียดต่างกัน คือ ในปฐมมารปาສสูตร ทรงแสดงว่า

๑) รูปที่พึงรู้แจ้งทางตาที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลีน เชนม ยึดติด รูปนั้นอยู่ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไปสู่อำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ถูกมารใจบาปทำตามใจปรารถนา ๒) เสียงที่พึงรู้แจ้งทางหูที่น่าปรารถนา ๓) กลิ่นที่พึงรู้แจ้งทางจมูกที่น่าปรารถนา ๔) รสที่พึงรู้แจ้งทางลิ้นที่น่าปรารถนา ๕) โผฏฐัพพะที่พึงรู้แจ้งทางกายที่น่าปรารถนา ๖) ธรรมารมณ์ที่พึงรู้แจ้งทางใจที่น่าปรารถนา นำใคร่ นำพอใจ ขวนให้รัก ชักให้ใคร่ พาใจให้กำหนดมีอยู่ ถ้าภิกษุยังเพลิดเพลีน เชนม ยึดติดธรรมารมณ์นั้นอยู่ ภิกษุนี้เรากล่าวว่า ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไปสู่อำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ถูกมารใจบาปทำตามใจปรารถนา ผู้เพลิดเพลีนอายตนะภายนอก ที่พึงรู้แจ้งทางอายตนะภายใน ชื่อว่า ไปสู่ที่อยู่ของมาร ไปสู่อำนาจของมาร ถูกบ่วงมารคล้องไว้ ถูกเครื่องผูกของมารมัดไว้ ส่วนผู้ไม่เพลิดเพลีน มีนัยตรงกันข้าม^{๑๑}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมี โลกันตคมนสูตร ว่าด้วยการถึงที่สุดแห่งโลกเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงแสดงธรรมโดยย่อเกี่ยวกับอายตนะภายใน เช่น บุคคลมีความหมายรู้และกำหนดหมายโลกด้วยจักขุ จักขุนี้แหละเรียกว่า โลก ในพระศาสนานี้เป็นต้น

(๓) คหปติวรรค

คหปติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคหบดี ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ฆสิตสูตร ว่าด้วยฆสิตคหบดี พระสูตรเกิดขึ้นที่ฆสิตาราม กรุงโกสัมพี คือ ฆสิตคหบดีถามท่านพระอานนท์ว่า ที่พระผู้มีพระภาคตรัสเรียกว่า “ธาตุต่าง ๆ “ นั้น ได้แก่ อะไรบ้าง พระเถระตอบว่า ได้แก่ ธาตุต่าง ๆ (๒๓ ธาตุ) ที่เป็นเหตุให้เกิดสุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา

ส่วนธาตุ ๒๓ ตามนัยแห่งอรรถกถา ได้แก่ จักขุธาตุ รูปธาตุ จักขุวิญญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) โสธธาตุ สัทธาธาตุ โสทวิญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) ขานธาตุ คันธธาตุ ขานวิญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) ชิวหาธาตุ

^{๑๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๑๔/๘๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๑๔/๑๒๘.

รสธาตุ ชิวหาวิญญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) กายธาตุ โภญฐัพพธาตุ
 กายวิญญาณธาตุ ัมมธาตุ (สุขเวทนา ทุกขเวทนา อทุกขมสุขเวทนา) มโนธาตุ มโนวิญญาณธาตุ
 ัมมธาตุ (ธรรมารมณฺ์และหทัยวัตถุ) ^{๔๒} รวมเป็นธาตุ ๒๓

ส่วนในอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมี โลหิจจสูตร ว่าด้วยโลหิจจพราหมณ์เป็นต้นก็มีเนื้อหาและ
 สาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะที่คล้ายคลึงกัน

(๔) เทวทหรรค

เทวทหรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยเทวทหนิคม ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อของพระสูตรที่ ๑ ใน
 วรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. เทวทหสูตร ว่าด้วยเทวทหนิคม พระสูตรเกิดขึ้นที่ เทวทหนิคมของเจ้าศากยะ
 ทั้งหลาย แคว้นสักกะ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลาย ขณะที่ประทับอยู่ในเทวทหนิคมว่า
 พระองค์ไม่ตรัสว่า “ภิกษุทุกรูปควรทำความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ” แต่ก็ไม่ตรัสว่า
 “ภิกษุทุกรูปไม่ควรทำ”

ทรงอธิบายว่า ภิกษุที่ไม่ควรทำ คือ พระอรหันตชีนาสพ อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่
 ควรทำเสร็จแล้ว ปลงภาระได้แล้ว บรรลุประโยชน์ตน ^{๔๓} โดยลำดับแล้ว สิ้นภวสังโยชน์ ^{๔๔} หลุดพ้น
 เพราะรู้โดยชอบ

ทรงอธิบายว่า ภิกษุที่ควรทำ คือ พระเสขะ (ผู้ยังต้องศึกษา) ยังไม่บรรลุอรหัตตผล
 ปรรณานธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ ^{๔๕} อันยอดเยี่ยมอยู่ เรากล่าวว่า ความไม่ประมาทในผัสสายต
 นะ ๖ ประการ อันภิกษุเหล่านั้นควรทำ เพราะเหตุใดคือ

๑) เพราะรูปที่พึงรู้แจ้งทางตา นารื่นรมย์ใจบ้าง ไม่นารื่นรมย์ใจบ้างมีอยู่ รูป
 เหล่านั้นกระทบแล้วๆ ย่อมไม่ครอบงำจิตของบุคคลนั้นอยู่ เพราะไม่ครอบงำจิตบุคคลจึงปรารถนาความ
 เพียร ^{๔๖} ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ
 เราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทนี้ จึงกล่าวว่า ความไม่ประมาทในผัสสายตนะ ๖ ประการ อันภิกษุ

^{๔๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๒๙/๑๐๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๒๙/๑๕๖.

^{๔๓} บรรลุประโยชน์ตน ในที่นี้หมายถึงบรรลุอรหัตตผล (บาลี) อัง.ติก.อ. ๒/๓๘/๑๓๙.

^{๔๔} สิ้นภวสังโยชน์ ในที่นี้หมายถึงบรรลุอรหัตตผล อัง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๓๘/๑๓๙.

^{๔๕} ธรรมเป็นแดนเกษมจากโยคะ หมายถึงอรหัตตผลหรือนิพพาน อัง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕/๗.

^{๔๖} ปรรณกความเพียร หมายถึงมีความเพียรที่บริบูรณ์ และมีความเพียรที่ประคับประคองไว้สม่ำเสมอ
 ไม่ย่อหย่อนนัก ไม่ตั้งนัก ไม่ให้จิตปรุงแต่งในภายใน ไม่ให้ฟุ้งซ่านไปภายนอกความเพียรทางจิต เช่น เพียรพยายาม
 ผูกจิตไว้ด้วยการกำหนดสถานที่ เป็นต้น ดุจในประโยคที่ว่า “เราจะไม่ออกจากถ้ำนี้จนกว่าจิตของเราจะหลุดพ้นจาก
 อาสวะไม่ถือนั่นด้วยอุบายทาน” อัง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๑๘/๔๓.

เหล่านั้นควรทำแท้ ๒) เพราะเสียงที่ฟังรู้แจ้งทางหู ๓) เพราะกลิ่นที่ฟังรู้แจ้งทางจมูก ๔) เพราะรสที่ฟังรู้แจ้งทางลิ้น ๕) เพราะโผฏฐัพพะที่ฟังรู้แจ้งทางกาย ๖) ธรรมารมณ์ที่ฟังรู้แจ้งทางใจ นารี้นรมยโงบ้าง ไม่นารี้นรมยโงบ้างมีอยู่ธรรมารมณ์นั้นกระทบแล้ว ๆ ย่อมไม่ครอบงำจิตของบุคคลนั้นอยู่ เพราะไม่ครอบงำจิตบุคคลจึงปรารถนาความเพียร ไม่ย่อหย่อน มีสติตั้งมั่น ไม่หลงลืม มีกายสงบ ไม่กระสับกระส่าย มีจิตแน่วแน่เป็นสมาธิ เราเห็นผลแห่งความไม่ประมาทนี้ จึงกล่าวว่ความไม่ประมาทในผัสสาชยตน ๖ ประการ อันภิกษุเหล่านั้นควรทำแท้^{๔๗}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีชยสูตร ว่าด้วยชยเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวกับอายตนะ ๖ คล้ายคลึงกันเช่น นรคทางตา นรคทางหู นรคทางจมูก นรคทางลิ้น นรคทางกาย นรคทางใจเป็นต้น

(๕) นวปุราณวรค

นวปุราณวรค แปลว่ หนดว่ด้วยกรรมใหม่และกรรมเก่า ซึ่งวรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.กัมมนิโรธสูตร ว่าด้วยกรรมและความดับกรรม คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงกรรมเก่าว่

๑) จักขุ (ตา) บัณชิตฟังเห็นว่เป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนา ๒) โสตะ (หู) บัณชิตฟังเห็นว่เป็นกรรมเก่า ๓) ชานะ (จมูก) บัณชิตฟังเห็นว่เป็นกรรมเก่า ๔) ชิวหา (ลิ้น) บัณชิตฟังเห็นว่เป็นกรรมเก่า ๕) โผฏฐัพพะ (กาย) บัณชิตฟังเห็นว่เป็นกรรมเก่า ๖) มโน (ใจ) บัณชิตฟังเห็นว่เป็นกรรมเก่า ถูกปัจจัยปรุงแต่ง สำเร็จด้วยเจตนาเป็นที่ตั้งแห่งเวทนานี้เราเรียกว่ กรรมเก่า

กรรมใหม่ คือ กรรมที่บุคคลทำด้วยกาย วาจา ใจ นี้เราเรียกว่ กรรมใหม่

ความดับกรรม คือ นิโรธที่ถูกต้องวิมุตติ เพราะดับกายกรรม วจกรรม และมโนกรรมได้ นี้เราเรียกว่ ความดับกรรม

ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ได้แก่ ๑). สัมมาทิฐิ (เห็นชอบ) ๒). สัมมาสังกัปปะ (ดำริชอบ) ๓). สัมมาวาจา (เจรจาชอบ) ๔). สัมมากัมมันตะ (กระทำชอบ) ๕). สัมมาอาชีวะ (เลี้ยงชีพชอบ) ๖). สัมมาวายามะ (พยายามชอบ) ๗). สัมมาสติ (ระลึกชอบ) ๘). สัมมาสมาธิ (ตั้งจิตมั่นชอบ) นี้เราเรียกว่ ปฏิบัติที่ให้ถึงความดับกรรม^{๔๘}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีอันเตวาสิกสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะ ๖ คล้ายคลึงกัน

^{๔๗} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๓๔/๑๑๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๓๔/๑๖๘.

^{๔๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๔๖/๑๒๔., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๔๖/๑๒๔.

(๔) จตุตถปิณฑาสกั**(๑) นันทิกขยวรรค**

นันทิกขยวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิตเพลิน ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๔ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. อัชฌัตตนันทิกขยสูตรว่าด้วยความสิ้นไปแห่งความเพลิตเพลินในอายตนะภายใน คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า การเห็นอายตนะภายในว่า

๑) ภิกษุเห็นจักขุที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ (ความเห็นชอบ) เมื่อเห็นชอบก็ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิตเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิตเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิตเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว ๒) ภิกษุเห็นโสตะที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ๓) ภิกษุเห็นฆานะที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ๔) ภิกษุเห็นชีวหาที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ๕) ภิกษุเห็นโณภูฏัพพะที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ๖) ภิกษุเห็นมโนที่ไม่เที่ยงว่า ไม่เที่ยง ความเห็นของภิกษุนั้นเป็นสัมมาทิฏฐิ เมื่อเห็นชอบก็ย่อมเบื่อหน่าย เพราะสิ้นความเพลิตเพลินจึงสิ้นราคะ เพราะสิ้นราคะจึงสิ้นความเพลิตเพลิน เพราะสิ้นทั้งความเพลิตเพลินและราคะ เราจึงเรียกว่า จิตหลุดพ้นดีแล้ว^{๔๙}

ส่วนอีก ๑๑ พระสูตรมีชิวกัมพวนสมาธิสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาสาระสำคัญที่เกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ ความเสวย อารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์ หรือมิใช่สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะสัมผัส ๖ เป็นปัจจัยเป็นต้น

(๒) สัฎฐิเปยยาลวรรค

สัฎฐิเปยยาลวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระสูตรย่อ ๖๐ สูตร ที่ตั้งชื่อวรรค อย่างนี้ เพราะแต่ละสูตรในวรรคนี้ทรงแสดงไว้โดยย่อ พระสูตรทั้ง ๖๐ สูตรที่แสดงไว้โดยย่อนี้ เพราะได้กล่าวความเต็มไว้แล้วในตอนต้น ๆ มีเนื้อหาใกล้เคียงกับ อนิจจวรรค ปฐมปิณฑาสกั โดยเพิ่มคำว่า ฉันทะ ราคะ และฉันทราคะ เข้าไปต่อ ท้ายพระสูตร ๑๘ สูตรแรก เช่น อัชฌัตตอนิจจสูตร เป็น อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร ในพระสูตรต่อมา บางพระสูตร รวมแสดงทีละ ๓ สูตร โดยใช้คำว่า อาทิ ต่อท้ายสูตร เช่น อัชฌัตตตาทานิจจสูตร อัชฌัตตทานาคทานิจจสูตร อัชฌัตตปัจจุปปันนา-นิจจสูตร เป็น อัชฌัตตตาทาทิยทนิจจสูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร อัชฌัตตอนิจจฉันทสูตร ว่าด้วยการละฉันทะในอายตนะภายในที่ไม่เที่ยง พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย สิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลาย พึงละฉันทะในสิ่งนั้น อะไรเล่าชื่อว่าไม่เที่ยงคือ

^{๔๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๕๖/๑๓๓., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๕๖/๑๙๓.

๑) จักขุไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๒) โสตะไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๓) ฆานะไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๔) ชิวหาไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๕) โผฏฐัพพะไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในจักขุนั้น ๖) มโนไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในมนนั้นสิ่งใดไม่เที่ยง เธอทั้งหลายพึงละฉันทะในสิ่งนั้น^{๕๐}

ส่วนอีก ๕๙ พระสูตรที่เหลือมีอชฌัตตอนิจจราคะสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ ไม่เที่ยง อายตนะภายใน ๖ เป็นทุกข์ ให้ละฉันทะ รากะ และฉันทรากะในอายตนะเหล่านั้นเป็นต้น

(๓) สมุททวารรค

สมุททวารรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสมุทร ซึ่งอรรถตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ปฐมสมุททสูตร ว่าด้วยสมุทร พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ปุณฺชน^{๕๑} ผู้ไม่ได้สดับ^{๕๒} ๒ ย่อมกล่าวว่า สมุทร นั้นไม่ใช่สมุทรในอริยวินัย นั้นเป็นอ่างน้ำใหญ่ เป็นอ่างน้ำใหญ่คือ ๑) จักขุเป็นสมุทร^{๕๓} ของบุรุษ กำลังของจักขุนั้นเกิดจากรูป บุรุษใดอดกลั้นกำลังอันเกิดจากรูปนั้นได้ บุรุษนี้ได้ข้ามสมุทรคือจักขุ ซึ่งมีทั้งคลื่น^{๕๔} วัจวน^{๕๕} สัตว์ร้าย^{๕๖} และผีเสื้อน้ำ^{๕๗} ๗ เราเรียกว่า บุคคลผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่ง^{๕๘} ดำรงอยู่บนบก ๒) จักขุเป็นสมุทรของบุรุษ ๓) จักขุเป็นสมุทรของบุรุษ ๔) จักขุเป็นสมุทรของบุรุษ ๕) จักขุเป็นสมุทรของบุรุษ ๖) มโนเป็นสมุทรของบุรุษ กำลังของมนอนั้นเกิดจากธรรมารมณ์ บุรุษใดอดกลั้นกำลังอันเกิดจากธรรมารมณ์นั้นได้ บุรุษนี้ได้ข้ามสมุทรคือมโนซึ่งมีทั้งคลื่น วัจวน สัตว์ร้าย และผีเสื้อน้ำ เราเรียกว่า บุคคลผู้ลอยบาปข้ามถึงฝั่งดำรงอยู่บนบก

^{๕๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๑๖๘/๑๓๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๑๖๘/๒๐๒.

^{๕๑} ปุณฺชน หมายถึงคนที่ยังมีกิเลสหนา ที่เรียกเช่นนี้เพราะบุคคลประเภทนี้ยังมีเหตุก่อให้เกิดกิเลสอย่างหนานานันการ ปุณฺชนมี ๒ ประเภท คือ อัญปุณฺชน คนที่ไม่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิต และกัลยาณปุณฺชนคนที่ได้รับการศึกษาอบรมทางจิตแล้ว ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๗/๕๘-๘๙.

^{๕๒} ผู้ไม่ได้สดับ ในที่นี้หมายถึงผู้ไม่มีปริยัติ ปฏิบัติ และปฏิเวธ อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๕๑/๕๔.

^{๕๓} สมุทร ในที่นี้ได้แก่ อายตนะ ที่ชื่อว่าสมุทรเพราะให้เต็มได้ยาก หรือเพราะเป็นที่ผูกพันแห่งกิเลส (ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๗-๕๘, ส.สพ.อ. (บาลี) ๒/๒๒๘/๓๗๙-๓๘๑.

^{๕๔} คลื่น ในที่นี้ได้แก่ ความโกรธและความคับแค้น ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๕๕} วัจวน ในที่นี้ได้แก่ กามคุณ ๕ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๕๖} สัตว์ร้าย ในที่นี้ได้แก่ มาตุคาม ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๕๗} ผีเสื้อน้ำ ในที่นี้ได้แก่ มาตุคาม ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๕๘} ฝั่ง ในที่นี้ได้แก่ พระนิพพาน ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

พระผู้มีพระภาคตรัสอีกว่าบุรุษใดข้ามสมุทรนี้ซึ่งมีทั้งคลื่น สัตว์ร้ายและผีเสื้อน้ำที่นำกลัวข้ามได้ยากได้แล้วบุรุษนั้นเราเรียกว่า เป็นผู้จบเวทอยู่จบพรหมจรรย์ ถึงที่สุดแห่งโลก^{๕๙} ถึงฝั่งแล้ว^{๖๐}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีพาฬสิโกปมสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับอายตนะภายนอก ๖ เหมือนเบ็ด ๖ ชนิดเป็นต้น

(๔) อาสีวิสวรรค

อาสีวิสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอสรพิษ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.อาสีวิโสปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยอสรพิษ พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารให้ภิกษุทั้งหลายฟัง โดยทรงยกบุรุษคนหนึ่งขึ้นแสดงเป็นตัวอย่างว่า เขาหนือสรพิษ ๔ จำพวก^{๖๑} ข้าศึกผู้เป็นศัตรู ๕ จำพวกคือ เป็นชื่อของอุปาทานชั้น ๕ ได้แก่ ๑) รูปอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือรูป) ๒) เวทูปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือเวทนา) ๓) สัญญาอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสัญญา) ๔) สังขารอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือสังขาร) ๕) วิญญาณอุปาทานชั้น (อุปาทานชั้นคือวิญญาณ)และข้าศึก ผู้เป็นสายลับ ไปพบหมู่บ้านร้าง และหนีโจรผู้ฆ่าชาวบ้าน เป็นชื่อของอายตนะภายนอก ๖ ประการคือ ๑) ตาย่อมเดือดร้อนเพราะรูปที่น่าพอใจและไม่พอใจ ๒) หู ๓) จมูก ๔) ลิ้น ๕) กาย ๖) ใจย่อมเดือดร้อนเพราะธรรมารมณ์ที่น่าพอใจและไม่พอใจ จึงข้ามฝั่งนี้ไปยังฝั่งโน้นด้วยแพ โดยใช้มือและเท้าพาแพไป แล้วทรงเปรียบเทียบว่าอสรพิษ ๔ จำพวกเปรียบเหมือนมหาภูตรูป ๔ เป็นต้น^{๖๒}

ส่วนอีก ๑๐ พระสูตรที่เหลือมีโรปมสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรถมีเนื้อหาและสาระสำคัญที่เกี่ยวกับการคุ้มครองทวารในอินทรีย์ ๖ เหมือนนายสารถีบังคับม้าเทียมรถ และความสำรวมอินทรีย์เหมือนการจับสัตว์ ๖ ชนิดนั้นมาผูกไว้กับหลัก สัตว์ทั้ง ๖ ชนิด นั้นก็ไม่สามารถหนีไปได้เป็นต้น

^{๕๙} โลก ในที่นี้ได้แก่ สังขารโลก โลกคือสังขาร หรือสภาวะธรรมที่มีการปรุงแต่งตามเหตุปัจจัย ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๒๘/๕๘.

^{๖๐} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๒๘/๑๔๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๒๘/๒๑๗.

^{๖๑} อสรพิษ ๔ จำพวก ในที่นี้ได้แก่ (๑) กัณฐุมุขะ ร่างกายที่ถูกงูกัณฐุมุขะกัด จะแข็งกระด้างเหมือนไม้แห้ง (๒) ปุติมุขะ ร่างกายที่ถูกงูปุติมุขะกัด จะมีน้ำเหลืองไหลเยิ้ม เหมือนขนุนสุกเน่า (๓) อัคคิมุขะ ร่างกายที่ถูกงูอัคคิมุขะกัด จะไหม้กระจายไป เป็นเหมือนกำขี้เถาและกำแกลบ (๔) สัตถุมุขะ ร่างกายที่ถูกงูสัตถุมุขะกัดย่อมขาดเป็นช่อง เป็นเหมือนที่ที่ถูกฟ้าผ่า ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๓๘/๖๑-๖๒.

^{๖๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๓๘/๑๔๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๓๘/๒๓๖.

๔.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในเวทนาสังยุต

เวทนาสังยุตมี ๓๑ สูตร คำว่า เวทนา มีวิเคราะห์ว่า เวทยติ อารมณฺรสํ อนุภาตตีติ เวทนา ธรรมชาติที่เสวยรสอารมณ์ (วิท ธาตุในความหมายว่ารู้ เสวย ยุ ปัจจัย อา อิต พุทธิ อี เป็น เอ แปลง ยุ เป็น อน)^{๖๓} เวทนา + สังยุต = เวทนาสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องเวทนา หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับเวทนา ๓ คือ สุขเวทนา (ความรู้สึกละสุข) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกละทุกข์) อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกละสุขก็ไม่ใช่ทุกข์ก็ไม่ใช่) และเวทนา ๒ คือ เวทนาทาง กาย (ความรู้สึกละทางกาย) เวทนาทางใจ (ความรู้สึกละทางใจ) เวทนา ๕ เวทนา ๖ และเวทนา ๘ ทรงชี้ความแตกต่างระหว่างปุถุชนกับพระอรหันต์ว่า ถึงแม้จะเสวยอารมณ์เหมือนกัน ปุถุชนย่อมเสวยทั้งร่างกายและทางใจ ส่วนอรหันต์บุคคลเสวยเฉพาะเวทนาทางกายเป็นต้น^{๖๔} มีทั้งหมด ๓๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรคตัวอย่างเช่น

(๑) สคาถวรรค

สคาถวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสูตรที่มีคาถา ชื่อวรรคตั้งตามรูปแบบพระสูตรที่มีคาถา ๖ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเวทนา ๓ ว่า ๑) สุขเวทนา (ความรู้สึกละสุข) ๒) ทุกขเวทนา (ความรู้สึกละทุกข์) ๓) อทุกขมสุขเวทนา (ความรู้สึกละสุขก็ไม่ใช่ทุกข์ก็ไม่ใช่)

สาวกของพระพุทธเจ้ามีจิตตั้งมั่น มีสติสัมปชัญญะ ย่อมรู้ชัดเวทนา เหตุเกิดแห่งเวทนา นิพพานอันเป็นที่ดับแห่งเวทนา และทางดำเนินให้ถึงความสิ้นไปแห่งเวทนาเหล่านั้น เพราะสิ้นเวทนา ภิกษุจึงเป็นผู้หมดความหิวปรินิพพานแล้ว^{๖๕}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีสุขสูตรเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า ผู้รู้เวทนา ๓ เป็นทุกข์ ย่อมคลายความยินดีในเวทนา ทรงสอนให้ละอนุสัยในเวทนา ๓ ได้แก่ ละ ราคะอนุสัยในสุขเวทนา ละภริมานุสัยในทุกขเวทนา และละอวิชขานุสัยในอทุกขมสุขเวทนา มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

(๒) รโหคตวรรค

รโหคตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

^{๖๓} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๘๔๖.

^{๖๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

^{๖๕} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๔๙/๑๘๘., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๔๙/๒๗๐.

๑.โรคตสูตร ว่าด้วยภิกษุผู้อยู่ในที่สงัด คือ ภิกษุรูปหนึ่งหลีกเร้นอยู่ในที่สงัด เกิดความสงสัยเกี่ยวกับเวทนาขึ้น จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า ที่ว่าการเสวยอารมณ์อย่างใดอย่างหนึ่งเป็นทุกข์นั้น หมายถึงอะไร พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า หมายถึง เวทนา ๓ คือ ๑) สุขเวทนา ๒) ทุกขเวทนา ๓) อทุกขมสุขเวทนา การที่สังขารไม่เที่ยง มีความสิ้นไป เสื่อมไป แยกไป ดับไป แปรผันไปเป็นธรรมดา แล้วทรงอธิบายความดับและความระงับแห่งสังขารว่าเกิดจากสมบัติ ๘ คือ ๑) เมื่อภิกษุเข้าปฐมฌาน วาจาดับไป ๒) เมื่อเข้าทุติยฌาน วิตกวิจารณ์ก็ดับไป ๓) เมื่อเข้าตติยฌาน ปีติก็ดับไป ๔) เมื่อเข้าจตุตถฌาน ลมหายใจเข้าและลมหายใจออกก็ดับไป ๕) เมื่อเข้าอากาสนัญจายตนฌาน^{๖๖} รูปสัญญาที่ดับไป ๖) เมื่อเข้าวิญญาณัญจายตนฌาน^{๖๗} อากาสนัญจายตนสัญญาก็ดับไป ๗) เมื่อเข้าอากิญจัญจายตนฌาน^{๖๘} วิญญาณัญจายตนสัญญาก็ดับไป ๘) เมื่อเข้าเนวสัญญานาสัญญายตนฌาน อากิญจัญจายตนสัญญาก็ดับไป

ภิกษุเมื่อเข้าสัญญาเวทียตินิโรธ สัญญาและเวทนาจับดับไป ภิกษุผู้สิ้นอาสวะแล้ว รากะย่อมดับไปโทสะย่อมดับไป โมหะย่อมดับไป สัญญาเวทียตินิโรธ และความสิ้นอาสวะ และตรัสว่า ปัสสัทธิเกิดจากรูปฌาน ๔ สัญญาเวทียตินิโรธ และความสิ้นอาสวะ^{๖๙}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีปัญจกัณฐสูตรเป็น คือ ช่างไม้ซื้อปัญจกัณฐะกับท่านพระอุทายีสันทนา กันเรื่องเวทนามีเท่าไร แต่ตกลงกันไม่ได้ จึงเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาค พระองค์ตรัสว่ามีหลายประเภทขึ้นอยู่กับเหตุซึ่งมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับเวทนา ๓ คล้ายคลึงกัน

(๓) อัญฐสทปริยายวรรค

อัญฐสทปริยายวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยบรรยาย ๑๐๘ ประการ ชื่อวรรค ตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญ เช่น

^{๖๖} อากาสนัญจายตนฌาน หมายถึงฌานที่กำหนดอากาศ คือช่องว่างอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๑ แห่งอรูปรูปาน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘.

^{๖๗} วิญญาณัญจายตนฌาน หมายถึงฌานที่กำหนดวิญญาณอันหาที่สุดมิได้เป็นอารมณ์ เป็นขั้นที่ ๒ แห่งอรูปรูปาน ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘.

^{๖๘} อากิญจัญจายตนฌาน หมายถึงฌานที่กำหนดภาวะอันไม่มีอะไร(ความว่าง)เป็นอารมณ์ เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า สัญญัคคะ (ที่สุดแห่งสัญญา) เพราะเป็นภาวะสุดท้ายแห่งการมีสัญญากล่าวคือ ผู้บรรลุมรรคญาณัญจายตนฌานแล้วขั้นต่อไปจะเข้าถึงเนวสัญญานาสัญญายตนฌานบ้าง เข้าถึงสัญญาเวทียตินิโรธบ้าง ที.สี.อ. (บาลี) ๑/๔๑๔/๓๐๘.

^{๖๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๕๙/๑๙๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๕๙/๒๘๔.

๑. สิวกสูตร ว่าด้วยสิวกปริพาชก พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คือ ปริพาชกชื่อโมฬียสิวกะ^{๗๐} ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์มีความคิดเห็นอย่างไรเกี่ยวกับสมณพราหมณ์บางพวกที่ถือทฤษฎีว่า เวทนา ๓ เกิดจากเหตุที่เคยทำไว้ในปางก่อน พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า คนเหล่านั้นเล่นไปหาแต่สิ่งที่ตนรู้และสิ่งสมมติแล้วทรงแสดงเหตุให้เกิดเวทนา ๘ ประการ คือ ๑) เวทนาบางอย่างมีดี เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี การที่เวทนาบางอย่างซึ่งมีดีเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ บุคคลพึงรู้ได้เองนี้ก็มี การที่เวทนาบางอย่างซึ่งมีดีเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ ชาวโลกสมมติว่าเป็นความจริงก็มี ในข้อนั้นสมณพราหมณ์เหล่าใดมีวาตะอย่างนี้ มีทิฏฐิอย่างนี้ว่า บุรุษบุคคลนี้สวดยสุข ทุกข์ หรืออทุกขมสุขอย่างใดอย่างหนึ่ง สุข ทุกข์หรืออทุกขมสุขทั้งหมดนั้นมีเหตุที่ได้ทำไว้ในปางก่อน ย่อมเล่นไปหาสิ่งที่ตนเองรู้และเล่นไปหาสิ่งที่ชาวโลกสมมติว่าเป็นความจริง เพราะฉะนั้นเราจึงกล่าวว่า เป็นความผิดของสมณพราหมณ์เหล่านั้น ๒) เวทนาบางอย่างมีเสลด เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๓) เวทนาบางอย่างมีลม เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๔) เวทนาบางอย่างมีดี เสลด ลม รวมกัน เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๕) เวทนาบางอย่างมีฤดู เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๖) เวทนาบางอย่างมีการบริหารกายไม่สม่ำเสมอเป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๗) เวทนาบางอย่างมีการถูกทำร้าย เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี ๘) เวทนาบางอย่างมีผลกรรม เป็นสมุฏฐานเกิดขึ้นในกายนี้ก็มี

เมื่อพระผู้มีพระภาคตรัสอย่างนี้แล้ว ปริพาชกชื่อโมฬียสิวกะได้กราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ข้าแต่ท่านพระโคตม พระภาชิตของท่านพระโคตมชัดเจนไพเราะยิ่งนัก ขอท่านพระโคตมจงทรงจำข้าพระองค์ว่าเป็นอุบาสกผู้ถึงสรณะตั้งแต่วันนี้เป็นต้นไปจนตลอดชีวิต^{๗๑}

ส่วนอีก ๙ พระสูตรที่เหลือมีอัฐสตุสูตรเป็นต้น คือ พระผู้มีพระภาคทรงจำแนกเวทนาเป็นประเภทต่าง ๆ คือ เวทนา ๒ เวทนา ๓ เวทนา ๕ เวทนา ๖ เวทนา ๑๘ เวทนา ๓๖ และเวทนา ๑๐๘ และพระองค์ทรงรู้เวทนา ความเกิด ปฏิปทาที่ให้ถึงความเกิดแห่งเวทนา ความดับ ปฏิปทาที่ให้ถึงความดับ แห่งเวทนา คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากเวทนาซึ่งมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับเวทนา ๓ คล้ายคลึงกัน

๔.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในมาตุคามสังยุต

มาตุคามสังยุตมี ๓๔ สูตร คำว่า มาตุคาม มีวิเคราะห์ว่า มาตา วีย คจฉตีติ มาตุคาโม ผู้เป็นไปเหมือนมารดา (มาตุ บทหน้า คมฺ ธาตุในความหมายว่าไป ถึง เป็นไป ณ ปัจจัย พฤทธิ อ เป็นอา) หรือว่า มาตา วีย คายตีติ มาตุคาโม ผู้ขับกล่อมเหมือนมารดา (มาตุ บทหน้า เค ธาตุในความหมาย

^{๗๐} คำว่า สิวกะ เป็นชื่อตัว ส่วนโมฬียะเป็นชื่อเล่น เพราะชอบไว้ผมจุก ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๒๖๙/๑๔๒.

^{๗๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๖๙/๒๑๑., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๖๙/๓๐๑.

ว่าส่งเสียง ม ปัจจัย)^{๗๒} มาตุคาม + สังยุต = มาตุคามสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องมาตุคาม หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับลักษณะชีวิต ความเป็นอยู่ ความปรารถนา และคติภพของมาตุคามหรือสตรีเช่น กล่าวถึงสตรีที่มีคุณสมบัติเท่าไรจึงจะเป็นที่ถูกใจและไม่ถูกใจบุรุษ กล่าวถึงทุกข์ของสตรี กล่าวถึงธรรมที่ทำให้สตรีเข้าสู่อบายและสุคติ เป็นต้น^{๗๓} มีทั้งหมด ๓๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๓ วรรค ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

(๑) ปฐมเปยยาลวรรค

ปฐมเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๑ คำว่า เปยยาล โดยทั่วไป หมายถึงเครื่องหมายละคำหรือข้อความ ในภาษาบาลีใช้ว่า ฯเปฯ (อ่านว่า เป) ใช้สำหรับละข้อความ ในภาษาไทยใช้ว่า ฯลฯ (อ่านว่า ละ) เรียกว่า ไปยาลใหญ่ ใช้สำหรับละข้อความ แต่ถ้าละคำ ใช้ว่า ฯ เรียกว่า ไปยาลน้อย เช่น กรุงเทพฯ ฯ ในที่นี้หมายถึงหมวดพระสูตรที่เกี่ยวกับมาตุคามซึ่งทรงแสดงไว้ โดยย่อ หรือที่พระธรรมสังคากาจารย์นำมาแสดงไว้โดยย่อ เช่น ในพุทธยเปยยาลวรรคข้างหน้า ในปฐมเปยยาลวรรค มีพระสูตรที่เกี่ยวกับมาตุคามทั้งหมด ๑๔ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.มาตุคามสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ไม่น่าพอใจและน่าพอใจของบุรุษ คือ ทรงแสดงองค์ประกอบของหญิงที่ชายไม่พอใจและที่ชายพอใจ ฝ่ายละ ๕ ประการ เปรียบเทียบกัน องค์ประกอบของหญิงที่ชายไม่พอใจ คือ ๑) รูปร่างงาม ๒) ไม่มีโรคทรัพย์ ๓) ไม่มีศีล ๔) เกียจคร้าน ๕) ไม่อาจให้กำเนิดลูกแก่เขาได้ ส่วนองค์ประกอบของหญิงที่ชายพอใจ มีนัยตรงกันข้าม^{๗๔}

ส่วนอีก ๑๓ พระสูตรที่เหลือมีปริสสูตร คือ ทรงแสดงองค์ประกอบของชายที่หญิงไม่พอใจและที่หญิงพอใจ ฝ่ายละ ๕ ประการ มีนัยตรงกับองค์ประกอบของหญิงในมาตุคามสูตร และอาเวณิกทุกขสูตรเป็นต้น ว่าด้วยความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม คือ ทรงแสดง ความทุกข์ส่วนตัวของมาตุคาม ๕ ประการ ได้แก่ (๑) ต้องจากญาติไปสู่ตระกูลของ สามิตั้งแต่วัยรุ่น (๒) ต้องมีระดู (ประจำเดือน) (๓) ต้องมีกรรม (๔) ต้องคลอดลูก (๕) ต้องบำเรอชาย มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

^{๗๒} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๐๐.

^{๗๓} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

^{๗๔} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๒๘๐/๒๑๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๒๘๐/๓๑๓.

๓.๒ ทุติยเปยยาลวรรค

ทุติยเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเปยยาล หมวดที่ ๒ หมายถึง หมวดพระสูตรที่ พระธรรมสังคากาจารย์นำมาจัดเรียงไว้โดยย่อ ข้อความบางตอนคล้ายกับปฐมเปยยาลวรรค ต่างแต่ เนื้อหาที่เป็นองค์ธรรม กล่าวคือ ในวรรคนี้ รวมพระสูตรที่ว่าด้วยธรรมที่เป็นเหตุให้มาตุคามไปเกิดใน สุคติโลกสวรรค์ ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับธรรม ๕ ประการ ในพระสูตรที่ ๖-๑๔ ของปฐมเปยยาลวรรค

(๓)พลวรรค

พลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยกำลัง หมายถึงกำลังของมาตุคามและบุรุษ ซึ่งวรรคนี้ตั้งตาม สาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑-๗ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความ สำคัญเช่น

๑.วิสารทสูตร ว่าด้วยมาตุคามผู้แก้ลักล้า คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๕ ประการ ได้แก่ ๑) กำลังแห่งรูป ๒) กำลังแห่งทรัพย์ ๓) กำลังแห่งญาติ ๔) กำลังแห่งบุตร ๕) กำลังแห่งศีล เป็น ผู้แก้ลักล้าในการอยู่ครองเรือน^{๗๕}

ส่วนอีก ๔ พระสูตรที่เหลือมีปสัยหสูตร ว่าด้วยมาตุคามที่ครอบงำสามี คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๕ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑ สามารถครอบงำสามีได้ อภิภุยสูตร ว่าด้วย มาตุคามที่ครองใจสามี คือ ทรงแสดงว่า มาตุคามผู้มีกำลัง ๕ ประการเหมือนในพระสูตรที่ ๑ สามารถ ครองใจสามีไว้ได้ และฐานสูตร ว่าด้วยฐานะที่มาตุคามได้ยากและได้ง่าย คำว่า ฐานะ ในที่นี้ หมายถึง ความปรารถนาหรือสิ่งที่ปรารถนาของมาตุคาม ๕ ประการ คือ (๑) ขอให้ ไปเกิดในตระกูลที่เหมาะสม (๒) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑ แล้ว ขอให้ไปสู่ตระกูลที่เหมาะสม (๓) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑-๒ แล้ว ขออย่าให้มี หญิงอื่นมาร่วมสามี (๔) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑-๓ แล้ว ขอให้มิบุตร (๕) เมื่อได้ตามข้อที่ ๑-๔ แล้ว ขอให้ ครองใจสามีไว้ได้(ตลอด ไป) ทรงแสดงว่า ฐานะ ๕ ประการนี้ มาตุคามผู้ไม่เคยทำบุญไว้จะได้โดยยาก แต่ผู้ที่เคยทำบุญไว้จะได้โดยง่าย มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

^{๗๕} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๐๔/๒๒๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๐๔/๓๒๗.

๔.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในชัมพูชาทกสังยุต

ชัมพูชาทกสังยุต มี ๑๖ สูตร คำว่า ชัมพูชาทก มีวิเคราะห์ว่า^{๗๖} ชัมพูชาทกปริพาชิกาย อปจัจ ชัมพูชาทโก ผู้เป็นเหล่าก่อกำแห่งนางชัมพูชาทกปริพาชิกา (ชัมพูชาทก บทหน้า ฌาน ปัจจย^{๗๗} ชัมพูชาทก + สังยุต = ชัมพูชาทกสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องชัมพูชาทกปริพาชก หมายถึง ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยปัญหาของชัมพูชาทกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร และได้บันทึกคำถามปัญหาธรรมของพระสารีบุตรที่ปริพาชกนี้ไปถามท่าน เป็นกรให้คำจำกัดความสั้นๆ น่าสนใจเช่น ถามว่า นิพพานคืออะไร ตอบว่า ความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะเป็นต้น^{๗๘} มีทั้งหมด ๑๖ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรคเหมือนในมาตุคามสังยุต ชื่อและสาระสำคัญของพระสูตรแต่ละสูตรในสังยุตนี้ตั้งตามสาระของปัญหาแต่ละปัญหา แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.นิพพานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องนิพพาน พระสูตรเกิดขึ้นที่หมู่บ้านนาลกคาม แคว้นมคธ คือ ชัมพูชาทกปริพาชก ถามว่า นิพพานเป็นอย่างไร จะรู้แจ้งได้อย่างไร

พระเถระตอบว่า นิพพาน คือความสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ รู้แจ้งได้ด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ นี่คือมรรค นี่คือนิพพาน^{๗๙}

ส่วนอีก ๑๕ พระสูตรที่เหลือมีหรือหัตตปัญหาสูตร มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘ คล้ายคลึงกัน

๔.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสามัญทกสังยุต

สามัญทกสังยุตมี ๒ สูตร คำว่า สามัญทก มีวิเคราะห์ว่า สามัญทกปริพาชิกาย อปจัจ ผู้เป็นเหล่าก่อกำแห่งนางสามัญติกปริพาชิกา (สามัญทก บทหน้า ฌาน ปัจจย^{๘๐} สามัญทก + สังยุต = สามัญทกสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสามัญทกปริพาชก หมายถึงประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยปัญหา

^{๗๖} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๘๔๖.

^{๗๗} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๗๘} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

^{๗๙} ส.สฟา. (บาลี) ๑๘/๓๑๔/๒๓๑., ส.สฟา. (ไทย) ๑๘/๓๑๔/๓๓๕.

^{๘๐} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

ของสามัญทกปริพาชกที่ถามท่านพระสารีบุตร เป็นพระสูตรสั้นๆ ที่เกี่ยวกับนิพพานและทางบรรลุนิพพาน^{๘๑} มีทั้งหมด ๒ สูตรคือ

๑. สามัญทกสูตร ว่าด้วยสามัญทกปริพาชก พระสูตรเกิดขึ้นที่ฝั่งแม่น้ำคงคา เขตอุกกเจลกนคร แคว้นกาสี คือ สามัญทกปริพาชกถามปัญหาเกี่ยวกับนิพพานกับท่านสารีบุตรที่เรียกกันว่านิพพานคืออะไร

ท่านพระสารีบุตรตอบว่า ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะและความสิ้นโมหะ นี้เรียกว่านิพพาน ปฏิบัติเพื่อให้แจ้งนิพพานคือ อริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อให้แจ้งนิพพานนั้น ได้แก่

๑) สัมมาทิฏฐิ ๒) สัมมาสังกัปปะ ๓) สัมมาวาจา ๔) สัมมากัมมันตะ ๕) สัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) สัมมาสติ ๘) สัมมาสมาธิ นี่คือมรรค นี่คือปฏิบัติเพื่อให้แจ้งนิพพานนั้น^{๘๒}

ส่วนพระสูตรที่ ๒ ชื่อว่า ทุกกรสูตร ว่าด้วยสิ่งที่ทำได้ยาก พระเถระตอบเหมือนในนิพพานปัญหาสูตรและทุกกรปัญหาสูตรแห่งขัมพูชาทกสังยุตตามลำดับ

๔.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในโมคคัลลานสังยุต

โมคคัลลานสังยุตมี ๑๑ สูตร คำว่า โมคคัลลาน มีวิเคราะห์ว่า โมคคัลลีพราหมณียา อปัจจโมคคัลลาโน ผู้เป็นเหล่าก่อนแห่งนางโมคคัลลีพราหมณี (โมคคัลลี บทหน้า ฌาน ปัจจัย^{๘๓} โมคคัลลาน + สังยุต = โมคคัลลานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระมหาโมคคัลลานะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพระมหาโมคคัลลานะ ส่วนมากเป็นโอวาทที่ท่านพระมหาโมคคัลลานะสอนภิกษุทั้งหลายเช่น เรื่องรูปฌาน อรูปฌาน ที่แสดงแก่ท้าวสักกะเทวราชก็มีบ้าง^{๘๔} มีทั้งหมด ๑๑ สูตร ๘ สูตรแรกว่าด้วยปัญหาเรื่องฌานสมาบัติ พระสูตรที่ ๙ ว่าด้วยสมาธิ พระสูตรที่ ๑๐-๑๑ ว่าด้วยพระรัตนตรัย แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ปฐมฌานปัญหาสูตร ว่าด้วยปัญหาเรื่องปฐมฌาน พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวันอารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี ท่านพระมหาโมคคัลลานะเรียกภิกษุทั้งหลายมากล่าวว่า เมื่อผมหลับเฝ้าอยู่ในที่สงบในที่นี้ได้เกิดความคิดคำนึงขึ้นมาว่า ที่เรียกกันว่า ปฐมฌานปฐมฌานเป็นอย่างไร ผมนั้นได้มีความคิดว่า

^{๘๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

^{๘๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๓๐/๒๓๘., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๓๐/๓๔๘.

^{๘๓} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๘๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๒.

ภิกษุในธรรมวินัยนี้สังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก
 วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ นี้เรียกว่า ปฐมฌาน ฉะนั้นสังัดจากกามและอกุศลธรรม
 ทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก วิจารณ์ ปิติและสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ เมื่อผมอยู่ด้วยวิหารธรรม
 นี้ สัญญาณสมาธิ (การใส่ใจสัญญา) ประกอบด้วยกาม^{๘๕} ก็ปรากฏขึ้น

พระผู้มีพระภาคเสด็จมาหาผมด้วยฤทธิ์แล้วได้ตรัสว่า โมคคัลลานะผู้เป็นพราหมณ์ เธอ
 อย่าประมาทปฐมฌาน จงดำรงจิตไว้ในปฐมฌาน จงทำจิตให้เป็นหนึ่งผุดขึ้นในปฐมฌานจงตั้งจิตไว้ให้
 มั่นในปฐมฌาน ต่อมา ฉะนั้นสังัดจากกามและอกุศลธรรมทั้งหลายแล้ว บรรลุปฐมฌานที่มีวิตก
 วิจารณ์ ปิติ และสุขอันเกิดจากวิเวกอยู่ ก็บุคคลเมื่อจะพูดให้ถูกฟังพูดว่า พระสาวกผู้ที่พระศาสดา
 ทรงอนุเคราะห์แล้วถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่ บุคคลเมื่อจะพูดให้ถูก ฟังพูดถึงผมว่า พระสาวกผู้ที่
 พระศาสดาทรงอนุเคราะห์แล้ว ถึงความเป็นผู้รู้ที่ยิ่งใหญ่^{๘๖}

ส่วนอีก ๑๐ พระสูตรที่เหลือมีเหตุยัชฌานปัญหาสูตร ตติยัชฌานปัญหาสูตร และ จตุตถัช
 ฌานปัญหาสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

๔.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในจิตตสังยุต

จิตตสังยุตมี ๑๐ สูตร คำว่า จิตต มีวิเคราะห์ว่า จิตตคหบดีพราหมณียา อปจจ จิตโต ผู้
 เป็นเหล่าก้อแห่งนางพราหมณีที่เป็นคหบดีชื่อว่าจิตตะ (จิตต บทหน้า ฌาน ปัจจัย^{๘๗} จิตต + สังยุต
 = จิตตสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องจิตตคหบดี หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับจิตตคหบดี (ชาว
 เมืองมัจฉิกาสันถ์ แคว้นกาสิ เจ้าของอัมพวาฏวัน) ผู้เป็นธรรมกถึกและความความอ่อนน้อมต่อ
 พระสงฆ์มาก เธอมักหาเวลาไปสนทนาธรรมกับพระภิกษุสงฆ์เสมอ สังยุตต์นี้เป็นการประมวลบท
 สนทนาธรรมหัวข้อต่างๆ เช่น การสังขาร วิสสังขาร สัญญาเวทิต นิโรธ วิมุตติ มีสูตรที่น่าสนใจ
 สำหรับชาวพุทธทั่วไปสูตรหนึ่ง คือ คิลานสูตรเป็นต้น^{๘๘} มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ไม่จัดเป็นวรรค แต่ละสูตร
 มีความหมายและใจความสำคัญ ดังนี้

๑. **สัญญาชนสูตร** ว่าด้วยสังโยชน์ พระสูตรเกิดขึ้นที่อัมพวาฏวัน เมืองมัจฉิกาสันถ์ คือ
 จิตตคหบดีสนทนาธรรมกับภิกษุทั้งหลายเรื่องสังโยชน์กับธรรมที่เกี่ยวแก่สังโยชน์ว่าต่างกันหรือไม่

^{๘๕} ประกอบด้วยกาม ในที่นี้หมายถึงประกอบด้วยนิวรรณ์ ๕ ประการ (คือ กามฉันทะ พยาบาท
 ถีนมิทธะอุทธัจจกุกกุจจะ วิจิกิจฉา) ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๓๓๒-๓๓๙/๑๕๑.

^{๘๖} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๓๒/๒๔๐., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๓๒/๓๕๐.

^{๘๗} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า
 ๗๒๒.

^{๘๘} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๓.

จิตตคหบดีเห็นว่า ต่างกันทั้งอรรถและพยัญชนะ โดยอุปมาเรื่องโค ๒ ตัว คือ โคดำกับโคขาวที่เขาผูกเชือกรวมกันไว้ว่า โคทั้งสองแม้จะเกี่ยวเนื่องกันเพราะเชือก แต่จริง ๆ แล้ว ไม่เหมือนกันเลย ขอนี้ฉันใด อุปไมยก็ฉันนั้นเหมือนกัน อายุตนะภายในกับอายุตนะภายนอกต่างกันคือ ๑) ตาไม่เกี่ยวข้องกับรูป รูปก็ไม่เกี่ยวข้องกับตา แต่เพราะอาศัยตาและรูปทั้งสองนั้นฉันตราบค้ำจึงเกิดขึ้น ตาและรูปนั้นจึงเกี่ยวข้องในฉันตราบค้ำนั้น ๒) หูไม่เกี่ยวข้องกับเสียง... ๓) จมูกไม่เกี่ยวข้องกับกลิ่น ... ๔) ลิ้นไม่เกี่ยวข้องกับรส ...๕) กายไม่เกี่ยวข้องกับโณภูฐัพพะ ๖) ใจไม่เกี่ยวข้องกับธรรมารมณั้ ธรรมารมณั้ก็ไม่เกี่ยวข้องกับใจ แต่เพราะอาศัยใจและธรรมารมณั้ทั้งสองนั้นฉันตราบค้ำจึงเกิดขึ้น ใจและธรรมารมณั้จึงเกี่ยวข้องในฉันตราบค้ำนั้น คหบดี เป็นลาภของท่าน ท่านได้ดีแล้ว ที่ปัญญาจักขุของท่านยังลงในพระพุทธรพจน์ที่ลึกลับ^{๘๙}

ส่วนอีก ๑๐ พระสูตรที่เหลือมีมหกปาฏิหาริยสูตร พระมหกะผู้เป็นพระบวชใหม่ในคณะสงฆ์ที่มาพักในอัมพวาภูวันของจิตตคหบดี แต่เป็นผู้มีฤทธิ์มาก สามารถแสดงฤทธิ์ให้มีลมเย็นและฝนตกลงมาจัดความร้อนในขณะนั้นได้ จิตตคหบดีเห็นแล้วนิมนต์ให้แสดงฤทธิ์ให้ดูบ้างเป็นต้น

๔.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในคามณิสังยุต

คามณิสังยุตมี ๑๓ สูตร คำว่า คามณิ มีวิเคราะห์ว่า คามิ เนตติ คามณิ ผู้นำหมู่บ้าน (คามบพหน้า นี้ ธาตุในความหมายว่านำไป ณิ ปัจจัย แปลง น เป็น ณ รัสสะ อี เป็น อี)^{๙๐} คามณิ + สังยุต = คามณิสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องผู้ใหญ่บ้าน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับผู้ใหญ่บ้าน เป็นเทศนาที่แสดงแก่นายบ้านหลายคนเกี่ยวกับเรื่องต่างๆ ที่เป็นธรรมพื้นฐานเช่น การใช้สอยโภคทรัพย์ เรื่องศีล ๕ เป็นต้น^{๙๑} มีทั้งหมด ๑๓ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค แต่ละสูตรมีความหมาย และใจความสำคัญเช่น

๑. **จันทสูตร** ว่าด้วยผู้ใหญ่บ้านชื่อจันทะ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ผู้ใหญ่บ้านชื่อจันทะ (ผู้ดุร้าย) เข้าเฝ้าพระผู้มีพระภาคทูลถามว่า เพราะเหตุไร คนบางคนจึงดุร้ายและเพราะเหตุไร คนบางคนจึงสงบเสงี่ยม พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า

๑) คนบางคนในโลกนี้ยังละระคาจะไม่ไ้เพราะละระคาจะไม่ไ้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธได้ เมื่อคนอื่นยั่วให้โกรธ ย่อมแสดงความโกรธให้ปรากฏ เขาจึงถึงความนับว่า เป็นคนดุร้าย

๒) ละโทสะไม่ไ้ เพราะละโทสะไม่ไ้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธได้ เมื่อคนอื่นยั่วให้โกรธย่อมแสดงความโกรธให้ปรากฏ เขาจึงถึงความนับว่า เป็นคนดุร้าย

^{๘๙} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๔๓/๒๕๗., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๔๓/๓๗๐.

^{๙๐} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๙๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๓.

๓) ละโมหะไม่ได้ เพราะละโมหะไม่ได้ คนอื่นจึงยั่วให้โกรธได้ เมื่อคนอื่นยั่วให้ โกรธย่อมแสดงความโกรธให้ปรากฏ เขาจึงถึงความนับว่า เป็นคนดุร้าย

ผู้ใหญ่บ้าน นี่เป็นเหตุเป็นปัจจัยให้คนบางคนในโลกนี้ถึงความนับว่าเป็นคนดุร้าย เป็น คนดุร้าย ส่วนคนที่สงบเสงี่ยมเพราะละอกุศลธรรมเหล่านั้นได้ซึ่งมีนัยตรงกันข้าม^{๑๒}

๔.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในอสังขตสังยุต

อสังขตสังยุตมี ๔๔ สูตร คำว่า อสังขต^{๑๓} แยกเป็น (น+ ส + กร+ต อาเทศ น เป็น อ, นิคหิต เป็น ง, ก เป็น ข, ลบ ร ที่สุดธาตุ) คำว่า อสังขต คือ พระนิพพาน, อสังขตธรรม, ธรรมที่ไม่ถูก ปัจจัยปรุงแต่ง, มีวิเคราะห์ว่า อสังขตตณฺติ นิพพาน^{๑๔} อสังขตธรรม ได้แก่ นิพพาน. และว่า น สงฺขตฺ สงฺขตลกฺขณฺนิตฺตํ จ อสังขตฺ.^{๑๕} นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง และเว้นจากลักษณะที่ถูกปรุงแต่ง จึง ชื่อว่า อสังขตะ, และว่า ปจฺจเยหิ น สงฺกรียเตติ นิพพานไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่ง จึงชื่อว่า อสังขตะ^{๑๖} อสังขต+สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอสังขตธรรม หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอสังขตธรรม ซึ่งแปลว่า สิ่งที่ไม่ถูกปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้ ได้แก่ ความสิ้นราคะ โทสะ โมหะ และธรรมที่มีลักษณะอย่าง เดียวกันนี้ ที่เป็นไพบูลย์ของนิพพานแล้วทรงแสดงทางไปสู่สังขตะหลายนัยเช่น สมถะและวิปัสสนา สมาธิทั้งที่มีวิตกและวิจารณ์ สมาธิที่มีแต่วิตกไม่มีวิจารณ์ สมาธิที่ไม่มีทั้งวิตกและวิจารณ์ อัปปณิหิตสมาธิ อนิมิตตสมาธิ สุกญุตสมาธิและสติปัญญาเป็นต้น^{๑๗} มีพระสูตรทั้งหมด ๔๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค ดังมีรายละเอียด ต่อไปนี้

(๑)ปฐมวรรค

ปฐมวรรค แปลว่า หมวดที่ ๑ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๑ สูตร ต่างว่าด้วยอสังขตธรรมและ ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ชื่อพระสูตรตั้งตามชื่อของธรรมที่เป็นทางให้ถึงอสังขตธรรม แต่ละสูตรมีความ หมายและใจความสำคัญเช่น

๑.กายคตาสติสูตร ว่าด้วยกายคตาสติ หมายถึงสติอันเป็นไปในกาย พระสูตรเกิดขึ้นที่ พระเชตะวันกรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาครับสั่งเรียกภิกษุทั้งหลายมาตรัสว่า เราจักแสดงอสังขต ธรรม (สิ่งที่ปัจจัยปรุงแต่งไม่ได้) และทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมแก่เธอทั้งหลาย เธอทั้งหลายจงฟัง

^{๑๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๕๓/๒๗๖., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๕๓/๓๙๔.

^{๑๓} พระมหาสมปอง มุทีโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์คำรินทร์ตั้ง จำกัด, ๒๕๔๗), หน้า ๒๔.

^{๑๔} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๔๓/๓๗๔.

^{๑๕} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๓/๔๒๒.

^{๑๖} ชุ.อุ.อ. (บาลี) ๗๓/๔๒๒.

^{๑๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๔

คือ ๑) อสังขตธรรม คืออะไร คือ ความสิ้นราคะ ความสิ้นโทสะ และความสิ้นโมหะนี้เราเรียกว่า อสังขตธรรม๒) ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม คืออะไรคือ กายคตาสตินี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม อสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายอย่างนี้ กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์ พึงอาศัยความอนุเคราะห์กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั้นโคนไม้ นั้นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาทอย่าได้มีความร้อนใจในภายหลังนี้เป็นคำพราสอนสำหรับเธอทั้งหลายของเรา^{๙๘}

ส่วนอีก ๑๐ พระสูตรที่เหลือมีสมถวิปัสสนาสูตฺร และสุญญตสมาธิสูตฺรเป็นต้น คือ สมาธิกำหนดพิจารณาอนัตตลักษณะเพื่อให้เห็นความว่าง รวมทั้งอนิมิตตสมาธิ (สมาธิกำหนดพิจารณาอนิจจลักษณะ) และอัปนิหิตสมาธิ (สมาธิกำหนดพิจารณาทุกขลักษณะ) มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

(๒) ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๓ สูตร ต่างว่าด้วยอสังขตธรรม หรือธรรมที่ใช้ชื่ออย่างอื่นอีกหลายอย่าง ล้วนเป็นไวยากรณ์ของนิพพาน และทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมหรือธรรมที่ใช้ชื่ออย่างอื่น คล้ายพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตร ในปฐมวรรค แต่ในทุติยวรรคนี้มีรายละเอียดมากกว่า แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญ

๑.อสังขตสูตร ว่าด้วยอสังขตธรรม หมายถึงการสิ้นราคะ โทสะ และโมหะ คือพระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมนี้เหมือนที่แสดงไว้ในพระสูตรที่ ๒-๑๑ ของปฐมวรรค ได้แก่ ๑) สมถกัมมัฏฐาน ๒) วิปัสสนากัมมัฏฐาน ๓) สวิตกกถาสมาธิ ๔) อวิตกกถาสมาธิ ๕) อวิตกกถาสมาธิ ๖) สุญญตสมาธิ ๗) อนิมิตตสมาธิ ๘) อัปนิหิตสมาธิ ๙) สติปัฏฐาน ๔ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้พิจารณาเห็นธรรมในธรรมทั้งหลาย^{๙๙} อยู่ นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ๑๐) สัมมปธาน ๔ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้สร้างฉันทะ พยายาม ปรรกความเพียร ประคองจิต มุ่งมั่น^{๑๐๐} เพื่อป้องกันธรรมที่เป็นบาปอกุศลที่ยังไม่เกิดมิให้เกิดขึ้นนี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ๑๑) อิทธิบาท ๔ เช่น ภิกษุในธรรมวินัยนี้เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันท สมาธิปธาน

^{๙๘} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๖๖/๓๑๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๖๖/๓๔๘.

^{๙๙} ธรรมทั้งหลาย ในที่นี้หมายถึงนิเวศน์ ๕ อุปาทานชั้น ๕ อายุตนะภายใน ๖ อายุตนะภายนอก ๖ โพฆณค ๗ และอริยสัจ ๔ อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๐/๔๔๐.

^{๑๐๐} สร้างฉันทะ หมายถึงสร้างความพอใจใคร่จะทำกุศล พยายาม หมายถึงทำความเพียรบากบั่น ปรรก ความเพียร หมายถึงบำเพ็ญเพียรทั้งทางกายและทางใจ ประคองจิต หมายถึงยกจิตขึ้นพร้อม ๆ กับ ความเพียรทางกายและจิต มุ่งมั่น หมายถึงทำความเพียรเป็นหลักใหญ่ อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๔/๔๔๐.

สังขาร^{๑๐๑} นี้เราเรียกว่า ทางที่ให้ถึงอสังขตธรรม ๑๒) อินทรีย์ ๕ ๑๓) พละ ๕ ๑๔) โพชฌงค์ ๗ ๑๕) มรรคมรรค ๘

ทรงแนะนำภิกษุให้หาที่สังัดเจริญธรรมเหล่านี้คือ อสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วและทางที่ให้ถึงอสังขตธรรมเราได้แสดงแล้วแก่เธอทั้งหลายอย่างนี้ กิจใดที่ศาสดาผู้แสวงหาประโยชน์เกื้อกูล ผู้อนุเคราะห์พึงอาศัยความอนุเคราะห์กระทำแก่สาวกทั้งหลาย กิจนั้นเราก็ได้กระทำแล้วแก่เธอทั้งหลาย ภิกษุทั้งหลาย นั่นโคนไม้ นั่นเรือนว่าง เธอทั้งหลายจงเพ่งพินิจ อย่าประมาทอย่าได้มีความร้อนใจในภายหลัง นี่เป็นคำพร่ำสอนสำหรับเธอทั้งหลาย^{๑๐๒}

ส่วนในพระสูตรที่เหลื่อมือนตสูตรคือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงทางที่ให้ถึงความไม่แน่นอนไป ๔๕ ประการ เหมือนในอสังขตสูตรเป็นต้น

๔.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอภัยกตสังยุต

อภัยกตสังยุตมี ๑๑ สูตร คำว่า อภัยกต แยกเป็น (น + วิ + อา + กร + ต^{๑๐๓}) ที่เป็นอภัยกต, ปานกลาง, ที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ หรือชี้ชัดลงไปว่าดีหรือชั่ว^{๑๐๔} อภัยกต+ สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอภัยกตปัญหา หมายถึงประมวลพระ สูตรที่เกี่ยวกับอภัยกตปัญหา คือ ปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงพยากรณ์ (ไม่ทรงตอบ) ได้แก่ ปัญหาที่เกี่ยวกับอันทคาหิกทัญญู (ความเห็นที่ยึดถือที่สุด) มี ๑๐ อย่างคือ (๑) โลกเที่ยง (๒) โลกไม่เที่ยง (๓) โลกมีที่สุด (๔) โลกไม่มีที่สุด (๕) ชีวะอันนั้น สรรีระก็อันนั้น (ชีวะกับสรีระไม่ต่างกัน) (๖) ชีวะอย่างหนึ่ง สรรีระก็อย่างหนึ่ง (๗) สัตว์ (ภาษาเดิมใช้ว่า ตถาคต) ตายแล้วเกิดอีก (ไม่สูญ) (๘) สัตว์ตายแล้วไม่เกิดอีก (สูญ) (๙) สัตว์ตายแล้วเกิดอีกก็มี ไม่เกิดอีกก็มี (บาง อย่างเที่ยง บางอย่างไม่เที่ยง) (๑๐) สัตว์ตายแล้วจะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีก ก็มีใช่ (คือ พุดให้ตายตัวลงไปไม่ได้) ที่นักปราชญ์มักถามกันต่างๆ ที่พระพุทธรเจ้าทรงประกาศทำที่ชัดเจนต่อปัญหาเหล่านั้น ก็มีพระสาวกบางรูปให้ความสนใจอยู่ เมื่อไม่กล้าถามพระพุทธรเจ้าก็ไปถามพระเถระรูปอื่นเช่น พระสารีบุตร พระสารีบุตรตอบได้เพียงคำเดียว

^{๑๐๑} ฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) คำว่าฉันทสมาธิปธานสังขาร จึงหมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน อภ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๔๔๕.

^{๑๐๒} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๓๗๗/๓๒๑., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๓๗๗/๔๕๓.

^{๑๐๓} พระเทพสังฆาภิบาล (ชินวาทย์ สุธรรม) ปธานุกรมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาไทย, (พนมเปญ: พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘), หน้า ๑๒๒.

^{๑๐๔} พระอุตรคณาธิการ (ชินวาทย์ สุธรรม) รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี - ไทย ฉบับนักศึกษา, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐), หน้า ๘๐.

ว่า ปัญหาข้อที่พระพุทธเจ้าไม่ทรงพยากรณ์^{๑๐๕} ส่วนรายละเอียดเรื่องอันทคาคหิกทิกฏฐิเหล่านี้มีในพรหมชาลสูตร ที่ขนิกาย สีลขันธวรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๙ และในทิกฏฐิกถา ปฏิสัมภิทามวรรค พระไตรปิฎกเล่ม ๓๑ ในสังยุตนี้ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอันทคาคหิกทิกฏฐิ มีทั้งหมด ๑๑ สูตร ไม่จัดแบ่งเป็นวรรค แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.เขมาสูตร ว่าด้วยเขมาภิกษุณี พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตวัน อารามของอนาถบิณฑิกเศรษฐี เขตกรุงสาวัตถี คือ เขมาภิกษุณีผู้เป็นอัครสาวิกาของพระผู้มีพระภาค ขณะจาริกไปพักอยู่ที่โตรณวัตถุ ระหว่างกรุงสาวัตถีกับเมืองสาเกต พระเจ้าปเสนทิโกศลเสด็จไปพบและได้สนทนากัน พระเจ้าปเสนทิโกศลตรัสถามถึงอันทคาคหิกทิกฏฐิข้อที่ ๗-๑๐

พระเถรีถวาย ผู้เป็นพหูสูต^{๑๐๖} ถวายพระพรว่า เป็นปัญหาที่พระผู้มีพระภาค ไม่ทรงตอบ ท้าวเธอตรัสถามถึงสาเหตุที่ไม่ทรงตอบ พระเถรีถวายพระพรเป็นเชิงปฏิปุจฉาพยากรณ์และอุปมาโวหาร ความว่า นักคำนวณ^{๑๐๗} นักประเมิน^{๑๐๘} หรือนักประมวล^{๑๐๙} ไม่สามารถจะนับทรายในแม่น้ำคงคาให้ถูกต้องว่า มีประมาณเท่านั้นเท่านั้นเม็ด ไม่สามารถจะนับน้ำในมหาสมุทรได้ถูกต้องว่า มีประมาณเท่านั้นเท่านั้นอาพหกะ^{๑๑๐} (ทะนาน) ฉนใด การจะบัญญัติติดถาคต (ในที่นี้พระเถรียกย้ายให้หมายถึงพระพุทธเจ้าอย่างที่ใช้ในพระพุทธศาสนา) ว่า หลังจากตายแล้ว “พระตถาคตเกิดอีก” ก็ดี “ไม่เกิดอีก” ก็ดี “ทั้งเกิดอีกและไม่เกิดอีก” ก็ดี และ “จะว่าเกิดอีกก็มีใช่ จะว่าไม่เกิดอีกก็มีใช่” ก็ดี ล้วนไม่ถูกต้องทั้งสิ้น ฉนนั้น เพราะจะบัญญัติติดถาคตด้วยรูป เวทนา สัญญา สังขาร หรือวิญญาณอย่างใดอย่างหนึ่ง รูป เวทนา สัญญา สังขาร และวิญญาณเช่นนั้น พระตถาคตทรงละได้เด็ดขาดแบบถอนรากถอนโคน ไม่มีทางจะเกิดขึ้นได้อีกแล้ว

^{๑๐๕} ศาสตราจารย์พิเศษเสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๔.

^{๑๐๖} พหูสูต ในที่นี้ได้แก่ผู้ประกอบด้วยความเป็นพหูสูตทั้งทางปริยัติและปฏิเวธ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕.

^{๑๐๗} นักคำนวณ หมายถึงผู้ฉลาดในการนับติดต่อกันไปไม่ขาดสาย (บาลี) ส.สพ.อ. ๓/๔๑๐/๑๗๕, ส.ฎีกา. (บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙.

^{๑๐๘} นักประเมิน หมายถึงผู้ฉลาดในการนับด้วยนิ้วมือ ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕, ส.ฎีกา. (บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙.

^{๑๐๙} นักประมวล หมายถึงผู้ฉลาดในการนับประมวล ส.สพ.อ. (บาลี) ๓/๔๑๐/๑๗๕, ส.ฎีกา. (บาลี) ๒/๔๑๐/๔๕๙.

^{๑๑๐} อาพหกะ คือ มาตราตวงอย่างหนึ่งที่ใช้ในสมัยพุทธกาล ได้แก่ ๔ กุฑวะ หรือปสตะ (พายมี) เป็น ๑ ปัตตะ ๔ ปัตตะเป็น ๑ อาพหกะ ๔ อาพหกะเป็น ๑ โทณะ ๔ โทณะเป็น ๑ มาณิกา ๔ มาณิกาเป็น ๑ ขารี ๒๐ ขารีเป็น ๑ วาหะ ๒๐ วาหะเป็น ๑ ธารณะ ๑๐ ธารณะเป็น ๑ ปละ ๑๐๐ ปละเป็น ๑๒ ตูลา ๒๐ ตูลาเป็น ๑ ภาระ อภิธา.ฎีกา.คธ. ๔๘๐-๔๘๔.

ต่อมา พระเจ้าปเสนทิโกศลได้ทูลถามปัญหาเหล่านี้กับพระผู้มีพระภาคอีก พระองค์ก็ตรัสตอบอย่างเดียวกับที่พระเถรีตอบ ท้าวเธอจึงตรัสชมเชยว่า นำอัครรรยจริง ไม่เคยปรากฏ ที่อรรธกับอรรธพญูชนะกับพญูชนะของพระศาสดากับของพระสาวิกาเทียบเคียงกันได้ เหมือนกันไม่ผิดเพี้ยนในบทที่สำคัญ^{๑๑๑}

ส่วนพระสูตรที่เหลือมีอนุราธสูตร มีสาระคล้ายกับพระสูตรที่ ๑ แต่ทรงขยายความให้ลึกซึ้งกว้างขวางกว่ามาก นับเป็นพระสูตรที่น่าศึกษามาก โดยเฉพาะผู้สนใจปรัชญาอินเดียโบราณ และโมคคัลลานสูตรเป็นต้นที่พระมหาโมคคัลลანะตอบปัญหาเกี่ยวกับอันทคาหิกทฎฐิทั้ง ๑๐ มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกันเป็นต้น

๔.๑๒ สรุปท้ายบท

เมื่อมองภาพรวมของคัมภีร์สังยุตตนิกายสฬายตนวรรค เล่มนี้ ตามที่ได้แนะนำมาโดยสังเขป เพื่อชี้ให้เห็นว่า ในสฬายตนวรรค มีลักษณะเฉพาะอะไรบ้างที่เป็นเอกลักษณ์ของสังยุตตนิกายโดยรวมวิธีจัดหมวดหมู่พระสูตรของสังยุตตนิกาย มีดังนี้

(๑) ประมวลพระสูตรที่มีเนื้อหาเรื่องเดียวกันหรือเป็นหมวดธรรมหมวดเดียว กันมารวมไว้ด้วยกัน ในชั้นต้น จัดรวมไว้เป็นกลุ่ม หรือหมวดใหญ่ ๆ เรียกว่า สฬายตนวรรค หมวดพระสูตรที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับอายตนะภายใน ๖ และอายตนะภายนอก ๖ คือ พระไตรปิฎก เล่มที่ ๑๘ (ที่กำลังกล่าวถึงนี้)

(๒) แต่ละวรรคแบ่งย่อยออกเป็นกลุ่มเรื่อง เรียกว่า สังยุต แปลว่า ประมวล เรื่อง คือ ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับเรื่องเดียวกันมารวมไว้ในสังยุตเดียวกัน เช่น สฬายตนวรรคที่กำลังกล่าวถึงนี้แบ่งเป็น ๑๐ สังยุต ได้แก่ สฬายตนสังยุต ประมวลเรื่องอายตนะ ๖ เวทนาสังยุต ประมวลเรื่องเวทนา (สุข ทุกข์ และมีใช้สุขมิใช่ทุกข์ที่เกิดจากอายตนะ ๖) มาตุคามสังยุต ประมวลเรื่องมาตุคาม (เช่น คุณสมบัติของหญิงที่ชายพอใจ มีรูปสวย รวยทรัพย์ เป็นต้น ซึ่งเกี่ยวเนื่องกับอายตนะ ๖) ชัมพูชาทกสังยุต ประมวลเรื่องชัมพูชาทกปริพาชก (ผู้ถามปัญหาเกี่ยวกับอายตนะ ๖) เป็นต้น

ส่วนลักษณะเด่นเฉพาะของสฬายตนวรรค ได้แก่ ตัวเนื้อหาของสฬายตนวรรค ที่จัดเข้าหมวดหมู่ในแต่ละสังยุตอย่างสอดประสานกลมกลืนเป็นอย่างดี ไม่มีส่วนไหนเป็นส่วนเกินเลย ลองพิจารณาบททวนอีกครั้ง ดังนี้

(๑) สฬายตนสังยุต ว่าด้วยอายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ และเวทนา ๓ ที่เกิดจากอายตนะภายใน-ภายนอก วิญญาณ ๖ สัมผัส ๖ เช่น ตาเห็นรูปที่น่าพอใจ เกิดสุขเวทนาขึ้น ถ้าตาเห็นรูปที่ไม่น่าพอใจ ก็เกิดทุกข์เวทนา เป็นต้น พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเรื่อง

^{๑๑๑} ส.สพ. (บาลี) ๑๘/๔๑๐/๓๒๙., ส.สพ. (ไทย) ๑๘/๔๑๐/๔๖๖.

อายตนะภายใน ๖ อายตนะภายนอก ๖ วิญญาณ ๖ และสัมผัส ๖ ไว้ในลักษณะต่าง ๆ ดังปรากฏในพระสูตรทั้งหลายของวรรคนี้ เพื่อชี้ให้เห็นว่า สิ่งเหล่านี้เป็นบ่อเกิดแห่งบาปอกุศลธรรมทั้งหลาย เป็นบ่อเกิดแห่งทุกข์ โทมนัสนานาประการ และเป็นบ่อเกิดแห่งความเห็นผิดและถือผิดต่าง ๆ เช่น ทรงแสดงไว้ในอาทิตตสูตรหรืออาทิตตปริยายสูตร ว่า สิ่งเหล่านี้เป็นของร้อน ร้อนเพราะไฟ ๑๑ ประการ คือ ราคะ โทสะ โมหะ ขาติ ขรา มรณะ โสกะ ปริเทวะ ทุกขะ โทมนัส และอุปายาส หรือทรงแสดงไว้ในขณสูตรว่า อายตนะ ๖ เป็นนรก ชื่อว่า ผัสสายตนิกะ มี ๖ ขุม และเพื่อให้พิจารณาเห็นโทษนานาประการของสิ่งเหล่านี้ชัดขึ้น จึงทรงแนะนำให้พิจารณาตามแนวไตรลักษณ์จนเห็นชัดด้วยตนเองว่า ไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา หรือว่า นั่นไม่ใช่ของเรา เราไม่เป็นนั่น นั่นไม่ใช่ของเรา ผู้เห็นสิ่งเหล่านี้ชัดดีแล้วย่อมหลุดพ้นจากทุกข์ทั้งปวง เข้าถึงอมตธรรมได้ในที่สุด และนี่เองคือวัตถุประสงค์ของสหายตนสังยุต และของสหายตนวรรคโดยรวมด้วย

(๒) สังยุตอื่น ๆ อีก ๙ สังยุต ต่างว่าด้วยอายตนะ ๖ แต่ต่างบริบทกัน และตั้งชื่อสังยุตตามบริบทนั้น ๆ เช่น สังยุตที่ว่าด้วยเวทนา ๓ เกิดจากความสัมพันธ์ระหว่างอายตนะภายใน อายตนะภายนอก วิญญาณ และสัมผัส มีเวทนาเป็นบริบท จึงตั้งชื่อว่า เวทนาสังยุต สังยุตที่ว่าด้วย มาตุคาม หรือผู้หญิงซึ่งเกี่ยวโยงถึงอายตนะ ๖ มีมาตุคามเป็นบริบท จึงตั้งชื่อว่า มาตุคามสังยุต สังยุตที่ว่าด้วยบุคคลผู้ถามปัญหาหรือผู้สนทนา เรื่องอายตนะ ๖ ก็ตั้งชื่อตามบุคคลหรือตามกลุ่มบุคคลที่เป็นบริบทนั้น ๆ เช่น ชัมพูชาทกสังยุต จิตตสังยุต โมคคัลลานสังยุต แต่สังยุตที่ว่าด้วยบริบทที่น่าสนใจเป็นพิเศษ ได้แก่ สังยุตที่ ๙ และที่ ๑๐ คืออสังขตสังยุต และอภัยกตสังยุต อสังขตสังยุต ว่าด้วยอสังขตธรรม หมายถึงนิพพานและทางที่ให้เข้าถึงอสังขตธรรม สังยุตนี้เน้นการปฏิบัติวิปัสสนากัมมัฏฐาน คือ ให้ความที่สัจฉังพิจารณาองค์ธรรมที่เป็นทางให้ถึงอสังขตธรรมบทยุคหนึ่ง ใน จำนวน ๔๖ บท เช่น ภายคตาสติยากตสังยุต ว่าด้วยปัญหาที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบ

อนึ่ง เรื่องที่พระผู้มีพระภาคไม่ทรงตอบปัญหาที่เกี่ยวกับทิวฐิ ๑๐ ประการ ซึ่งรู้จักกันว่า อันตคาทิกทิวฐิ นั้น อาจารย์ทางปรัชญามหายานอธิบายว่า ท่าที่ที่ทรงนิ่ง ไม่ตอบนั่นเอง คือ คำตอบที่ชัดเจนที่สุด นั่นคือทรงตอบว่า เรื่องเหล่านั้นพูดไม่ได้ เพราะไม่ว่าจะทรงตอบอย่างไร คือ จะทรงตอบรับหรือทรงตอบปฏิเสธ ก็จะตรงกับทฤษฎีที่มีอยู่เดิม แต่อาจารย์ฝ่ายเถรวาทตอบว่า เพราะไม่มีประโยชน์ จึงไม่ทรงตอบ ผู้สนใจควรอ่านพระสูตรต่าง ๆ ในอภัยกตสังยุตให้ตลอด จะพบว่า ทักชนะฝ่ายไหนถูกต้องตรงตามพระพุทธประสงค์กว่ากัน นี่คือลักษณะเด่นเฉพาะของสหายตนวรรคจากข้อสังเกตดังกล่าวมา พอสรุปได้ว่า คัมภีร์สังยุตนิคาย สหายตนวรรค เล่มนี้มีสาระน่าศึกษาเป็นอย่างยิ่งสำหรับผู้ปฏิบัติกัมมัฏฐานและผู้ศึกษาพระปริยัติสัทธรรมทั่วไป

๔. ๑๓ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคพอสังเขป อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่เท่าไร มีกี่สังยุต มีกี่พระสูตร และมีอักษรย่อว่าอย่างไร

๒. จงอธิบายอรรถัตตานิจจาสูตร และสัพพสูตรเป็นต้นดังนี้ ๑. เหตุเกิดพระสูตร ๒. สถานที่เกิดพระสูตร ๓. หลักธรรม และ ๔. บุคคลสำคัญในพระสูตรสฬายตนวรรคพอสังเขป

๓. จงวิเคราะห์หลักธรรมในสังยุตตนิกาย สฬายตนวรรคโดยสังเขป เช่น ๑. หลักธรรมในสฬายตนสังยุต ๒. หลักธรรมในเวทนาสังยุต ๓. หลักธรรมในมาตุคามสังยุต ๔. หลักธรรมในอัพยาตสังยุตเป็นต้น พร้อมยกตัวอย่างหลักธรรมมาประกอบด้วย

๓.๑๔ เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ๒๕๐๐. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร:

โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ,

๒๕๓๙.

_____. ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ, ๒๕๓๙.

_____. ปกรณ์วิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญูณ,

๒๕๓๙.

โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, พระไตรปิฎก

ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์

เลียงเชียง, ๒๕๕๐).

พระเทพสถิตา กิม โด (จันทมงคลโล), ปทานุกรมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร ,(พนมเปญ

พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘).

พระอุตรคณาธิการ (ชวินทร์ สระคำ) รศ.ดร. จำลอง สารพัดนึก, พจนานุกรม บาลี – ไทย ฉบับ

นักศึกษ, (กรุงเทพมหานคร โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๐).

พระมหาสมปอง มุทิโต, คัมภีร์ อภิธานวรรณนา, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ประยูรวงศ์พรินต์ติ้ง

จำกัด, ๒๕๔๗).

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร :

ธรรมสภา, ๒๕๕๐).

บทที่ ๕

พระสูตรและสาระสำคัญในมหาวารวรรคสังยุตตนิคายปาลี

ดร.วิโรจน์ คุ้มครอง ป.ธ.๙., พธ.ม,พธ.ด.

วัตถุประสงค์ประจำบท

๑. เพื่อให้นิสิตสามารถบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตตนิคาย มหาวารวรรค เล่มที่ ๑๙ จำนวน ๑๐๐๘ สูตรได้โดยสังเขป
๒. เพื่อให้นิสิตสามารถอธิบายเรื่อง เหตุเกิดพระสูตร สถานที่เกิดพระสูตร และบุคคลสำคัญในพระสูตรมหาวารวรรคได้โดยสังเขป
๓. เพื่อให้นิสิตสามารถวิเคราะห์หลักธรรม และพระสูตรในมหาวารวรรคที่กำหนดให้อธิบายเพิ่มเติมได้โดยสังเขป

ขอบข่ายเนื้อหารายวิชา

- ๕.๑ ความนำ
- ๕.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในมคคสังยุต
- ๕.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในโพชฌังคสังยุต
- ๕.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในสติปัฏฐานสังยุต
- ๕.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในอินทริยสังยุต
- ๕.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสัมมปปธานสังยุต
- ๕.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในพลสังยุต
- ๕.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในอิทธิปาทสังยุต
- ๕.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในอนรุทธสังยุต
- ๕.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในฌานสังยุต
- ๕.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอานาปานสังยุต
- ๕.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในโสตาปัตติสังยุต
- ๕.๑๓ เนื้อหาสาระสำคัญในสังจสังยุต
- ๕.๑๔ สรุปท้ายบท
- ๕.๑๕ คำถามท้ายบท
- ๕.๑๖ เอกสารอ้างอิง

๕.๑ ความนำ

สังยุตตนิกาย มหาวรรค จัดเป็นเล่มที่ ๕ และเป็นเล่มสุดท้ายของสังยุตตนิกาย ว่าด้วยวาระใหญ่ คือ วาระที่อธิบายหมวดธรรมไว้เป็นจำนวนมาก หลายนัย พระธรรมสังคีตอาจารย์จึงตั้งชื่อ ว่า มหาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวาระใหญ่ มีพระสูตรทั้งหมด ๑,๐๐๘ สูตร ในสังยุตตนิกาย มหาวรรค มีอักษรย่อว่า ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑/๑. หมายถึง สังยุตตนิกายมหาวคคปาลี (บาลี) และพระไตรปิฎก ส.ม. (ไทย) เล่มที่ ๑๙ /ข้อที่ ๑/หน้าที่ ๑.เป็นต้น มีการจัดแบ่งหมวดหมู่เป็นสังยุต (ประมวลเป็นเรื่อง ๆ) แต่และสังยุตแบ่งย่อยออกเป็นวรรคต่าง ๆ และแต่ละวรรคได้แบ่งออกเป็นพระสูตร มากบ้าง น้อยบ้าง ดังนี้

๑. มัคคสังยุต แบ่งเป็น ๑๔ วรรคมี ๑๘๑ สูตร
๒. โภชณังคสังยุต แบ่งเป็น ๑๘ วรรคมี ๑๘๔ สูตร
๓. สติปัญญาสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรค มี ๑๐๔ สูตร
๔. อินทริยสังยุต แบ่งเป็น ๑๗ วรรค มี ๑๑๔ สูตร
๕. สัมมปธานสังยุตแบ่งเป็น ๕ วรรคมี ๔๔ สูตร
๖. พลสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรคมี ๕๖ สูตร
๗. อิทธิบาทสังยุต แบ่งเป็น ๘ วรรคมี ๕๔ สูตร
๘. อนรุทสังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรคมี ๒๔ สูตร
๙. ฌานสังยุตแบ่งเป็น ๕ วรรคมี ๒๒ สูตร
๑๐. อานาปานสังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรคมี ๒๐ สูตร
๑๑. โสตาปัตติสังยุตแบ่งเป็น ๗ วรรคมี ๗๔ สูตร
๑๒. สัจจสังยุตแบ่งเป็น ๑๑ วรรคมี ๑๓๑ สูตร

๕.๒ เนื้อหาสาระสำคัญในมัคคสังยุต

มัคคสังยุต แบ่งเป็น ๑๔ วรรคมี ๑๘๑ สูตร คำว่า มัคค มีวิเคราะห์ว่า มํ สิวํ คจจติ เอเต นาคี มคโค ธรรมเป็นเครื่องถึงพระนิพพาน (ม บทหน้า คมฺ ชาติในความหมายว่าไป ถึง อ ปัจจัย ซ้อน ค ลบ ม ที่สุดธาตุ) หรือว่า นิพพาน มคเคตตี มคโค ธรรมที่ยังบุคคลให้ถึงพระนิพพาน (มคค ชาติในความหมายว่าไป ถึง อ ปัจจัย)^๑ มัคค + สังยุต = มัคคสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องมรรค

^๑ พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลี้ยงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๖๖๘.

หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยมรรคมีองค์ ๘^๒ มีทั้งหมด ๑๘๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๔ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๘ สูตรบ้างเกินกว่านี้บ้างเช่น

๑.๑ อวิชชาวรรค

อวิชชาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอวิชชา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.อวิชชาสูตร ว่าด้วยอวิชชา พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า อวิชชา เป็นประธานแห่งการเข้าถึงอกุศลธรรม และทำให้ดำเนินไปสู่มีจนามรรค (ทางผิด) มีองค์ ๘ คือ ๑) มิจฉาทิฏฐิ เห็นผิด ๒) มิจฉาสังกัปปะ ดำริผิด ๓) มิจฉาวาจา เจรจาผิด ๔) มิจฉากัมมันตะ กระทำผิด ๕) มิจฉาอาชีวะ เลี้ยงชีพผิด ๖) มิจฉาวายามะ พยายามผิด ๗) มิจฉาสติ ระลึกลับผิด ๘) มิจฉาสมาธิ ตั้งจิตมั่นผิดในตอนท้าย ทรงแสดงว่าอวิชชา^๓ เป็นประธานแห่งการเข้าถึงกุศลธรรมและทำให้ดำเนินไปสู่อริยมรรค (ทางประเสริฐ) มีองค์ ๘ คือ (๑) สัมมาทิฏฐิ เห็นชอบ (๒) สัมมาสังกัปปะ ดำริชอบ (๓) สัมมาวาจา เจรจาชอบ (๔) สัมมากัมมันตะ กระทำชอบ (๕) สัมมาอาชีวะ เลี้ยงชีพชอบ (๖) สัมมาวายามะ พยายามชอบ (๗) สัมมาสติ ระลึกชอบ (๘) สัมมาสมาธิ ตั้งจิตมั่นชอบ^๔ ส่วนพระสูตรที่เหลือมีสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น

๑.๒ วิหารวรรค

วิหารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยวิหารธรรม (ธรรมเป็นเครื่องอยู่) ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมวิหารสูตร ว่าด้วยวิหารธรรม แต่มีรายละเอียดต่างกัน พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ ในปฐมวิหารสูตร ทรงแสดงว่า ขณะที่พระองค์ทรงอยู่ด้วยวิหารธรรม ทำให้ทรงรู้ชัดว่า ความเสวยอารมณ์มี เพราะมีปัจจัย คือ ๑) มีจนามรรค ๒) อริยมรรคมีองค์ ๘ ๓) ฉันทะ ๔) วิตก ๕) สัญญา ๖) ฉันทะ วิตกและสัญญาเป็นธรรมไม่สงบ ๗) ฉันทะ วิตกและสัญญาที่เป็นธรรมสงบ ๘) การไม่บรรลุนานะที่ควรบรรลุ^๕ มีอยู่ แต่เพราะเมื่อยังไม่ได้บรรลุนานะ^๖ นั้นเป็นปัจจัย ความเสวย

^๒ ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, พิมพ์ครั้งที่ ๔ (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๘๔.

^๓ วิชชา ในที่นี้หมายถึงกัมมัสมกตาญาณ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑-๒/๑๗๙.

^๔ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑/๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑/๑.

^๕ ธรรมที่ยังไม่บรรลุ ในที่นี้หมายถึงอรหัตผล ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๙๔.

^๖ ฐานะ ในที่นี้หมายถึงเหตุ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๑/๑๙๔.

อารมณ์จึงมี^๗ ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีหุติยวิหารสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงเพิ่มมิจฉามรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นธรรมสงบ อริยมรรคมีองค์ ๘ ที่เป็นธรรมสงบ ฉันทะที่เป็นธรรมสงบ วิตกที่เป็นธรรมสงบ และสัญญาที่เป็นธรรมสงบเข้ามา เป็นต้น

๑.๓ มิจฉัตตวรรค

มิจฉัตตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยมิจฉัตตธรรม (ธรรมที่ผิด) ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น ๑. มิจฉัตตสูตร ว่าด้วยมิจฉัตตธรรม พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ภิกษุทั้งหลายว่า มิจฉัตตธรรม ได้แก่ มิจฉามรรค มีองค์ ๘ คือ ๑) มิจฉาทิฏฐิ ๒) มิจฉาสังกัปปะ ๓) มิจฉาวาจา ๔) มิจฉากัมมันตะ ๕) มิจฉาอาชีวะ ๖) มิจฉาวายามะ ๗) มิจฉาสติ ๘) มิจฉาสมาธิ นี้เรียกว่า มิจฉัตตธรรม^๘ ส่วนสัมมัตตธรรม (ธรรมที่ชอบ) ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ ซึ่งมีนัยตรงกันข้ามกับมิจฉามรรค ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีภุมมสูตรคือทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า หม้อที่ไม่มีเครื่องรองรับ กลิ้งไปได้ง่าย ถ้ามีเครื่องรองรับกลิ้งไปได้ยาก จิตก็เหมือนกัน ถ้าไม่มีธรรมเครื่องรองรับ กลิ้งลือกได้ง่าย ถ้ามีธรรมเครื่องรองรับ กลิ้งลือกได้ยาก และตรัสว่า ธรรมเครื่องรองรับจิต ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น

๑.๔ ปฏิปัตติวรรค

ปฏิปัตติวรรค แปลว่า หมวดด้วยการปฏิบัติ ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตร ที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ปารังคมสูตร ว่าด้วยธรรมที่ให้ถึงฝั่ง พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าอริยมรรคมีองค์ ๘ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้น^๙ จากฝั่งนี้^{๑๐} ตรัสอีกว่า ในหมู่มนุษย์ เหล่าชนผู้ไปถึงฝั่งโน้นมีจำนวนน้อย ส่วนหมู่สัตว์นอกนี้เลาะไปตามฝั่งนี้ทั้งนั้น ส่วนชนเหล่าใดประพฤติตามธรรม ในธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ^{๑๑} ชน

^๗ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑/๑๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑/๑๖.

^๘ ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑/๑๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓/๒๔.

^๙ ฝั่งโน้น ในที่นี้หมายถึงพระนิพพาน (ส.ม.อ. ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖, อัง.ทสก.อ. ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕)

^{๑๐} ฝั่งนี้ ในที่นี้หมายถึงวัฏฏะ (ส.ม.อ. ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖)

^{๑๑} ธรรมที่พระผู้มีพระภาคตรัสไว้โดยชอบ หมายถึงโลกุตระธรรม ๙ ประการ คือ มรรค ๔ ผล ๔ นิพพาน ๑ อัง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕.

เหล่านั้นจักข้ามพ้นวิญญะ^{๑๒} อันเป็นบ่วงมารที่ข้ามได้แสนยากจักถึงฝั่งโน้น บัณฑิตละธรรมดำ^{๑๓} แล้ว พึงเจริญธรรมขาว^{๑๔} ออกจากที่มีน้ำมาสู่ที่ไม่มีน้ำ^{๑๕} ละกามทั้งหลายแล้วเป็นผู้หมดความกังวลพึงปรารถนาความยินดียิ่งในวิเวก^{๑๖} ที่ยินดีได้ยากยิ่งบัณฑิตพึงชำระตนให้ผ่องแผ้วจากเครื่องเศร้าหมองแห่งจิตทั้งหลาย บัณฑิตเหล่าใดอบรมจิตโดยชอบในองค์ธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ทั้งหลายไม่ถ่อมยินดีในนิพพานเป็นที่สละความถ่อมยินบัณฑิตเหล่านั้นสิ้นอาสวะแล้วมีความรุ่งเรือง ดับสนิทแล้วในโลก^{๑๗} เป็นธรรมที่ทำให้ถึงฝั่งคือนิพพาน ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปฐมสามัญญสูตรพระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า สามัญญะ ได้แก่ อริยมรรคมีองค์ ๘ และสามัญญผล ได้แก่ ผล ๔ คือ โสดาปัตติผล สกทาคามีผล อนาคามีผล และอรหัตตผลเป็นต้นคล้ายคลึงกัน

๑.๕ อัญญุตติถียเปยยาลวรรค

อัญญุตติถียเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอัญญุตติถียเปยยาล หมายถึง หมวดพระสูตรว่าด้วยอัญญเดียรถีย์ที่พระธรรมสังคีติกาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล ซึ่งวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทั้ง ๘ สูตร ในวรรคนี้ ซึ่งเกี่ยวกับการตอบปัญหาของอัญญเดียรถีย์ พระสูตรแรกและพระสูตรสุดท้ายแสดงไว้เต็ม ส่วนพระสูตรที่เหลือแสดงไว้โดยย่อให้อนุโลมตามพระสูตรแรกกับพระสูตรสุดท้ายตามควรแก่กรณี ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามหัวข้อธรรมที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.รากวิราคสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิบัติเพื่อสํารอกราคะ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถ้าถูกอัญญเดียรถีย์^{๑๘} ถามถึงประโยชน์ของการประพฤติพรหมจรรย์ให้ตอบว่า เพื่อสํารอกราคะ ถ้าถูกถามต่อไปอีกว่า มีมรรคและปฏิบัติเพื่อสํารอกราคะอยู่หรือ ให้ตอบว่า มี คือ อริยมรรคมีองค์ ๘^{๑๙}

^{๑๒} วิญญะ ในที่นี้หมายถึงวิญญะ ๓ คือ (๑) กิเลสวิญญะ วงจรกิเลส ประกอบด้วยอวิชชา ตัณหา อูปาทาน (๒) กัมมวิญญะ วงจรกรรม ประกอบด้วยสังขารและกรรมภพ (๓) วิปากวิญญะ วงจรวิปาก ประกอบด้วยวิญญาน นามรูป สฬายตนะ ผัสสะ เวทนา ซึ่งแสดงออกในรูปอุปปัตติภพชาติ ชรา มรณะ เป็นต้น อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑๑๗-๑๑๘/๓๗๕.

^{๑๓} ธรรมดำ หมายถึงอกุศลธรรม ได้แก่ กายทุจริตเป็นต้น ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖.

^{๑๔} ธรรมขาว หมายถึงกุศลธรรม ได้แก่ กายสุจริตเป็นต้น ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖.

^{๑๕} ที่มีน้ำ ในที่นี้หมายถึงวิญญะ ที่มีน้ำ ในที่นี้หมายถึงวิญญะ คือนิพพาน ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๑-๔๐/๑๙๖.

^{๑๖} วิเวก หมายถึงวิเวก ๓ มีกายวิเวกเป็นต้น ส.ม.อ. ๓/๔/๑๘๕.

^{๑๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๔/๑๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔/๓๓.

^{๑๘} อัญญเดียรถีย์ คือ ผู้ถือลัทธินอกพระพุทธศาสนา เป็นนักรบขผู้ถือลัทธิอื่น (วิ.อ. ๓/๑๓๒/๑๐๕)

^{๑๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๑/๒๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๑/๓๙.

ส่วนพระสูตรที่เหลือมีสังโยชนปหานสูตรเป็นต้นหมายความว่า พระสูตรที่ ๒ สังโยชนปหานสูตร ว่าด้วยมรรคและปฏิบัติเพื่อการละสังโยชนเป็นต้น^{๒๐}

๑.๖ สุริยเปยยาลวรรค

สุริยเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสุริยเปยยาล หมายถึง ว่าด้วย เรื่องเกี่ยวกับดวงอาทิตย์ ที่พระธรรมสังคีตिकाจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล ซึ่งวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทั้ง ๑๔ สูตร ในวรรคนี้ พระสูตรที่ ๑ ท่านจัดไว้เต็ม พระสูตรที่ ๒-๖ และ ๙-๑๓ จัดไว้โดยย่อ ให้อนุโลมตาม พระสูตรที่เต็มตามควรแก่กรณี ชื่อพระสูตรแต่ละสูตร ตั้งตามชื่อธรรม ๗ ประการ ประการใด ประการหนึ่งที่ปรากฏในพระสูตรนั้น ๆ เช่น

๑.กัลยาณมิตรสูตร ว่าด้วยกัลยาณมิตร พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า กัลยาณมิตรตตา เป็นบุพนิमित เพื่อให้เกิดอริยมรรคมีองค์ ๘ เหมือนแสงอรุณที่มาก่อนดวงอาทิตย์ขึ้นในยามเช้า อริยมรรคมีองค์ ๘ ในพระสูตรนี้ หมายถึง อริยมรรคมีองค์ ๘ คือ ๑) เจริญสัมมาทิฏฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ ๒) เจริญสัมมาสังกัปปะ ๓) เจริญสัมมาวาจา ๔) เจริญสัมมากัมมันตะ ๕) เจริญสัมมาอาชีวะ ๖) สัมมาวายามะ ๗) เจริญสัมมาสติ ๘. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตรเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ทำอริยมรรคมีองค์ ๘ ให้มากอย่างนี้^{๒๑} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีศีลสัมปทาสูตรเป็นต้น หมายความว่า พระสูตรที่ ๒ ศีลสัมปทาสูตร ว่าด้วยศีลสัมปทา^{๒๒} เป็นต้น

๑.๗ เอกธัมมเปยยาลวรรค

เอกธัมมเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเอกธัมมเปยยาล หมายถึง หมวดพระสูตรว่าด้วยธรรมอันเป็นเอกที่พระธรรมสังคีตिकाจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล ซึ่งวรรคตั้งตามเนื้อหาสาระของพระสูตรทั้ง ๑๔ สูตร ในวรรคนี้ ส่วนชื่อของพระสูตรทั้งหมด ตรงกับชื่อของพระสูตรในสุริยเปยยาลวรรคเพราะ ตั้งชื่อตามธรรม ๗ ประการเหมือนกัน แต่ในวรรคนี้พระผู้มีพระภาคตรัสยกย่อง

^{๒๐} สังโยชน หมายถึงกิเลสผูกมัดใจสัตว์, ธรรมที่มีจิตสัตว์ไว้กับทุกข์ มี ๑๐ อย่าง คือ (๑) สักกายทิฏฐิ (๒) วิจิกิจฉา (๓) สีลัพพตปรามาส (๔) กามฉันทะหรือกามราคะ (๕) พยาบาทหรือปฏิฆะ (๖) รูปราคะ (๗) อรูปราคะ (๘) มานะ (๙) อุทธัจจะ (๑๐) อวิชชา ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๗๖ ๑๘๑/๒๐๓.

^{๒๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙/๒๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙/๔๓.

^{๒๒} ศีลสัมปทา (ความถึงพร้อมด้วยศีล) ในที่นี้หมายถึงปารีสุทธิศีล ๔ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๔๙-๖๒/

ชื่อธรรม ๗ ประการนั้นว่าเป็นธรรมอันเอก เนื้อหาของแต่ละสูตรเหมือนในสุริยเปยยาล (ดูรายละเอียดในสุริยเปยยาลวรรค)

๑.๘ ทุตติยกถัมมเปยยาลวรรค

ทุตติยกถัมมเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเอกถัมมเปยยาลที่ ๒ หมายถึง พระผู้มีพระภาคทรงแสดงเอกถัมมเปยยาลเป็นครั้งที่ ๒ ในวรรคนี้มีพระสูตรทั้งหมด ๑๔ สูตร มีลักษณะเหมือนเอกถัมมเปยยาลวรรคที่ ๑ ทุกประการ ต่างแต่ในที่นี้พระผู้มีพระภาคตรัสยกย่องธรรม ๗ ประการนั้นว่า พระองค์ไม่ทรงเห็นธรรมอื่นแม้อย่างหนึ่งที่เป็นเหตุให้อริยมรรคมืองค์ ๘ ที่ยังไม่เกิดก็เกิดขึ้น หรือที่เกิดขึ้นแล้วเจริญเต็มที่ เหมือนธรรม ๗ ประการนั้น

๑.๙ คังคาเปยยาลวรรค

คังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล หมายถึง หมวดพระสูตรว่าด้วยเรื่องแม่น้ำที่พระธรรมสังคีติกาจารย์จัดไว้โดยย่อในรูปของเปยยาล คือ พระสูตรที่พระผู้มีพระภาคทรงแสดงด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรค มืองค์ ๘ ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำ ๕ สายไหลไปสู่ทิศปราจีน คือ แม่น้ำคงคา แม่น้ำยมุนา แม่น้ำอจิรวดี แม่น้ำสรภูและแม่น้ำมที ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมปาจีนนินนสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน สูตรที่ ๑ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุผู้เจริญอริยมรรคมืองค์ ๘ ย่อมโน้มไปสู่นิพพาน เหมือนแม่น้ำคงคาไหลไปสู่ทิศปราจีน อริยมรรคมืองค์ ๘ คือ ๑) เจริญสัมมาทิฐิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะฯ ๘. เจริญสัมมาสมาธิอันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ ในพระสูตรนี้ หมายถึงอริยมรรคมืองค์ ๘ อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสสัคคะ^{๒๓} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมี ฉัฎฐปาจีนนินนสูตร มีเนื้อหาเหมือนปฐมปาจีนนินนสูตร ในวรรคนี้ต่างแต่ในพระสูตรนี้พระผู้มีพระภาคทรงยกแม่น้ำทั้ง ๕ สายขึ้นแสดงเป็นต้น

๑.๑๐ ทุตติคังคาเปยยาลวรรค

ทุตติคังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาลที่ ๒ ซึ่งมีลักษณะเหมือนคังคาเปยยาลวรรคที่ ๑ มีพระสูตรทั้งหมด ๓๖ สูตร จัดเป็นหมวดย่อย ๓ หมวด หมวดละ ๑๒ สูตร ตามลักษณะธรรม ๓ ประการ คือ

^{๒๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๑/๓๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๑/๕๘.

หมวดที่ ๑ ว่าด้วยอริยมรรคอันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะ เป็นที่สุด มี ๑๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑-๖ ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่ทิศปราจีน พระสูตรที่ ๗-๑๒ ว่าด้วยอุปมาด้วยแม่น้ำไหลไปสู่สมุทร

หมวดที่ ๒ ว่าด้วยอริยมรรคอันหยั่งลงสู่อมตะ มี ๑๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๑๓-๒๔ (ชื่อสูตรเหมือนพระสูตรที่ ๑-๑๒)

หมวดที่ ๓ ว่าด้วยอริยมรรคอันน้อมไปสู่นิพพาน มี ๑๒ สูตร คือ พระสูตรที่ ๒๕-๓๖ (ชื่อสูตรเหมือนพระสูตรที่ ๑-๑๒)

๑.๑๑. อัปมาทวรรค

อัปมาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตร ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. **ตถาคตสูตร** ว่าด้วยพระตถาคตเป็นเลิศ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมด เหมือนพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้าเลิศกว่าสัตว์ทุกชนิด เพราะความไม่ประมาททำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้^{๒๔} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีบทสูตรเป็นต้นทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ความไม่ประมาทเลิศกว่ากุศลธรรมทั้งหมดเหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทุกชนิดที่เหยียบอยู่บนแผ่นดิน เพราะความไม่ประมาททำให้เจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้

๑.๑๒. พลกรณียวรรค

พลกรณียวรรคแปลว่า หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **พลสูตร** ว่าด้วยอุปมาด้วยกำลัง พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีล^{๒๕} จึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ เหมือนบุคคลต้องอาศัยแผ่นดินจึงจะทำการงานที่พึงทำด้วยกำลังได้^{๒๖} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีพีชสูตรเป็นต้นคือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีลจึงเจริญอริยมรรคมีองค์ ๘ ได้ เหมือนพีชคาม และ ภูตคาม^{๒๗} ต้องอาศัยแผ่นดินจึงเจริญองกามได้เป็นต้น

^{๒๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๓๙/๓๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๓๙/๗๒.

^{๒๕} ศีล ในที่นี้หมายถึงปาริสุทธิศีล ๔ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๔๙/๑๙๙.

^{๒๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๔๙/๔๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๔๙/๗๘.

^{๒๗} ๒ ภูตคาม คือของเขี้ยวหรือพิษพันธุอันเกิดอยู่กับที่ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๕๐/๑๙๙.

๑.๑๓ เอสนาวรรค

เอสนาวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยการแสวงหา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๑ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.เอสนาสูตร ว่าด้วยการแสวงหา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงการแสวงหา ๓ ประการ ได้แก่ ๑) การแสวงหากาม ๒) การแสวงหาภพ ๓) การแสวงหาพรหมจรรย์^{๒๘} (มิจฉาทิฎฐิ) และทรงแนะนำให้เจริญอุริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละการแสวงหาเหล่านั้น^{๒๙} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีต้นหาสูตรเป็นต้น ทรงแสดงต้นหา ๓ ประการ ได้แก่ (๑) กามตัณหา ความทะยานอยากในกาม (๒) ภวตัณหา ความทะยานอยากในภพ (๓) วิภวตัณหา ความทะยานอยากในวิภพ และทรงแนะนำให้เจริญอุริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อละตัณหาเหมือนในเอสนาสูตร

๑.๑๔ โขมวรรค

โขมวรรค แปลว่า หมวคว่าด้วยโอฆะ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.โอฆสูตร ว่าด้วยโอฆะ พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงโอฆะ(ห้วงน้ำ) ๔ ประการ ได้แก่ ๑) กาโมฆะ โอฆะคือกาม ๒) ภโวฆะ โอฆะคือภพ ๓) ทิฏฐิโฆฆะ โอฆะคือทิฎฐิ ๔) อวิชโฆฆะ โอฆะคืออวิชชา ทรงแนะนำให้เจริญอุริยมรรคมีองค์ ๘ เพื่อรู้อย่าง เพื่อกำหนดรู้ เพื่อความสิ้นไป เพื่อละโอฆะเหล่านั้น^{๓๐} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีโอรัมภาคียสูตรมีเนื้อหาเหมือนโอฆสูตรต่างแต่ในพระสูตรนี้ ทรงแสดงโอรัมภาคียสังโยชน์ (สังโยชน์เบื้องต่ำ) ๕ ประการ คือ (๑) สักกายทิฎฐิ ความเห็นว่าเป็นตัวของตน (๒) วิจิกิจฉา ความลังเลสงสัย (๓) สีลัพพตปรามาส ความถือมั่นศีลพรต (๔) กามฉันทะ ความพอใจในกาม (๕) พยาบาท ความคิดปองร้าย เป็นต้น

๕.๓ เนื้อหาสาระสำคัญในโพชฌังคสังยุต

โพชฌังคสังยุต แบ่งเป็น ๑๘ วรรคมี ๑๘๔ สูตร คำว่า โพชฌังค^{๓๑} แยกเป็น (โพชฌ-องค) องคแห่งธรรมเป็นเครื่องตรัสรู้ มีสติเป็นต้นๆ โพชฌังค+สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องโพชฌังค หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับธรรมที่เป็นองค์แห่งการตรัสรู้ ๗ ประการในแง่มุมต่างๆ เช่น ผู้

^{๒๘} พรหมจรรย์ ในที่นี้หมายถึงมิจฉาทิฎฐิ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๖๑/๒๐๒.

^{๒๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๖๑/๕๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๖๑/๙๑.

^{๓๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๗๒/๕๕., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๗๒/๑๐๑.

^{๓๑} พระเทพสังฆาภิบาล กิม โด (จนทรมงคล), ปทานุกรมธรรมมบท ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร, (พนมเปญ : พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘), หน้า ๒๒๐.

เจริญโพชฌงค์ เป็นใหญ่ในธรรมทั้งปวง โพชฌงค์ ๗ ไม่มีนอกพระพุทธศาสนา พระมหากัสสปะและพระพุทธเจ้าหายจากโรคาพาธ เพราะ(ฟังสวด) โพชฌงค์ คนที่ไม่เจริญโพชฌงค์เรียกว่าคนโง่ ใ้ จนเป็นต้น^{๓๒} มีทั้งหมด ๑๘๔ สุตฺร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๘ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสุตฺร ๖ สุตฺร บ้าง เกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดเช่น

๒.๑ ปัพพตวรรค

ปัพพตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยขุนเขา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสุตฺรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สุตฺร แต่ละสุตฺรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.หิมวันตสุตฺร ว่าด้วยขุนเขาหิมพานต์ พระสุตฺรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่า ภิกษุผู้อาศัยศีล เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบลูย์ ในธรรมทั้งหลาย เหมือนนาคอาศัยขุนเขาหิมพานต์ หนอง บึง แม่น้ำน้อย แม่น้ำใหญ่ และมหาสมุทร จึงเจริญเติบโตได้ โพชฌงค์ ๗ ประการ คือ (๑) สติสัมโพชฌงค์ (๒) ธี ม ม วิ จ ย สัม โพ ช ฌ ง ค์ (๓) วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) ปีติสัมโพชฌงค์(๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) สมาธิสัมโพชฌงค์(๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ ภิกษุเมื่ออาศัยศีล ดำรงอยู่ในศีล เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการทำโพชฌงค์ ๗ ประการให้มาก ย่อมถึงความเป็นใหญ่ไพบลูย์ในธรรมทั้งหลาย^{๓๓} ส่วนในพระสุตฺรที่เหลือมีกุณฑลียสุตฺรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับ โพชฌงค์ ๗ สติปฏิฐาน ๔ สุจริต ๓ อินทริยสังวร ในตอนท้ายพระองค์ตรัสว่าธรรมเหล่านั้นเป็นเหตุเป็นผลของกันและกันตามลำดับ

๒.๒ คิลานวรรค

คิลานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้อพาธ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสุตฺร ที่ ๔-๖ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สุตฺร แต่ละสุตฺรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปาณสุตฺร ว่าด้วยอุปมาด้วยสัตว์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า ภิกษุต้องอาศัยศีล จึงเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการได้ เหมือนสัตว์ต้องอาศัยแผ่นดินจึงสำเร็จอริยาบถได้^{๓๔} ส่วนในพระสุตฺรที่เหลือมีในปฐมคิลานสุตฺร ท่านพระมหากัสสปะ อาพาธ พระผู้มีพระภาคจึงทรงแสดงโพชฌงค์ให้ท่านฟังจนทำให้ท่านหายขาดจากอาพาธเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน

^{๓๒} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๕.

^{๓๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๘๒/๕๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๘๒/๑๐๙.

^{๓๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๙๒/๙๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๙๒/๑๒๖.

๒.๓ อุทายีวรรค

อุทายีวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระอุทายี ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **อุทายีสสูตร** ว่าด้วยพระอุทายี พระสูตรเกิดขึ้นที่นิคมของชาวสุภะชื่อเสตกะ แคว้นสุภะ คือ ท่านพระอุทายีเข้าไปกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า ท่านรู้สึกอัศจรรย์ใจที่เกิดความรัก ความเคารพ ความละเอียด และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาคมากเหลือเกิน ทั้ง ๆ ที่เมื่อสมัยที่เป็นคฤหัสถ์ ท่านไม่นับถือพระธรรมและพระสงฆ์เลย แต่เพราะเห็นแก่ความรัก ความเคารพ ความละเอียด และความเกรงกลัวในพระผู้มีพระภาค จึงออกบวช ครั้นออกบวชแล้วได้ฟังธรรมจากพระผู้มีพระภาค จึงได้รู้ชัดอริยสัจ ๔ และได้บรรลุอรหัตตผลกล่าวว่ ธรรม^{๓๕} ที่ข้าพระองค์บรรลุแล้วและมรรค^{๓๖} ที่ข้าพระองค์ได้แล้ว ที่ข้าพระองค์เจริญทำให้มากแล้วนั้น จักนำข้าพระองค์ผู้อยู่เพื่อความเป็นอย่างนั้นไป โดยประการที่จักรู้ชัดว่า ซาติสิ้นแล้ว อยู่จบพรหมจรรย์แล้ว ทำกิจที่ควรทำเสร็จแล้ว ไม่มีกิจอื่นเพื่อความเป็นอย่างนี้อีกต่อไปด้วยการเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ^{๓๗} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีโพชฌงค์ ๗ เป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน

๒.๔ นีรวรรค

นีรวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยนิรวณ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ และสาระสำคัญของบางสูตร ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **อุปกิเลสสูตร** ว่าด้วยความเศร้าหมองแห่งจิต คือ ทรงแสดงว่า จิตเศร้าหมองเพราะนิรวณ ๕ ประการ คือ ๑) กามฉันทะ ๒) พยาบาท ๓) ถีนะมิทระ ๔) อุทัจจกุกกุงจะ ๕) วิจิจฉณา เหมือนทองเศร้าหมองเพราะสิ่งเศร้าหมอง ๕ ประการ คือ เหล็ก โลหะ ดีบุก ตะกั่ว และเงิน ภิกษุทั้งหลาย ความเศร้าหมองแห่งจิต ๕ ประการนี้ เป็นเหตุให้จิตเศร้าหมองไม่อ่อน ไม่เหมาะแก่การใช้งาน ไม่ผุดผ่อง ฟุ้งซ่าน ไม่ตั้งมั่นดีเพื่อความสิ้นอาสวะ^{๓๘} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีรุกขสูตร ทรงแสดงว่านิรวณเครื่องกางกั้น ๕ ประการ ครอบงำจิตแล้วทอนกำลังปัญญา ส่วนโพชฌงค์ ๗ ประการ ไม่เป็นนิรวณเครื่องกางกั้น ไม่ครอบงำจิต เป็นไปเพื่อทำให้แจ้งผลแห่งวิชาและวิมุตตติมีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

^{๓๕} ธรรม ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนาธรรม ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๑๑/๒๑๗.

^{๓๖} ๒ มรรค ในที่นี้หมายถึงวิปัสสนามรรค ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๒๑๑/๒๑๘.

^{๓๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑๑/๘๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๑/๑๔๒.

^{๓๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๑๔/๘๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๑๔/๑๔๖.

๒.๕ จักกวัตติวรรค

จักกวัตติวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๒.จักกวัตติสูตร ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปัชฌายาว่า แก้วคือ โขณฑ์ ๗ ประการ คือ (๑) แก้วคือสติสัมโพชฌงค์ (๒) แก้วคือธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ (๓) แก้วคือ วิริยสัมโพชฌงค์ (๔) แก้วคือปิติสัมโพชฌงค์ (๕) แก้วคือปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ (๖) แก้วคือสมาธิสัมโพชฌงค์ (๗) แก้วคืออุเบกขาสัมโพชฌงค์ ปรากฏได้เพราะพระตถาคตอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ปรากฏ เหมือนแก้ว ๗ ประการปรากฏเพราะพระเจ้าจักรพรรดิปรากฏ^{๓๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมี ทลิทสูตร ทรงตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้ไม่เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ เรียกว่า คนจน และทลิทสูตร ทรงตอบปัญหาของภิกษุรูปหนึ่งว่า ผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ เรียกว่า คนไม่จน มีเนื้อหา และสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

๒.๖ โขม้งคสาก์จวรรค

โขม้งคสาก์จวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการสนทนาเรื่องโพชฌงค์ ชื่อวรรคตั้งตาม สาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๖ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.อาหารสูตร ว่าด้วยอาหารของนิรวณและโพชฌงค์ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงอาหารและสิ่งที่ไม่ใช่อาหารของนิรวณ ๕ ประการ คือ ๑) กามฉันทะ ๒) พยาบาท ๓) ถีนะมิทธะ ๔) อุทัจจกุกุกุจจะ ๕) วิจิจฉนา รวมทั้งอาหารและสิ่งที่ไม่ใช่อาหารของ โพชฌงค์ ๗ ประการ คือ ๑) สติสัมโพชฌงค์ ๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ๔) ปิติสัมโพชฌงค์ ๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ ๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ คือ ธรรมทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งอุเบกขาสัมโพชฌงค์มีอยู่ การไม่ทำมโนการในธรรมเหล่านั้นให้มาก นี้ไม่เป็นอาหาร ที่ทำอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่ยังไม่เกิดให้เกิดขึ้นหรือทำอุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่เกิดขึ้นแล้วให้เจริญเต็มที่^{๔๐} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีสังคารวสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับนิรวณ ๕ ประการ ครอบงำ และรู้ชัดธรรมเครื่องสลัดออก มนตร์ก็แจ่มแจ้งได้ ในตอนท้ายตรัสว่า โพชฌงค์ ๗ ประการ เป็นไปเพื่อผลแห่งวิชา(ความรู้) และวิมุตติ (ความหลุดพ้น) เป็นต้น

^{๓๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๒๒/๘๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๒๒/๑๕๕.

^{๔๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๒/๙๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๒/๑๖๒.

๒.๗ อานาปานวรรค

อานาปานวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอานาปานสติ ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อ พระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร พระสูตรที่ ๑ แบ่งออกเป็นสูตรย่อยอีก ๕ สูตร ทรงแสดงเนื้อหาไว้เต็ม ส่วนพระสูตรที่ ๒-๑๐ ทรงแสดงไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามพระสูตรที่ ๑ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.อัญญิกมทัฬผลสูตร ว่าด้วยอัญญิกัสถูญญามีผลมาก พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุผู้เจริญโพชฌงค์ ๗ ประการคือ ๑) สติสัมโพชฌงค์ ๒) ธัมมวิจยสัมโพชฌงค์ ๓) วิริยสัมโพชฌงค์ ๔) ปีติสัมโพชฌงค์ ๕) ปัสสัทธิสัมโพชฌงค์ ๖) สมาธิสัมโพชฌงค์ ๗) อุเบกขาสัมโพชฌงค์ที่สหระคตด้วยอัญญิกัสถูญญา อันอาศัยวิเวก อาศัยวิราคะ อาศัยนิโรธ น้อมไปในโอสถคคะ อัญญิกัสถูญญาที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว มีผลมาก มีอานิสงส์มาก อย่างนี้^{๔๑} ในพระสูตรที่เหลือมีอัญญิตถผลสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอัญญิกัสถูญญาและโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน

๒.๘ นิโรธวรรค

นิโรธวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยนิโรธสัญญา ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร พระสูตรที่ ๑-๙ คือ

๑.อสุภสูตร ว่าด้วยอสุภสัญญา มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอสุภสัญญาและโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน^{๔๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีมรณสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับโพชฌงค์ ๗ คล้ายคลึงกัน

๒.๙ คังคาเปยยาลวรรค

คังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาล มีพระสูตร ๑๒ สูตรมีปฐมปาจันนินนสูตรเป็นต้น^{๔๓} แต่ละสูตร มีสาระสำคัญเหมือนคังคาเปยยาลวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็น โพชฌงค์ ๗ ประการ

^{๔๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๓๘/๑๑๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๓๘/๑๘๙.

^{๔๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๔๘/๑๑๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๔๘/๑๙๕.

^{๔๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๕๘-๒๖๙/๑๑๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๕๘-๒๖๙/๑๙๙.

๒.๑๐ อัปมาทวรรค

อัปมาทวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความไม่ประมาท มีพระสูตร ๑๐ สูตรมีตถาคตสูตร เป็นต้น^{๔๔} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนอัปมาทวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจาก อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๑ พลกรณียวรรค

พลกรณียวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลัง มีพระสูตร ๑๒ สูตรมีผลสูตร เป็นต้น^{๔๕} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนพลกรณียวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจาก อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๒ เอสनावรรค

เอสनावรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการแสวงหา มีพระสูตร ๑๐ สูตรมีเอสนาสูตร เป็นต้น^{๔๖} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนเอสनावรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจาก อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๓ โขฆวรรค

โฆฆวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโอฆะ มีพระสูตร ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีโอฆิสูตร เป็นต้น^{๔๗} มีสาระสำคัญเหมือนโฆฆวรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจาก อริยมรรค มีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

๒.๑๔ ปุณคังคาเปยยาลวรรค

ปุณคังคาเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยคังคาเปยยาลอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๒ สูตรมีปฐมปาจิณินนสูตร เป็นต้น^{๔๘} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนทุติยคังคาเปยยาลวรรคแห่ง มัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจาก อริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ

^{๔๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๗๐-๒๗๙/๑๑๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๗๐-๒๗๙/๒๐๐.

^{๔๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๘๐-๒๙๑/๑๒๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๘๐-๒๙๑/๒๐๑.

^{๔๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๒๙๒-๓๐๑/๑๒๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๒๙๒-๓๐๑/๒๐๒.

^{๔๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๐๒-๓๑๐/๑๒๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๐๒-๓๑๐/๒๐๓.

^{๔๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๑๒-๓๒๓/๑๒๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๑๒-๓๒๓/๒๐๕.

๒.๑๕ ปุณอัมปมาทวารค

ปุณอัมปมาทวารค แปลว่า หมวดว่าด้วยความไม่ประมาทอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๐ สูตรมีตถาคตสูตรเป็นต้น^{๔๙} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนอัมปมาทวารคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๒.๑๖ ปุณพลกรณียวารค

ปุณพลกรณียวารค แปลว่า หมวดว่าด้วยการงานที่พึงทำด้วยกำลังอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๒ สูตร มีพลสูตรเป็นต้น^{๕๐} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนพลกรณียวารคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๒.๑๗ ปุณเอสनावรรค

ปุณเอสनावรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการแสวงหาอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๑ สูตรมีเอสนาสูตรเป็นต้น^{๕๑} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนเอสनावรรคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๒.๑๘ ปุณโฆฆวารค

ปุณโฆฆวารค แปลว่า หมวดว่าด้วยโฆฆะอีกหมวดหนึ่ง มีพระสูตร ๑๑ สูตร มีสูตรเป็นต้น^{๕๒} แต่ละสูตรมีสาระสำคัญเหมือนโฆฆวารคแห่งมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นโพชฌงค์ ๗ ประการ อันเป็นธรรมมีการกำจัดราคะ โทสะ และโมหะเป็นที่สุด

๕.๔ เนื้อหาสาระสำคัญในสติปัฏฐานสังยุต

สติปัฏฐานสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรค มี ๑๐๔ สูตรคำว่า สติปัฏฐานะ มิวิเคราะห์ว่า สติยากรณภูตยา ปฏฐานัน ปฏฐุเปตพพิ สติปัฏฐานัน อารมณฺเณเป็นที่ตั้งแห่งสติ (สติ + ปฏฐาน) ^{๕๓} สติปัฏฐาน +

^{๔๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๒๔-๓๓๓/๑๒๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๒๔-๓๓๓/๒๐๖.

^{๕๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๓๔-๓๔๕/๑๒๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๓๔-๓๔๕/๒๐๗.

^{๕๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๔๖-๓๕๖/๑๒๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๔๖-๓๕๖/๒๐๘.

^{๕๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๕๗-๓๖๖/๑๒๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๕๖-๓๖๖/๒๐๙.

^{๕๓} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เลียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๘๗๔.

สังยุต = สติปัฏฐานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสติปัฏฐาน หมายถึง ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ โดยนัยต่างๆ เช่น ผู้ตั้งมั่นในมหาสติปัฏฐานย่อมรู้คุณวิเศษ ผู้เจริญสติปัฏฐานชื่อว่า มหาบุรุษ ผู้เจริญสติปัฏฐานชื่อว่ามีตนเป็นเกาะ (หรือสร้างที่พึ่งแก่ตน) ผู้เจริญสติปัฏฐานชื่อว่ารักษาทั้งตนและผู้อื่นเป็นต้น^{๕๔} มีทั้งหมด ๑๐๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๐ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังมีรายละเอียดคือ

๕.๔.๑ อัมพปาลีวรรค

อัมพปาลีวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. อัมพปาลีสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่อัมพปาลีวัน พระสูตรนี้เกิดขึ้นที่อัมพปาลีวัน กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสกับภิกษุทั้งหลายขณะที่ประทับอยู่ ณ อัมพปาลีวันว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการ เป็นทางเดียว^{๕๕} ที่จะทำให้สัตว์พ้นจากทุกข์ สติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ (๑) กายานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นกายในกาย (๒) เวทนานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นเวทนาในเวทนา (๓) จิตตานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นจิตในจิต (๔) อัมมานุปัสสนา คือ การพิจารณาเห็นธรรมในธรรม ภิกษุทั้งหลาย ทางนี้เป็นทางเดียวเพื่อความหมดจดแห่งสัตว์ทั้งหลาย เพื่อก้าวล่วงโสกะและปริเทวะ เพื่อดับทุกข์และโทมนัส เพื่อบรรลุอายุธรรม เพื่อทำนิพพานให้แจ้ง คือ สติปัฏฐาน ๔ ประการ^{๕๖}

ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีภิกษุสูตร ทรงยกเรื่องลิงติดตั้งขึ้นแสดง คือ พวกลิงที่ฉลาดเห็นตั้งที่เขาตกไว้ก็จะหลีกห่างไกล ส่วนลิงที่โง่เข้าใกล้ตั้งแล้วเอามือจับดู มือจึงติดที่ตังนั้น มันคิดจะดึงมือออก จึงเอามืออีกข้างจับ ก็ติดที่ตังอีก เอาเท้าข้างหนึ่งยันก็ติดอีก เอาเท้าอีกข้างยันก็ติดอีก มันจึงเอปากกัดปากก็ติดที่ตังอีก ในที่สุดก็นอนถอนใจ ถึงความพินาศ และถูกนายพรานจับได้เป็นต้น

๕.๔.๒ นาลันทวรรค

นาลันทวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. นาลันทสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่เมืองนาลันทา พระสูตรเกิดขึ้นที่ปาวาริกัมพวัน เขตเมืองนาลันทา คือ พระผู้มีพระภาคขณะที่ประทับอยู่ในเขตเมืองนาลันทา ท่านพระสารีบุตรเข้าไป

^{๕๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๖.

^{๕๕} ทางเดียว หมายถึง (๑) เป็นทางที่บุคคลผู้ละการเกี่ยวข้องกับหมู่คณะไปประพฤติธรรมอยู่แต่ผู้เดียว (๒) เป็นทางสายเดียว ที่พระพุทธเจ้าทรงทำให้เกิดขึ้น เป็นทางของผู้เดียว คือพระผู้มีพระภาค เพราะทรงทำให้เกิดขึ้น (๓) เป็นทางปฏิบัติในศาสนาเดียว คือพระพุทธศาสนา (๔) เป็นทางดำเนินไปสู่จุดหมายเดียว คือพระนิพพาน ที.ม.อ. (บาลี) ๓๗๓/๓๕๙.

^{๕๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๖๗/๑๒๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๖๗/๒๑๐.

กราบทูลถึงความเลื่อมใสของตนในพระผู้มีพระภาคว่า เธอกล่าวาสภิวาจา^{๕๗}อย่างยั้ง เธอถือเอา
ด้านเดียว บันลือสีหนาท^{๕๘}ไม่มีสมณะหรือพราหมณ์อื่นที่จะมีปัญญาในทางสัมโพธิญาณยิ่งกว่าพระผู้
มีพระภาคทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน พระองค์ตรัสถามว่า ที่กล่าวกล่าวเช่นนั้นเพราะอาศัยความ
เลื่อมใสในพระองค์เท่านั้นหรือ หรือว่ามีเจตปริยญาณในพระพุทเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต อนาคต
และปัจจุบัน เมื่อพระเถระทูลตอบว่า ท่านไม่มีเจตปริยญาณในเรื่องนี้ จึงตรัสถามถึงเหตุผล พระเถระ
ทูลตอบว่า ท่านรู้ได้ด้วยวิธีการอนุমানว่า พระพุทเจ้าทุกพระองค์ทั้งในอดีต อนาคตและปัจจุบัน
ล้วนทรงละนิวรณ์ ๕ ประการ ตั้งพระทัยไว้ในสติปัฏฐาน ๔ ประการ และเจริญโพชฌงค์ ๗ ประการ
จึงได้ตรัสรู้สัมโพธิญาณเหมือนกัน^{๕๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีจุนทสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและ
สาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๕.๔.๓ สິลัฏฐิตีวรรค

สິลัฏฐิตีวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยความดำรงอยู่แห่งศีล ซึ่งอรรถตั้งตามสาระสำคัญของ
พระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. สິลสูตร ว่าด้วยศีลที่เป็นกุศล พระสูตรเกิดขึ้นที่กุกกุฎาราม เขตเมืองปาฏลีบุตร คือ ท่าน
พระภัททะถามท่านพระอานนท์ว่า พระผู้มีพระภาคตรัสศีลที่เป็นกุศล^{๖๐}ไว้เพื่ออะไร ท่านพระอานนท์
ตอบว่า เพื่อเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการคือ กาย เวทนา จิต และธรรม มีความเพียร มีสัมปชัญญะมี
สติ กำจัดอภิชฌาและโทมนัสในโลกได้^{๖๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปริหานสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและ
สาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๕.๔.๔ อนนุสสุตวรรค

อนนุสสุตวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน ซึ่งอรรถตั้งตามชื่อพระ
สูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๕๗} อาสภิวาจา หมายถึงวาจาที่แสดงถึงความเป็นผู้องอาจ ไม่หวั่นไหว ไม่สะทกสะท้าน ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๘/๒๘๑, ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๗๘/๕๖๐.

^{๕๘} บันลือสีหนาท ในที่นี้หมายถึงอาการที่เปล่งวาจาอย่างองอาจดุจพญาราชสีห์ที่คำรามอยู่ในป่า ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๘/๒๘๑, ส.ฎีกา (บาลี) ๒/๓๗๘/๕๖๐.

^{๕๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๗๘/๑๓๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๘/๒๓๐.

^{๖๐} ศีลที่เป็นกุศล หมายถึงศีลที่ไม่มีโทษ เป็นไปเพื่อความไม่แก้อะไร ไม่ร้อนใจ อง.ทสก.อ. (บาลี) ๓/๑/๓๑๘. ในที่นี้หมายถึงปารีสุทธิศีล ๔ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๓๗๗-๓๗๘/๓๐๒.

^{๖๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๗๗/๑๔๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๗๗/๒๔๕.

๑. **อนนุสสุตสูตร** ว่าด้วยธรรมที่ไม่เคยได้ฟังมาก่อน พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า จักขุ ญาณ ปัญญา วิชชา และแสงสว่างเกิดขึ้นแก่พระองค์ในธรรมที่ไม่เคยได้ ฟังมาก่อนว่า นี่คือนิสิตปฏิญาณ สติปฏิญาณที่ควรเจริญพระองค์ได้เจริญแล้ว^{๖๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมี วิภังคสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการอธิบายการเจริญสติปฏิญาณ ๔ ประการ พร้อม กับปฏิบัติที่ทำให้การเจริญสติปฏิญาณสำเร็จปฏิบัติทานนั้นหมายถึงอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นต้น

๕.๔.๕ อมตวรรค

อมตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอมตะ ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมี ทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑. **อมตสูตร** ว่าด้วยอมตะ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงชักชวน ให้ภิกษุทั้งหลายตั้งใจเจริญสติปฏิญาณ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ซึ่งจะทำให้บรรลุมตะ (นิพพาน) ได้^{๖๓} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปาติโมกขสังวรสูตร และมิตตสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและ สาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญสติปฏิญาณ คือ ควรชักชวนคนที่ควรอนุเคราะห์ มิตร อำมาตย์ ญาติ และสาโลहितให้เจริญสติปฏิญาณ ๔ ประการเป็นต้น

๕.๔.๖- ๑๐ เป็นเปยยาลวรรค

เปยยาลวรรค ๕ วรรค คือ วรรคที่ ๖-๑๐ มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคตีกาจารย์จึงจัดไว้โดยย่อให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่อตรงกันในมัคคสังยุตแต่ เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสติปฏิญาณ ๔ ประการ โดยจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกัน ดังต่อไปนี้

๓.๖ คังคาเปยยาลวรรคคู่กับ ๑.๙ คังคาเปยยาลวรรคในมัคคสังยุต

๓.๗ อัปมาทวรรคคู่กับ ๑.๑๑ อัปมาทวรรคในมัคคสังยุต

๓.๘ พลกรณียวรรคคู่กับ ๑.๑๒ พลกรณียวรรคในมัคคสังยุต

๓.๙ เอสनावรรคคู่กับ ๑.๑๓ เอสनावรรคในมัคคสังยุต

๓.๑๐ โอลฆวรรคคู่กับ^{๖๔} ๑.๑๔ โอลฆวรรคในมัคคสังยุต

^{๖๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๓๙๗/๑๕๕., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๓๙๗/๒๕๕.

^{๖๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๐๗/๑๖๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๐๗/๒๖๕.

^{๖๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๖๑-๔๗๐/๑๖๘., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๖๑-๔๗๐/๒๘๐.

๕.๕ เนื้อหาสาระสำคัญในอินทริยสังยุต

อินทริยสังยุต แบ่งเป็น ๑๗ วรรค มี ๑๑๔ สูตรคำว่า อินทริย มิวีเคราะห์ว่า อินทิตี ปริมัสสรีย์ กโรตตี อินโท (อตตา) ตสส ลิงค์ อินทริย ผู้เป็นใหญ่ (อิติ ธาตุในความหมายว่าใหญ่ นิคคหิตอาคม อีย ปัจจัย ลง ร อาคม แปลงนิคคหิต เป็น น) หรือว่า สมมาสมพุทฺโธ ปริมัสสรียภาวโต อินโท เตน สิกฺขานันตี อินทริยานิ ชื่อว่าอินทริย เพราะพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ผู้ทรงเป็นอินทระ เพราะความเป็นผู้ยิ่งใหญ่ที่สุดทรงสั่งสอนไว้แล้ว (อนท ศัพท์ + ร อาคม + อีย ปัจจัย)^{๖๕} อินทริย + สังยุต = อินทริยสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอินทริย หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอินทริย ๕ (ธรรมที่เป็นใหญ่ในหน้าที่ของตน) ในรายละเอียดต่างเช่น ผู้รู้จักอินทริย ๕ นับว่าเป็นพราหมณ์ที่แท้ใน ความหมายของพระพุทธศาสนาในสังยุตต์นี้ นอกจากจะพูดถึงอินทริย ๕ ยังแจกอินทริยเป็นหลาย ประเภทด้วย คือ อินทริย ๓ อินทริย ๖^{๖๖} และ อินทริย ๒๒ ซึ่งจัดเป็น ๕ หมวด คือ

๑) หมวดที่ ๑ ๑. จักขุนทริย อินทริยคือจักขุปสาท ๒. โสตินทริย อินทริยคือโสตปสาท ๓. ฆานินทริย อินทริยคือฆานปสาท ๔. ชิวหินทริย อินทริยคือชิวหาปสาท ๕. มนินทริย อินทริยคือใจ หรือจิต

๒) หมวดที่ ๒ ๑. อิตถินทริย อินทริยคืออิตถิภาวะ ๒. ปุริสินทริย อินทริยคือปุริสภาวะ ๓. ชิวิตินทริย อินทริยคือชีวิต

๓) หมวดที่ ๓ ๑. สุขินทริย อินทริยคือสุขเวทนา ๒. ทุกخينทริย อินทริยคือทุกขเวทนา ๓. โสมนัสสินทริย อินทริยคือโสมนัสสเวทนา ๔. โทมนัสสินทริย อินทริยคือโทมนัสสเวทนา ๕. อุเบกขินทริย อินทริยคืออุเบกขาเวทนา

๔) หมวดที่ ๔ ๑. สัทธินทริย อินทริยคือศรัทธา ๒. วิริยินทริย อินทริยคือวิริยะ ๓. สตินทริย อินทริยคือสติ ๔. สมาธินทริย อินทริยคือสมาธิ ๕. ปัญญินทริย อินทริยคือปัญญา

๕) หมวดที่ ๕ ๑. อนัญญาตัญญุสสามิตินทริย อินทริยแห่งผู้ปฏิบัติด้วยมุ่งว่าเราจักรู้สัง ธรรมที่ยังมิได้รู้ ได้แก่ โสตาปัตติมรรคญาณ ๒. อัญญินทริย อินทริยคือปัญญา ได้แก่ โสตาปัตติผล ญาณถึงอรหัตตมรรคญาณ ๓. อัญญาตาวินทริย อินทริยแห่งท่านผู้รู้ทั่วถึงแล้ว ได้แก่ อรหัตต-ผลญาณ

ในสังยุตต์นี้ มีทั้งหมด ๑๑๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๗ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระ สูตร ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ตัวอย่างเช่น

(๑) สุตติกวรรค

สุตติกวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทริยล้วน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ และ สาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๖๕} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๑๑๙.

^{๖๖} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๗.

๑.ปฐมโศตاپันนสูตร ว่าด้วยพระโศตاپัน แต่มีรายละเอียดต่างกันในปฐมโศตاپันนสูตร ทรงแสดงว่า อริยสาวกรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์หมวดที่ ๔ คือ ๑. สัทอินทรีย์ ๒. วิริยอินทรีย์ ๓. สตินทรีย์ ๔. สมาธินทรีย์ ๕. ปัญญินทรีย์ เมื่อใด อริยสาวกรู้ชัดคุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีย์ ๕ ประการนี้ตามความเป็นจริง เมื่อนั้น อริยสาวกนี้เรากล่าวว่า เป็นโศตاپัน^{๖๗} ไม่มีทางตกต่ำ^{๖๘} มีความแน่นอนที่จะสำเร็จสัมโพธิ^{๖๙} ในวันข้างหน้า^{๗๐} ส่วนในพุทธโศตاپันนสูตร ทรงเพิ่มธรรมที่พระอริยสาวกรู้ชัดเข้ามาอีก ๒ ประการ คือ ความเกิด และความดับ และสุทธกสูตรมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการอธิบายขยายความอินทรีย์ในที่นี้หมายถึงอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นต้น

(๒) มุทตรวรรค

มุทตรวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทรีย์ที่อ่อนกว่า หมายถึงมีอินทรีย์ต่าง ๆ กัน ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๒-๗ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฏิลาภสูตร ว่าด้วยการได้อินทรีย์ คือ ทรงแสดงวิธีที่จะทำให้ได้อินทรีย์หมวดที่ ๔ เช่นผู้มีศรัทธาย่อมเชื่อปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตชื่อว่าได้ปัญญินทรีย์ ผู้ปรารถนัมมปธาน ๔ ย่อมได้ความเพียรชื่อว่าได้วิริยอินทรีย์ ผู้ปรารถนสติปัญฐาน ๔ ย่อมได้สติ ชื่อว่าได้สตินทรีย์ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้ทำนิพพานให้เป็นอารมณ์แล้วได้สมาธิ ได้เอกัคคตาจิต ชื่อว่าได้สมาธินทรีย์ อริยสาวกในธรรมวินัยนี้เป็นผู้มีปัญญา ประกอบด้วยปัญญาเป็นเครื่องพิจารณาเห็นทั้งความเกิดและความดับอันเป็นอริยะ ขำแรกกิเลส ให้ถึงความสิ้นทุกข์โดยชอบ ชื่อว่าได้ปัญญินทรีย์^{๗๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอาสวกขยสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับผู้เจริญอินทรีย์หมวดที่ ๔ จะทำให้แจ่มแจ้งโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันเป็นเหตุให้สิ้นอาสวะเป็นต้น

^{๖๗} โศตاپัน หมายถึงผู้ประกอบด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘ เพราะคำว่า โศตตะ เป็นชื่อของอริยมรรคมีองค์ ๘ อภิ.ปญจก.อ. (บาลี) ๓๑/๕๓๐.

^{๖๘} ไม่มีทางตกต่ำ หมายถึงไม่ตกไปในอบาย ๔ คือ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แดนเปรต และพวกอสูร อง.ติก.อ. (บาลี) ๒/๘๗/๒๔๒.

^{๖๙} สัมโพธิ ในที่นี้หมายถึงมรรคเบื้องสูง ๓ (สกทาคามีมรรค อนาคามีมรรค และอรหัตตมรรค) ที.สี.อ. (บาลี) ๓๗๗/๒๘๑.

^{๗๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๗๒/๑๖๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๗๒/๒๘๒.

^{๗๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๘๑/๑๗๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๘๑/๒๙๒.

(๓) ฉพินทริยวรรค

ฉพินทริยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอินทรี ๖ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๕-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.บุณัพภาวสูตร ว่าด้วยเหตุที่ทำให้ไม่มีภพใหม่ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงว่าพระองค์ ทรงรู้ชัดความเกิด ความดับ คุณ โทษ และเครื่องสลัดออกจากอินทรีหมวดที่ ๔ จึงประกาศยืนยัน การตรัสรู้ของพระองค์ว่า อนึ่ง ญาณทัสสนะ^{๗๒} วิมุติไม่กำเริบ ชาตินี้เป็นชาติสุดท้าย บัดนี้ภพใหม่ ไม่มีอีก^{๗๓} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีชีวิตินทริยสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอิตถินทรี และปุริสสินทรี (อินทรีหมวดที่ ๒) คล้ายคลึงกัน

(๔) สุขินทริยวรรค

สุขินทริยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสุขินทรี ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.กัญฐุปมาสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยไม้เสียดสีกัน คือ ทรงแสดงว่าอินทรี ๕ ประการ เกิด จากผัสสะ เมื่อผัสสะดับ อินทรีก็ดับ เช่นอาศัยผัสสะที่เป็นสุขก็เกิดสุขินทรีขึ้น เหมือนไม้ ๒ อัน เสียดสีกันก็เกิดความร้อนขึ้น ถ้าแยกออกจากกัน ความร้อนก็หายไป^{๗๔} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมี อุปปฏิปาฏิโกสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอินทรีหมวดที่ ๓ สับลำดับกันโดยทรงยก ทุกขินทรี และโสมนัสสินทรีขึ้นแสดงก่อนซึ่งสับลำดับกันในพระสูตรที่ ๑-๙ ที่ทรงยกสุขินทรีและ โสมนัสสินทรีขึ้นแสดงก่อน แล้วทรงสอนให้ภิกษุรู้ชัดความดับแห่งอินทรีเหล่านั้นเป็นต้น

(๕) ชรารวรรค

ชรารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยความแก่ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของ พระสูตรที่ ๑ ใน วรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ชราธัมมสูตร ว่าด้วยผู้มีความแก่ พระสูตรเกิดขึ้นที่บุพพาราม กรุงสาวัตถี คือ ท่านพระ อานนทกราบทูลพระผู้มีพระภาคว่า พระฉวีวรรณของพระองค์ไม่บริสุทธิ์ผุดผ่องเหมือนก่อน พระ อวัยวะทุกส่วนก็เหี่ยวแห้งเป็นเกลียว พระวรกายค่อมไปข้างหน้า พระอินทรี คือ จักขุนทรี โสดินทรี ฆานินทรี ชิวหินทรี และกายินทรี (อินทรีหมวดที่ ๑) ก็เปลี่ยนแปลงไป พระผู้มีพระภาคตรัส

^{๗๒} ญาณทัสสนะ หมายถึงปัจจุเวกขณะญาณ ญาณหยั่งรู้ด้วยการพิจารณาทบทวน คือ ส้ารวจรู้มรรค ผลกิเลสที่ละได้แล้ว กิเลสที่เหลืออยู่และนิพพาน (เว้นพระอรหันต์ไม่มีการพิจารณากิเลสที่ยังเหลืออยู่) อจ.ติก.อ. (บาลี) ๒/๑๐๔/๒๕๗.

^{๗๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๔๙๑/๑๗๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๔๙๑/๓๐๒.

^{๗๔} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๐๙/๑๘๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๐๙/๓๑๗.

ว่าที่เป็นเช่นนั้น เพราะเป็นธรรมดาของสรรพสิ่ง^{๗๕} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอาปณสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับ อินทรีย์ ๕ ศรัทธา (สัทอินทรีย์) ย่อมมีวิริยะ (วิริยอินทรีย์) เมื่อมีวิริยะ ย่อมมีสติ (สติอินทรีย์) เมื่อมีสติย่อมมีสมาธิ (สมาธิอินทรีย์) และเมื่อมีสมาธิย่อมมีปัญญา (ปัญญินทรีย์) เมื่อมีปัญญาก็ยิ่งเชื่อมั่นเป็นต้น

(๖) สุกุรขตวรรค

สุกุรขตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยถ้ำสุกรขาตา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๘ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.ปทสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยรอยเท้าสัตว์ คือ ทรงแสดงธรรมด้วยอุปมาโวหารว่า บทแห่งธรรมที่เป็นไปเพื่อความตรัสรู้คือ ปัญญินทรีย์เล็กกว่าอินทรีย์ ๔ ประการที่เหลือ เหมือนรอยเท้าช้างใหญ่กว่ารอยเท้าสัตว์ทุกชนิดที่เหยียบอยู่บนแผ่นดิน^{๗๖} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีสุกุรขตสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นต้น

(๗) โภธิปักขิยวรรค

โภธิปักขิยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยโภธิปักขิยธรรม ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๗-๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.สัณฺญาณสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อละสังโยชน์ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ทรงแสดงว่า อินทรีย์ หมวดที่ ๔ คือ ๑. สัทอินทรีย์ ๒. วิริยอินทรีย์ ๓. สติอินทรีย์ ๔. สมาธิอินทรีย์ ๕. ปัญญินทรีย์เป็นไปเพื่อละสังโยชน์^{๗๗}

ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอนุสยสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอินทรีย์หมวดที่ ๔ เป็นไปเพื่อถอนอนุสัย

(๘-๑๗) เป็นเปยยาลวรรค

เปยยาลวรรค ๑๐ วรรค คือ วรรคที่ ๔.๘-๔.๑๗ มีชื่อว่าเหมือนวรรคที่ ๑.๙-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคิติกายจารย์ จึงจัดไว้โดยย่อให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่อตรงกันในมัคคสังยุต แต่เปลี่ยนหมวดธรรมจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นอินทรีย์ ๕ ประการ (หมวดที่ ๔) โดยจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันดังต่อไปนี้

๔.๘ คังคาเปยยาลวรรคคู่กับ ๑.๙ คังคาเปยยาลวรรคในมัคคสังยุต

^{๗๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๑๑/๑๙๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๑๑/๓๒๒.

^{๗๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๒๔/๒๐๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๒๔/๓๓๙.

^{๗๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๕๓๑/๒๑๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๕๓๑/๓๔๕.

๔.๙	อัปมาทวรรค	คู่กับ	๑.๑๑	อัปมาทวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๐	พลกรณียวรรค	คู่กับ	๑.๑๒	พลกรณียวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๑	เอสนาวรรค	คู่กับ	๑.๑๓	เอสนาวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๒	โฆฆวรรค	คู่กับ	๑.๑๔	โฆฆวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๓	คังคาเปยยาลวรรค	คู่กับ	๑.๑๐	คังคาเปยยวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๔	อัปมาทวรรค	คู่กับ	๑.๑๑	อัปมาทวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๕	พลกรณียวรรค	คู่กับ	๑.๑๒	พลกรณียวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๖	เอสนาวรรค	คู่กับ	๑.๑๓	เอสนาวรรคในมคคสังยุต
๔.๑๗	โฆฆวรรค ^{๗๘}	คู่กับ	๑.๑๔	โฆฆวรรคในมคคสังยุต

๕.๖ เนื้อหาสาระสำคัญในสัมมปปธานสังยุต

สัมมปปธานสังยุตแบ่งเป็น ๕ วรรคมี ๔๔ สูตร คำว่า สัมมปปธาน มีวิเคราะห์ว่า ปทหติ อเนนาติ ปธานํ ธรรมเป็นเหตุให้เริ่มต้นธรรม (ป บทหน้า ธา ธาตุในความหมายว่าทำ ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน) หรือว่า ปกฏฐเนน ธาเรติ ปติฏฐาเปตตีติ ปธานโน ผู้ดำรงอยู่โดยเป็นผู้สูงสุด (ป บทหน้า ธา ธาตุในความหมายว่าตั้งอยู่ ยุ ปัจจัย แปลง ยุ เป็น อน)^{๗๙} สัมมา + ปธาน + สังยุต = สัมมปปธาน สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสัมมปปธาน หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับสัมมปปธาน (ความเพียรชอบ) ๔ ประการ คือ

- (๑) สัจจรรปธาน เพียรระวัง
- (๒) ปหานปธาน เพียรละ
- (๓) ภาวนาปธาน เพียรเจริญ
- (๔) อนูรักขนาปธาน เพียรรักษา

กล่าวว่า สัมมปปธาน ๕ นี้จะเจริญได้ดีต้องอาศัยพื้นฐาน เหมือนคนจะทำงานที่ต้องใช้แรงทุกอย่างจะสำเร็จได้ต้องอาศัยแผ่นดิน (จะทำอะไร ทำนา สำเร็จก็ต้องมีที่นา ที่ไร่)^{๘๐} ในสังยุตนี้ มีพระสูตร ทั้งหมด ๔๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมคคสังยุต พระธรรมสังคีตีกาจารย์จึงจัดไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกัน ในมคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือเปลี่ยนจากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นสัมมปปธาน ๔ ประการ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาลวรรค (๓.๖-๓.๑๐) ในสติปัฏฐานสังยุต

^{๗๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๐๓-๘๑๒/๒๒๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๐๓-๘๑๒/๓๗๕.

^{๗๙} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๕๔๓.

^{๘๐} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๗.

๕.๗ เนื้อหาสาระสำคัญในพลสังยุต

พลสังยุต แบ่งเป็น ๑๐ วรรคมี ๕๖ สูตร คำว่า พล มีวิเคราะห์ว่า พลนติ ชีวนติ ชีวิต อเนนาติ พล สิ่งเป็นเหตุให้มีชีวิตอยู่ได้ (พล ธาตุในความหมายว่ามีชีวิต อ ปัจจย) หรือว่า พลนติ สมมาอาชีวน ชีวนติ เอเตนาติ พล สิ่งเป็นเหตุให้มีชีวิตอยู่ได้โดยชอบ (เหมือนวิเคราะห์ต้น)^{๕๑} พล + สังยุต = พลสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพละ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับพละ (ธรรมที่เป็นกำลัง) ๕ ประการคือ

- (๑) สัทธาพละ กำลังคือศรัทธา
- (๒) วิริยพละ กำลังคือวิริยะ
- (๓) สติพละ กำลังคือสติ
- (๔) สมาธิพละ กำลังคือสมาธิ
- (๕) ปัญญาพละ กำลังคือปัญญา

กล่าวว่า พละ ๕ ทำให้บรรลุพระนิพพานละ สังโยชน์เบื้องต่ำ สังโยชน์เบื้องสูง และบรรลุนิพพานได้^{๕๒} ซึ่งก็คืออินทรีย์หมวดที่ ๔ ในอินทรีย์สังยุตนั่นเอง แต่เรียกชื่อต่างกัน ในสังยุตนี้มีพระสูตรทั้งหมด ๕๖ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๐ วรรค มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคิตกาศจารย์ จึงจัดไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกัน ในมัคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากอริยมรรค มีองค์ ๘ เป็นพละ ๕ ประการ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาล วรรค (๔.๘-๔.๑๓) ในอินทรีย์สังยุต

๕.๘ เนื้อหาสาระสำคัญในอิทธิบาทสังยุต

อิทธิบาทสังยุต แบ่งเป็น ๘ วรรคมี ๕๔ สูตร คำว่า อิทธิบาท, ธรรมเป็นที่ตั้งแห่งความสำเร็จ,คุณเครื่องแห่งความสำเร็จ,คุณเครื่องให้สำเร็จความประสงค์เป้าหมาย,ปฏิบัติแห่งความสำเร็จ.^{๕๓} คำว่าอิทธิ มีวิเคราะห์ว่า อิฉนติ เอตยาติ อิทธิ มาจาก อิธ + ติ.ติ อิธ ลบที่สุดแห่งธาตุ สำเร็จรูปได้เป็น อิทธิ แปลว่า ความสำเร็จ อิทธิ+บาท+สังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอิทธิบาท หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอิทธิบาท (คุณธรรมที่นำไปสู่ความสำเร็จ) ๔ ประการ คือ (๑) ฉันทะ พอใจ (๒) วิริยะ เพียร (๓) จิตตะ ใสใจ (๔) วิมังสา ไตร่ตรองพิจารณา ที่เจริญมากแล้วทำให้เกิดฤทธิ์ต่างๆ ทำให้อายุยืน สามารถต่ออายุได้ชั่วระยะเวลาหนึ่ง ดังที่ตรัสไว้ในมหาปรินิพพานสูตร

^{๕๑} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์เสียงเชียง, ๒๕๕๘), หน้า ๑๐๐.

^{๕๒} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๗.

^{๕๓} พันตรี ป. หลงสมบุญ พจนานุกรมมคธ - ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อาทรรการพิมพ์ , ๒๕๔๐), หน้า ๑๑๑.

ทำให้เจริญใจโตวิมุตติ และปัญญาวิมุตติเป็นต้น^{๕๔} มีทั้งหมด ๕๔ สุตระ จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๘ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง ๑๒ สูตรบ้าง ดังมีรายละเอียดเช่น

(๑) ปาวาลวรรค

ปาวาลวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ปาวาลเจดีย์ ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๑๐ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและสาระสำคัญเช่น

๑.อปารสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อให้ถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้ มีเนื้อหาเหมือนปารังคมสูตร ปฏิบัติธรรม มัคคสังยุต ต่างแต่หมวตธรรม ในที่นี้ หมายถึงอิทธิบาท ๔ ประการ คือ ภาวธรรมวินัยนี้ คือ ๑) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยฉันทสมาธิปธานสังขาร^{๕๕} (สมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น) ๒) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิริยสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิริยะและความเพียรที่มุ่งมั่น) ๓) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยจิตตสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากจิตตะและความเพียรที่มุ่งมั่น) ๔) เจริญอิทธิบาทที่ประกอบด้วยวิมังสาสมาธิปธานสังขาร (สมาธิที่เกิดจากวิมังสาและความเพียรที่มุ่งมั่น) อิทธิบาท ๔ ประการนี้แลที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้วย่อมเป็นไปเพื่อถึงฝั่งโน้นจากฝั่งนี้^{๕๖} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีเจดีย์สูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

(๒) ปาสาทกัมปนวรรค

ปาสาทกัมปนวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยเหตุที่ทำให้ปราสาทไหว ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๕ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปุพพสูตร ว่าด้วยพระดำริก่อนตรัสรู้ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสวตถิ คือ พระผู้มีพระภาคตรัสเล่าเหตุการณ์ตอนเป็นพระโพธิสัตว์ให้ภิกษุทั้งหลายฟังว่า พระองค์ทรงดำริถึงเหตุปัจจัย และผลแห่งการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการ มีใจสังัด ไม่มีเครื่องร้อยรัด อบรม จิตให้สว่าง^{๕๗} อยู่ซึ่งก่อให้เกิดอิทธิ คือ ผลสำเร็จหลายประการ ได้แก่ (๑) อิทธิวิธี แสดงฤทธิ์ได้ต่าง ๆ (๒) ทิพพโสต ทูทิพย์ (๓)

^{๕๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๘.

^{๕๕} ฉันทสมาธิ หมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะ ปธานสังขาร หมายถึงความเพียรที่มุ่งมั่น (ปธาน) คำว่าฉันทสมาธิปธานสังขาร จึงหมายถึงสมาธิที่เกิดจากฉันทะและความเพียรที่มุ่งมั่น วิริยสมาธิ จิตตสมาธิ และวิมังสาสมาธิ ก็มีอรรถาธิบายเช่นเดียวกัน อ.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๓๙๘/๔๔๕, ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๘๑๓/๓๒๗.

^{๕๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๐๓-๘๑๒/๒๒๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๐๓-๘๑๒/๓๗๕.

^{๕๗} อบรมจิตให้สว่าง ในที่นี้หมายถึงทำจิตให้สว่างด้วยทิพพจักขุญาณ อ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๔๑/๔๒.

เจโตปริยญาณ กำหนดรู้จิตผู้อื่นได้ (๔) ปุพเพนิวาसानุสสติญาณ ระลึกรู้ชาติก่อนได้ (๕) จุตูปปาตญาณ เห็นจุดและอุบัติของสัตว์ได้ หรือเรียกว่า ทิพพจักขุ (ตาทิพย์) (๖) ทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติเมื่ออิทธิบาท ๔ ประการที่ภิกษุเจริญอย่างนี้แล ทำให้มากแล้วอย่างนี้ ภิกษุจึงทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติอันไม่มีอาสวะเพราะอาสวะสิ้นไปด้วยปัญญาอันยิ่งเองเข้าถึงอยู่ในปัจจุบัน^{๘๘} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีโมคคัลลานสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอิทธิฤทธิ์ของท่านพระโมคคัลลานะ และตรัสว่าเหตุที่ทำให้พระเถระแสดงอิทธิฤทธิ์ได้ คือการเจริญอิทธิบาท ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๓ อโยคหวรรค

อโยคหวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา ซึ่งวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๒ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.อโยคหสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยก้อนเหล็กที่ถูกไฟเผา พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ท่านพระอานนท์ทูลถามพระผู้มีพระภาคว่า พระองค์สามารถไปพรหมโลกด้วยกายทิพย์และกายธรรมตาได้หรือไม่ ตรัสตอบว่า ได้ แล้วทรงแสดงวิธีทำให้กายเบา เช่น เมื่อพระองค์ตั้งกายไว้ในจิตตั้งจิตไว้ในกายกำหนดสุขสัญญาและลหุสัญญา กายก็จะเบาเหมือนก้อนเหล็กที่ไฟเผาทั้งวันคือ สมัยใด ตาที่ตั้งกายไว้ในจิตหรือตั้งจิตไว้ในกาย ก้าวลงสู่สุขสัญญาและลหุสัญญาในกายอยู่ สมัยนั้น กายของตาค่อยอมลอยจากพื้นดินขึ้นสู่อากาศได้โดยไม่ยากเลย ตาค่อยอมแสดงฤทธิ์ได้หลายอย่าง คือ คนเดียวแสดงเป็นหลายคนก็ได้ หลายคนแสดงเป็นคนเดียวก็ได้ ฯลฯ ใช้อำนาจทางกายไปจนถึงพรหมโลกก็ได้ ฉะนั้นเหมือนกัน^{๘๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีภิกษุสูตรเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่าภิกษุทำให้แจ้งเจโตวิมุตติ ปัญญาวิมุตติ ก็เพราะได้เจริญอิทธิบาท ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๔-๘ เป็นเปยยาลวรรค

เปยยาลวรรค ๕ วรรค คือ วรรคที่ ๗๔-๗๘ มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมัคคสังยุต พระธรรมสังคีตกาจารย์จึงจัดไว้ย่อโดยให้อนุโลมตามวรรคที่มีชื่ออย่างเดียวกัน ในมัคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือ เปลี่ยนจากอริยมรรคมีองค์ ๘ มาเป็นอิทธิบาท ๔ ประการ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาลวรรค (๓.๖-๓.๑๐) ในสติปัฏฐานสังยุต

^{๘๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๒๓/๒๓๐., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๒๓/๓๙๑.

^{๘๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๘๓๔/๒๔๖., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๘๓๔/๔๑๓.

๕.๙ เนื้อหาสาระสำคัญในอนุทศสังยุต

อนุทศสังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรคมี ๒๔ สูตร คำว่า อนุทศ มีวิเคราะห์ว่า อนุทศขตติยานิยา อปจจัน อนุทศโธ ผู้เป็นเหล่าก่อนแห่งนางขตติยานีอนุทศ (อนุทศ บทหน้า ฌาน ปัจจัย^{๙๐} อนุทศสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องพระอนุทศะ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับท่านพระอนุทศะ พระเถระรูปนี้เป็นพุทธอนุชาได้รับการยกย่องว่าเป็นเอตทัคคะในทางผู้ได้ทิพยจักขุ ในสังยุตต์นี้เป็น การประมวลเทศนาของท่านที่แสดงแก่สาวกรูปอื่นๆ เกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ ท่านว่าท่านได้มหาอภิญญา เพราะเจริญสติปัฏฐาน ฝึกขุที่เจริญสติปัฏฐานมากๆ จะไม่ลาสิกขา และจะระงับทุกข์เวทนาได้^{๙๑} มีทั้งหมด ๒๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค ดังมีรายละเอียดเช่น

(๑) รโหคตวรรค

รโหคตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้หลีกเลี่ยงอยู่ในที่สงัด ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๓. **สตนุสูตร** การสนทนาธรรมที่ริมฝั่งแม่น้ำสตนุ พระสูตรเกิดขึ้นที่ ริมฝั่งแม่น้ำสตนุ นครสาวัตถี คือ ท่านพระอนุทศะขณะอยู่ที่ริมฝั่งแม่น้ำสตนุ มีภิกษุจำนวนมากเข้าไปเรียนถามถึงธรรมที่ทำให้ท่านบรรลุอภิญญา ๖ ท่านตอบว่า สติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ กาย เวทนา จิต และธรรม ท่านผู้มีอายุทั้งหลาย ผมได้ถึงความเป็นผู้มีอภิญญามาก เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ที่ผมเจริญ ทำให้มากแล้ว ผมได้รู้ธรรมแล้วโดยความเป็นธรรมแล้วได้รู้ธรรมปานกลางโดยความเป็นธรรมปานกลาง ได้รู้ธรรมประณีตโดยความเป็นธรรมประณีต เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการนี้ที่ผมเจริญ ทำให้มากแล้ว^{๙๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีพาฬคิลานสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

(๒) ทุตติยวรรค

ทุตติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามจำนวนวรรคที่มีอยู่ในสังยุตต์นี้ ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามผลที่เกิดเพราะการเจริญสติปัฏฐาน ๔ ประการ เนื้อหา ของพระสูตรแต่ละสูตรว่า ด้วยคำถามคำตอบระหว่างพวกภิกษุกับท่านพระอนุทศะ เรื่องสติปัฏฐานเป็นเหตุทำให้เกิดผลต่าง ๆ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๔ สูตร คือ

๑. **กัปปสหัสสสูตร**ว่า ด้วยเหตุที่ทำให้ระลึกได้ตั้ง ๑,๐๐๐ กัปป พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเชตะวัน กรุงสาวัตถี คือ ภิกษุจำนวนมากเข้าไปหาท่านพระอนุทศะได้สนทนาปราศรัยพอเป็นที่บันเทิง

^{๙๐} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๗๒๒.

^{๙๑} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๘๘.

^{๙๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๐๑/๒๕๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๑/๔๓๔.

ใจ พอเป็นที่ระลึกถึงกันแล้ว เรียนถามท่านพระอรุณทระว่า ท่านอรุณทระได้ถึงความเป็นผู้มีปัญญา มาก เพราะธรรมเหล่าไหนที่ท่านอรุณทระเจริญ ทำให้มากแล้ว ท่านพระอรุณทระตอบว่า ผมได้ถึง ความเป็นผู้มีปัญญา มาก เพราะสติปัฏฐาน ๔ ประการ คือ พิจารณากาย เวทนา จิต และธรรม ที่ ผมเจริญ ทำให้มากแล้ว ผมระลึกได้ตั้ง ๑,๐๐๐ กับ^{๙๓} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอิทธิวิสูตรเป็น ต้น มีเนื้อและสาระสำคัญเกี่ยวกับสติปัฏฐาน ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

๕.๑๐ เนื้อหาสาระสำคัญในฉานสังยุต

ฉานสังยุตแบ่งเป็น ๕ วรรคมี ๒๒ สูตร คำว่า ฉาน มีวิเคราะห์ว่า ฉายเตติ ฉานัน ความคิด (ฌ ในความหมายว่าคิด ยุ ปัจจย แปลง ยุ เป็น อน) หรือว่า ปัจจนีเก นีวรณธมเม ฉาเปตติ ฉานัน ธรรมชาติที่เผาเข้าคืออนิรณ (ฉาป ธาตุในความหมายว่าเผา ทำให้ไหม้ ยุ ปัจจย แปลง ยุ เป็น อน)^{๙๔} ฉาน + สังยุต = ฉานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องฉาน หมายถึงประมวลพระสูตรที่ เกี่ยวกับฉาน ๔ คือ

- (๑) ปฐมฉาน
- (๒) ทุตติยฉาน
- (๓) ตติยฉาน
- (๔) จตุตถฉาน^{๙๕}

ในสังยุตนี้มีพระสูตร ทั้งหมด ๒๒ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๕ วรรค มีชื่อเหมือนวรรคที่ ๑.๙ และ ๑.๑๑-๑.๑๔ ในมคคสังยุต พระธรรมสังคิติกจารย์ จึงจัดไว้โดยย่อ โดยให้อนุโลมตามวรรค ที่มีชื่ออย่างเดียวกันในมคคสังยุต เพราะมีชื่อและเนื้อหาตรงกัน ต่างแต่หมวดธรรมเท่านั้น คือเปลี่ยน จากอริยมรรคมีองค์ ๘ เป็นฉาน ๔ โดยมีการจับคู่วรรคที่มีชื่อตรงกันเหมือนเปยยาลวรรค (๓.๖-๓.๑๐) ในสติปัฏฐานสังยุต

๕.๑๑ เนื้อหาสาระสำคัญในอานาปานสังยุต

อานาปานสังยุตแบ่งเป็น ๒ วรรคมี ๒๐ สูตร คำว่า อานาปาน มีวิเคราะห์ว่า อนนติ ปาณนติ อนนนาติ อานัน ลมเป็นเหตุให้สัตว์ทั้งหลายมีชีวิตอยู่ (อน ธาตุในความหมายว่ามีชีวิต ณ ปัจจย พุทธิ อ เป็น อา)^{๙๖} อานาปาน + สังยุต = อานาปานสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องอานาปานสติ

^{๙๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๐๙/๒๖๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๐๙/๔๔๒.

^{๙๔} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, หน้า ๑๕๐.

^{๙๕} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต, คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๙.

^{๙๖} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), ศัพท์วิเคราะห์, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า

หมายถึงประมวล พระสูตรที่เกี่ยวกับอานาปานสติ (สติกำหนดลมหายใจเข้าออก) ๑๖ ชั้น ก็คือวิธีปฏิบัติตามกายนุปัสสนาสติปัฏฐานนั่นเอง มีอานิสงส์ ๒ คือ บรรลุพระอรหัตต์ในปัจจุบัน หรือไม่ก็เป็นพระอนาคามี และมีอานิสงส์อื่นๆ อีก^{๙๗} มีพระสูตรทั้งหมด ๒๐ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๒ วรรค วรรคละ ๑๐ สูตร ดังตัวอย่างเช่น

(๑) เอกธัมมวรรค

เอกธัมมวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก ชื่อวรรคตั้งตามชื่อ พระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๒๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความเช่น

๑.เอกธัมมสูตร ว่าด้วยธรรมอันเป็นเอก พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือพระผู้มีพระภาคตรัสว่า อานาปานสติ เป็นธรรมอันเป็นเอก คือ ภิกษุภิกษุในธรรมวินัยนี้ไปสู่อากัฏฐิ ไปสู่โคนไม้ก็ดี ไปสู่เรือนว่างก็ดี นั่งคู้บัลลังก์^{๙๘} ตั้งกายตรง ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า^{๙๙} มีสติหายใจเข้า มีสติหายใจออก^{๑๐๐} เจริญอานาปานสติอย่างเดียวกันก็ได้รับผลานิสงส์มาก และตรัสวิธีเจริญอานาปานสติ ๑๖ ชั้น^{๑๐๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีกัมมสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการแสดงอานาปานสติสมาธิ ๑๖ ชั้น และสงเคราะห์อานาปานสติสมาธิเข้าในสติปัฏฐาน ๔ ประการเป็นต้น

(๒) ทุติยวรรค

ทุติยวรรค แปลว่า หมวดที่ ๒ ชื่อวรรคตั้งตามจำนวนวรรคที่มีอยู่ในสังยุตต์นี้ มีพระสูตรทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.กัมมชยสูตร ว่าด้วยข้อกัณฑ์ของเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ พระสูตรเกิดขึ้นที่นิโครธาราม กรุงกบิลพัสดุ์ คือ เจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ เข้าไปถามท่านพระโกลนสกังภิยะว่า ธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระเสขะกับธรรมเป็นเครื่องอยู่ของพระตถาคตเหมือนกันหรือต่างกัน พระเถระถวายพระพรว่า ต่างกัน เพราะพระเสขะยังต้องละนิวรณ์ ๕ ประการ คือ กามฉันทะ พยาบาท ถีนมิทธะ อุทธัจจกุกกุจจะ และวิจิกิฉณา ส่วนพระอรหันตชีณาสพละนิวรณ์ คือ กามฉันทะ พยาบาท

^{๙๗} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต) , คำบรรยายพระไตรปิฎก, หน้า ๑๘๙.

^{๙๘} นั่งคู้บัลลังก์ หมายถึงนั่งพับขาเข้าหากันทั้ง ๒ ข้าง เรียกว่า นั่งขัดสมาธิ วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๕.

^{๙๙} ดำรงสติไว้เฉพาะหน้า หมายถึงตั้งสติกำหนดอารมณ์กัมมัฏฐาน วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๕.

^{๑๐๐} ตามอรรถกถาพระสูตร อัสสาสะ หมายถึงหายใจเข้า ปัสสาสะ หมายถึงหายใจออก (อัสสาโสติ อนโตปวิสนนาสิกวาโต. ปัสสาโสติ พหนิกขมนนาสิกวาโต. ม.ม.อ. (บาลี) ๒/๓๐๕/๑๓๖. ส่วนอรรถกถาพระวินัย กลับกันคือ อัสสาสะ หมายถึงหายใจออก ปัสสาสะ หมายถึงหายใจเข้า (อัสสาโสติ พหนิกขมนวาโต. ปัสสาโสติ อนโตปวิสสนวาโต.) วิ.อ. (บาลี) ๑/๑๖๕/๔๔๖.

^{๑๐๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๗๗/๒๖๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๗๗/๔๕๓.

ถิ่นมิทระ อุทัจจกุกุจะ และวิจิกิจฉา เหล่านั้นได้แล้ว^{๑๐๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีสัญญาชนปทานสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับ โปธิปักขียวรรค อินทริยสังยุต ตามลำดับ ต่างแต่หมวดธรรม ในที่นี้ หมายถึง อานาปานสติคล้ายคลึงกัน

๕.๑๒ เนื้อหาสาระสำคัญในโสตาปัตติสังยุต

โสตาปัตติสังยุตแบ่งเป็น ๗ วรรคมี ๗๔ สูตร คำว่า โสตาบัน มีวิเคราะห์ว่า โสตํ อาปนโน โสตาปนโน ผู้เข้าถึงกระแสพระนิพพาน (โสต + อาปนน) หรือว่า โสตสสุ อาปนโนโต โสตาปนโน ผู้บรรลุถึงกระแสพระนิพพาน (โสต + อาปนน แปลง ณ เป็น น ลบ อ ที่ น)^{๑๐๓} โสตาปัตติ + สังยุต = โสตาปัตติสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องโสตาปัตติ หมายถึงประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับการถึงกระแสธรรม คือองค์เครื่องบรรลุโสตาบัน ๔ ประการ (ศรัทธา ศีล ปสาทะ = ความเลื่อมใส อัมมานุอัมมปฏิบัติ = ปฏิบัติตรงเป้าหมาย) โสตาปัตติยงคะ ๔ (สัปปุริสสังเสวะ = คบคนดี สัทธัมมสวณะ = ฟังธรรม โยนิโสมนสิการ = คิดวิเคราะห์ อัมมานุอัมมปฏิบัติ)เป็นต้น^{๑๐๔} มีทั้งหมด ๗๔ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๗ วรรค แต่ละวรรค มีพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง เกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดเช่น

(๑) เวฬุทวารวรรค

เวฬุทวารวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเวฬุทวารคาม ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๗ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **จักกวัตติราชสูตร** ว่าด้วยพระเจ้าจักรพรรดิ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ถึงจะเป็นพระเจ้าจักรพรรดิ ถ้าไม่ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการก็ตกนรก อบายทุกติ และวินิบาต^{๑๐๕} ส่วนอริยสาวกประกอบด้วยธรรม ๔ ประการจึงไม่ตกนรก ธรรม ๔ ประการคือ (๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ... ในพระธรรมไม่ประกอบด้วยกาล^{๑๐๖} (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ศีลที่พระอริยะชอบใจ^{๑๐๗} การได้ครองทวีปทั้ง ๔ กับการได้ธรรม ๔ ประการ

^{๑๐๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๘๘/๒๘๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๘๘/๔๗๑.

^{๑๐๓} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๙๗๗.

^{๑๐๔} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๘๙.

^{๑๐๕} อบาย ทุกติ วินิบาต ทั้ง ๓ คำนี้เป็นไวพจน์ของนรก อง.เอกก.อ. (บาลี) ๑/๔๓/๕๐.

^{๑๐๖} ไม่ประกอบด้วยกาล หมายถึงให้ผลไม่จำกัดกาล คือ ไม่ขึ้นกับกาลเวลา ให้ผลแก่ผู้ปฏิบัติทุกเวลาทุกโอกาส ปฏิบัติเมื่อใดก็ได้รับผลเมื่อนั้น อง.ทุก.อ. (บาลี) ๒/๕๔/๑๕๘.

^{๑๐๗} ศีลที่พระอริยะชอบใจ หมายถึงศีลที่ประกอบด้วยมรรคและผล อง.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๕๒/๓๔๙.

การครองชีพทั้ง ๔ ยังไม่ถึงเศษหนึ่งส่วนสิบหกแห่งการได้ธรรม ๔ ประการเลย^{๑๐๘} ส่วนในพระสูตรที่เหลือนี้มีเวฬุทวารยสุตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับประพจน์ตามสัทธรรม (ธรรมของคนดี) ๗ ประการ และทรงสอนให้ประกอบด้วยฐานะ (ธรรม) ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

(๒) ราชการามวรรค

ราชการามวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่ราชการาม ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญในพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.พราหมณสูตร ว่าด้วยข้อบัญญัติของพราหมณ์ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ ตรัสว่าข้อบัญญัติของพราหมณ์เกี่ยวกับอุทยกามินีปฏิบัติ (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความเจริญ) ที่ว่าการลุกขึ้นแต่เช้าเดินมุ่งตรงไปทางทิศตะวันออกโดยไม่หลีกบ่อ เหว ต่อที่มีหนาม หลุมคู บ่อโสโครก ตกกลงไปที่ใดให้หรือความตายในที่นั้น แล้วจะไปเกิดในสุคติโลกสวรรค์ ข้อบัญญัติเช่นนั้นเป็นทางไปของคนโง่ แล้วทรงให้ความหมายของอุทยกามินีปฏิบัติใหม่ว่าได้แก่ธรรม ๔ ประการ คือ (๑) ความเลื่อมใสอันไม่หวั่นไหวในพระพุทธเจ้า (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ศีลที่พระอริยะชอบใจ ธรรมนี้คืออุทยกามินีปฏิบัติที่เป็นไปเพื่อความเบื่อหน่ายอย่างที่สุด เพื่อคลายกำหนด เพื่อดับ เพื่อสงบระงับ เพื่อรู้ยิ่ง เพื่อตรัสรู้ เพื่อนิพพาน^{๑๐๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือนี้มีอานันทเถรสูตร มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการละธรรม ๔ ประการคือ (๑) ความไม่เลื่อมใสในพระพุทธเจ้า (๒) ... ในพระธรรม (๓) ... ในพระสงฆ์ (๔) ความเป็นผู้ทุศีล ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตรเป็นต้น

(๓) สรณานิวรรค

สรณานิวรรค แปลว่า หมวตว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่าสรณานิ ซึ่งวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรที่ ๔-๕ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมมหานามสูตร ว่าด้วยเจ้าศากยะพระนามว่ามหานามะ พระสูตรเกิดขึ้นที่นิโครธารามกรุงกบิลพัสดุ์ คือ เจ้าศากยะ พระนามว่ามหานามะเข้าไปทูลถามพระผู้มีพระภาคถึงคติภพของพระองค์ ถ้าสวรรคตขณะลี้มสติ พระผู้มีพระภาคตรัสตอบว่า การสวรรคตนั้นจักไม่เลวทราม จิตของใครก็ตามที่ได้เจริญด้วยพละ ๕ ประการ คือศรัทธา วิริยะ สติ สมาธิ และปัญญามาเป็นเวลานาน กายนี้ ของผู้นั้นคุ้มกันเป็นรูปร่างที่ประกอบขึ้นจากมหาภูตรูป ๔ เกิดจากมารดาบิดาเจริญวัยเพราะ

^{๑๐๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๙๙๗/๒๙๕., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๙๙๗/๔๘๘.

^{๑๐๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๐๘/๓๑๒., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๐๘/๕๑๑.

ข้าวสุกและขนมกุมมาส^{๑๑๐} ไม่เที่ยงแท้ ต้องอบ ต้องนวดเพ้น มีอันแต่กระจัดกระจายไปเป็นธรรมดา กาบ้าง แร้งบ้าง นกตะกรุมบ้าง สุนัขบ้านบ้างสุนัขจิ้งจอกบ้าง สัตว์หลายชนิดบ้าง ย่อมกีดกั้นกาย นี้ ส่วนจิตของผู้ที่ได้อริยด้วยศรัทธา และที่ได้เจริญด้วยปัญญามาเป็นเวลานาน ย่อมสูงขึ้นไป จนถึงบรรลุดุคพิเศษ ย่อมสูงขึ้นไปจนได้บรรลุดุคพิเศษ^{๑๑๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีพุทธนิยามนาม สูตรเป็นต้น มีเนื้อหาคล้ายกัน แต่ตราว่า อริยสาวกผู้ประกอบด้วยธรรม ๔ ประการ (ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรค) ย่อมโน้มไปสู่นิพพานเป็นต้น

(๔) ปุณฺณยภูมิกถาสวรรค

ปุณฺณยภูมิกถาสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศล ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๓ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **ปฐมปุณฺณยภูมิกถาสสูตร** ว่าด้วยห้วงบุญกุศลสูตรที่ ๑ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคตรัสห้วงบุญกุศล^{๑๑๒} ๔ ประการที่น่าสุขมาให้ คือ (๑) ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า (๒)...ในพระธรรม (๓)...ในพระสงฆ์ (๔) ศิลที่พระอริยชอบใจ ห้วงบุญกุศล ๔ ประการนี้^{๑๑๓} ก็คือ ธรรม ๔ ประการ ดังที่ทรงแสดงไว้ในจักกวัตติราชสูตร เวฬุทวารวรรคสังยุตนี้ ส่วนพระสูตรที่เหลือมีในพุทธปุณฺณยภูมิกถาสสูตร มีเนื้อหาเหมือนกัน ต่างแต่ทรงยกจาละ (การเสียสละ) ขึ้นแสดงแทนศีล และในตติยปุณฺณยภูมิกถาสสูตรเป็นต้น ทรงยกปัญญาขึ้นแสดงแทนศีลคล้ายคลึงกัน

(๕) สคาถกปุณฺณยภูมิกถาสวรรค

สคาถกปุณฺณยภูมิกถาสวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยห้วงบุญกุศลที่มีคาถา ชื่อวรรคตั้งตามชื่อ และลักษณะที่มีคาถาของพระสูตรที่ ๑-๓ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. **ปฐมอภิสันฺทสูตร** ว่าด้วยห้วงบุญกุศล คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า การที่จะกำหนดประมาณบุญของอริยสาวกผู้ประกอบด้วยห้วงบุญกุศล ๔ ประการ เปรียบเหมือนการที่จะกำหนด

^{๑๑๐} ขนมกุมมาส หมายถึงขนมที่เก็บไว้นานเกินไปจะบูด เช่น ขนมด้วง ขนมครก ขนมถ้วย ขนมตาล เป็นต้น พระพุทธเจ้าหลังบำเพ็ญทุกรกิริยาก็เสวยข้าวสุกและขนมกุมมาส พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) , **พจนานุกรมพุทธศาสตร์ ฉบับประมวลศัพท์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๘, หน้า ๒๐.

^{๑๑๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๑๗/๓๑๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๑๗/๕๒๒.

^{๑๑๒} ห้วงบุญกุศล ในที่นี้หมายถึงผลวิบากที่เกิดขึ้นแห่งบุญกุศล ซึ่งหลังไหลนำสุขมาสู่ผู้บำเพ็ญไม่ขาดสาย ส.ม. (บาลี) ๒/๑๐๒๗/๖๓๒.

^{๑๑๓} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๒๗/๓๓๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๒๗/๕๔๘.

ปริมาณของน้ำในมหาสมุทรว่า น้ำมีปริมาณเท่านี้ आफทะเล^{๑๑๔} มิใช่ทำได้ง่ายเลยแล้วตรัสว่า แม่น้ำหลายสายคับคั่งไปด้วยหมู่ปลา ไหลบ่าไปยังมหาสมุทร อันเป็นที่ซึ่งน้ำขนาดใหญ่ ประมาณไม่ได้ มีสิ่งที่น่ากลัวมาก^{๑๑๕} เป็นแหล่งรตนะชั้นเยี่ยมฉนใด สายธารแห่งบุญย่อมหลั่งไหลไปสู่รชน ผู้เป็นบัณฑิต ผู้ให้ข้าว น้ำ ผ้า ที่นอน ที่นั่ง และเครื่องปูลาด เปรียบเหมือนแม่น้ำคือห้วงน้ำไหลไปยังมหาสมุทร ฉนั้น^{๑๑๖} ส่วนในพระสูตรที่เลื่อมมีในพุทธิยอกิสนทสูตร มีเนื้อหาคล้ายปฐมมอกิสนทสูตร แต่หมายถึงห้วงบุญกุศล และในพุทธิยอกิสนทสูตร หมายถึงห้วงบุญกุศลคล้ายคลึงกัน

(๖) สัปปัญญวรรค

สัปปัญญวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยผู้มีปัญญา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๑ สูตรในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑. ธรรมทินนสูตร ว่าด้วยธรรมทินนอุบาสก พระสูตรเกิดขึ้นที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงพาราณสี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงธรรมแก่ธรรมทินนอุบาสกพร้อมด้วยอุบาสก ๕๐๐ คน ให้พิจารณาพระสูตรที่ลึกซึ้ง ลุ่มลึก ระดับโลกุตตระ เมื่อธรรมทินนอุบาสกกราบทูลว่า พวกตนอยู่ครองเรือน นอนเบียดเสียดบุตร ใช้เครื่องประดับและเงินทองคงจะทำได้ยาก พระองค์จึงทรงแสดงธรรม ๔ ประการคือ (๑) ความเลื่อมใสในพระพุทธเจ้า (๒)...ในพระธรรม (๓)...ในพระสงฆ์ (๔) ศีลที่พระอรีย์ชอบใจ เป็นลาภของท่านทั้งหลาย ท่านทั้งหลายได้ดีแล้ว โสตาปัตติผลท่านทั้งหลายทำให้แจ้งแล้ว^{๑๑๗} ส่วนในพระสูตรที่เลื่อมมีคิลานสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับธรรม ๔ ประการคล้ายคลึง

(๗) มหาปัญญาวรรค

มหาปัญญาวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๓ สูตร ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามหัวข้อธรรมซึ่งเป็นผลจากการเจริญธรรม ๔ ประการ (ตั้งในโสตาปัตติผลสูตร สัปปัญญวรรค) เช่น

๑. มหาปัญญาสูตร ว่าด้วยธรรมที่เป็นไปเพื่อความมีปัญญามาก คือ พระผู้มีพระภาคตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความมีปัญญา มากคือ ๑. สัปปริสสังเสวะ ๒. สัทธัมมัสสวนะ ๓. โยนิโสมนสิการ ๔. ธรรมานุธรรมปฏิปัตติ

^{๑๑๔} आफทะเล เป็นชื่อมาตราดวงในบาลี คือ ๔ นาฬี (ทะนาน) เป็น ๑ आफทะเล

^{๑๑๕} มีสิ่งที่น่ากลัวมาก หมายถึงสิ่งที่มีวิญญูณ เช่น ปลาตัวใหญ่ จระเข้ ยักษ์ ผีเสื้อน้ำ พญานาค และ...(อสุรบางจำพวก) และสิ่งที่ไม่วิญญูณ เช่น บาดาลที่มีปากทางกว้างใหญ่ ส.ม.อ. (บาลี) ๓/๑๐๓๗/๓๗๑,

^{๑๑๖} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๓๗/๓๔๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๓๗/๕๖๐.

^{๑๑๗} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๕๐/๓๕๔., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๐/๕๗๒.

ธรรม ๔ ประการนี้ที่บุคคลเจริญ ทำให้มากแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความเป็นปัญญามาก^{๑๑๘} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปุถุปัญญาสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญคล้ายคลึงกัน

๕.๑๓ เนื้อหาสาระสำคัญในสังขสังยุต

สังขสังยุตแบ่งเป็น ๑๑ วรรคมี ๑๓๑ สูตร คำว่า สังข มีวิเคราะห์ว่า รากกฺขยเหตุภาเวน อวิปริตตตา จตฺตสจฺจปริยาปนฺนตตา วา สจฺจํ ชื่อว่า สังขจะ เพราะไม่ผิดเพี้ยนไปจากความเป็นเหตุสิ้น รากะหรือเพราะนับเนื่องในสังขจะ ๔ หรือว่า สนฺเตสุ สาธุสุ ภวํ สจฺจํ สิ่งที่มีในคนดีทั้งหลาย^{๑๑๙} สังขจะ + สังยุต = สังขสังยุต แปลว่า ประมวลเรื่องสังขจะ คือ ประมวลพระสูตรที่เกี่ยวกับอริยสัง ๔ ประการ ธรรมจักกัปปวัตตนสูตร หรือ ปฐมเทศนาของพระพุทธเจ้ามีบันทึกไว้ในสังยุตต์นี้^{๑๒๐} มีทั้งหมด ๑๓๑ สูตร จัดแบ่งเป็นวรรคได้ ๑๑ วรรค แต่ละวรรคมีจำนวนพระสูตร ๑๐ สูตรบ้าง เกินกว่านี้บ้าง ดังมีรายละเอียดเช่น

(๑)สมาธิวรรค

สมาธิวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยสมาธิ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตร มีความหมายและใจความสำคัญดังนี้

๑.สมาธิสูตร ว่าด้วยสมาธิ พระสูตรเกิดขึ้นที่กรุงสาวัตถี คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดง อานิสงส์ของการเจริญสมาธิว่าทำให้รู้ชัดอริยสัง ๔ ประการ คือ (๑) ทุกข์ (๒) ทุกขสมุทัย (เหตุเกิดทุกข์) (๓) ทุกขนิโรธ (ความดับทุกข์) (๔) ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา (ข้อปฏิบัติที่ให้ถึงความดับทุกข์) เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ นี้ทุกขสมุทัย นี้ทุกขนิโรธ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๒๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีไตรจกานกถาสสูตรเป็นต้น ทรงตรัสสอนมิให้กล่าวไตรจกานกถา ๒๘ ประการ เช่น ราชกถา เรื่องพระราชา โจรกถา เรื่องโจร เป็นต้น แต่ตรัสสอนให้กล่าวเรื่องอริยสัง ๔ ประการเป็นต้น

(๒)ธรรมจักกัปปวัตตนวรรค

ธรรมจักกัปปวัตตนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๑๑๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๕๘/๓๕๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๕๘/๕๗๙.

^{๑๑๙} พระมหาโพธิวงศาจารย์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, พิมพ์ครั้งที่ ๓, หน้า ๘๖๙.

^{๑๒๐} ศาสตราจารย์พิเศษเสถียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, หน้า ๑๘๙.

^{๑๒๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๗๑/๓๖๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๗๑/๕๘๓.

๑. ธรรมจักษุกับปวัตตนสูตร ว่าด้วยการประกาศพระธรรมจักร พระสูตรเกิดขึ้นที่ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน กรุงมทราคร คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุปัญจวัคคีย์ว่าที่ที่สุด ๒ ประการ บรรพชิตไม่ควรเสพ ที่ที่สุด ๒ ประการ คือ กามสุขัลลิกานุโยคและอัตตกิลมณานุโยค แล้วทรงแสดงมัชฌิมาปฏิทา คือ มรรคมีองค์ ๘ ว่าควรเสพ ทรงแสดงอริยสัจ ๔ ประการ และญาณทัสสนะมีวน ๓ รอบ มี ๑๒ อาการ ตรัสว่า ญาณทัสสนะของพระองค์ ในเรื่องอริยสัจ ๔ ประการนี้ หมจดดีแล้วจึงทรงประกาศยืนยันการตรัสรู้ของพระองค์ ทรงตรัสเวैयाकरण^{๑๒๒} อยู่ ธรรมจักษุ^{๑๒๓} อันปราศจาก รุลีปราศจากมลทิน ได้เกิดแก่ท่านพระโกณฑัญญะว่า สิ่งใดสิ่งหนึ่งมีความเกิดขึ้นเป็นธรรมดา สิ่งนั้น ทั้งปวงมีความดับไปเป็นธรรมดา ทรงประกาศพระธรรมจักรให้เป็นไปแล้ว ทวยเทพชั้นภุมมะภระจาย ชาวว่า นั้นพระธรรมจักรอันยอดเยี่ยมพระผู้มีพระภาคทรงให้เป็นไปแล้ว ณ ป่าอิสิปตนมฤคทายวัน เขตกรุงพาราณสี อันสมณพราหมณ์ เทวดา มารพรหม หรือใคร ๆ ในโลกให้หมุนกลับไม่ได้^{๑๒๔} เมื่อทรงแสดงธรรมจักษุกับปวัตตนสูตรจบลง ท่านพระโกณฑัญญะได้ธรรมจักษุ (ดวงตาเห็นธรรม) เป็น พระอริยบุคคลองค์แรกของโลก^{๑๒๕} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีอริยาสุตระ มีเนื้อหาและสาระสำคัญ เกี่ยวกับอริยาสัจ คือ ความไม่รู้ในอริยาสัจ ๔ ประการ และความไม่รู้ตัวเองเป็นเหตุให้บุคคลเชื่อว่าตกอยู่ในอริยาสัจเป็นต้น

^{๑๒๒} เวैयाकरण ในที่นี้หมายถึงพระสูตรที่ไม่มีคาถา ประกอบด้วยคำถาม คำตอบ สารตถ.ฎีกา. (บาลี) ๓/๑๖/๒๒๐. เป็นองค์อันหนึ่งในนวัคคีสตถุศาสน วิ.อ. (บาลี) ๑/๒๖.

^{๑๒๓} ธรรมจักษุ หมายถึง ดวงตาเห็นธรรม คือ โสตาปัตติมัคคญาณ วิ.อ. (บาลี) ๓/๕๖/๒๗.

^{๑๒๔} ใคร ๆ ในโลกหมุนกลับไม่ได้ หมายถึง ใคร ๆ ในโลกปฏิเสธไม่ได้ เพราะพระผู้มีพระภาคผู้เป็น เจ้าของธรรมตรัสรู้มาโดยชอบ และเพราะธรรมจักร เป็นธรรมยอดเยี่ยม เนตติ.อ. (บาลี) ๙/๖๓.

^{๑๒๕} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๘๑/๓๖๗., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๘๑/๕๙๒.

(๓) โภฏิกามวรรค

โภฏิกามวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่โภฏิกาม ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑-๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.ปฐมโภฏิกามสูตร ว่าด้วยพระธรรม-เทศนาที่โภฏิกาม พระสูตรเกิดขึ้นที่โภฏิกาม แคว้นวัชชี คือ พระผู้มีพระภาคประทับอยู่ที่โภฏิกามตรัสกับภิกษุทั้งหลายว่า เพราะไม่รู้อริยสัจ ๔ ประการ จึงทำให้เที่ยวเร่ร่อนไป^{๑๒๖} สู่ภพต่าง ๆ กลับไปกลับมาตลอดกาลยาวนานอย่างนี้ บัดนี้ พระองค์ได้รู้แจ้งแทงตลอดอริยสัจ ๔ ประการแล้ว ถอนภพตัณหา สิ้นภวนตติ^{๑๒๗} แล้ว ไม่มีภพใหม่อีกต่อไป^{๑๒๘} ส่วนพระสูตรที่เหลือมีในทุติยโภฏิกามสูตรเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ประการคล้ายคลึงกัน

(๔) สีสปาวนวรรค

สีสปาวนวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๑ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.สีสปาวนสูตร ว่าด้วยพระธรรมเทศนาที่สีสปาวัน พระสูตรเกิดขึ้นที่สีสปาวัน กรุงโกสัมพี คือ พระผู้มีพระภาคทรงหยิบใบประดู่ลาย ๒-๓ ใบขึ้นมา แล้วตรัสถามภิกษุทั้งหลายว่า ใบประดู่ลายที่ทรงหยิบขึ้นมากับบนต้นไม้อย่างไหนมากกว่ากัน เมื่อภิกษุทั้งหลายกราบทูลว่า บนต้นไม้มากกว่า จึงตรัสว่า สิ่งที่พระองค์ทรงรู้แต่มิได้ตรัสบอกเพราะไม่มีประโยชน์ก็มีมากเหมือนใบไม้บนต้นไม้ ส่วนสิ่งที่พระองค์ตรัสบอกก็คือ อริยสัจ ๔ ประการนี้ เพราะเป็นสิ่งที่มีความประโยชน์ เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นี้ทุกข์ ฯลฯ นี้ทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๒๙} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีสัตตนิสสสูตรเป็นต้น มีเนื้อหาสาระสำคัญเกี่ยวกับการรู้แจ้งอริยสัจ ๔ ประการเป็นต้น

(๕) ปปาตวรรค

ปปาตวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยเหวคือสังสารวัฏ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๒ ในวรรคนี้ ซึ่งมีทั้งหมด ๑๐ สูตร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๑๒๖} เที่ยวเร่ร่อนไป หมายถึงไปจากภพหนึ่งสู่อีกภพหนึ่ง กลับไปกลับมาครั้งแล้วครั้งเล่า อจ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑/๒๗๙.

^{๑๒๗} ภวนตติ เป็นชื่อของตัณหา หมายถึงเชื้อกผูกสัตว์ไว้ในภพ (ภวรชช) อจ.จตุกก.อ. (บาลี) ๒/๑/๒๗๙.

^{๑๒๘} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๐๙๑/๓๗๖., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๐๙๑/๖๐๕.

^{๑๒๙} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๐๑/๓๘๑., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑๑/๖๑๓.

๑.โลกจินตาสูต ว่าด้วยการคิดเรื่องโลก พระสูตรเกิดขึ้นที่พระเวฬุวัน กรุงราชคฤห์ คือ พระผู้มีพระภาคทรงยกเรื่องในอดีตขึ้นมาตรัสว่า มีชายคนหนึ่งนั่งคิดเรื่องโลกอยู่ริมสระโบกขรณี เขาเห็นกองทัพ ๔ เหล่าเข้าไปสู่ก้านบัวจึงคิดว่าตัวเองบ้า ฟุ้งซ่าน เห็นสิ่งที่ไม่มีในโลก พอนำเรื่องนั้นไปบอกหมู่มหาชน หมู่มหาชนก็กล่าวว่าเขาเป็นบ้าแน่ ความจริงเขาไม่บ้า เพราะเห็นพวกอสูรที่พ่ายแพ้สงครามต่อเทวดาแล้วพากันหนีกลับเมืองอสูรทางก้านบัวจริง ๆ ตอนท้ายพระสูตรตรัสห้ามมิให้คิดเรื่องโลก เช่น คิดว่า โลกเที่ยง หรือไม่เที่ยง โลกมีที่สุดหรือไม่มีที่สุด เพราะไม่มีประโยชน์ แต่ตรัสสอนให้คิดเรื่องอริยสัจ ๔ ประการ เพราะมีประโยชน์^{๑๓๐} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปาดาสูตเป็นต้นมีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับการไม่รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการ พากันตกไป ส่วนสมณพราหมณ์ผู้รู้ชัดย่อมไม่ตกเหวเหล่านั้นเป็นต้น

(๖) อภิสมยวรรค

อภิสมยวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยการรู้อย่าง ชีววรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๑๐ สุต ในวรรคนี้ แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

๑.นขลิขสูตร ว่าด้วยอุปมาด้วยฝุ่นที่ปลายเล็บ คือ พระผู้มีพระภาคทรงแสดงแก่ภิกษุทั้งหลายว่า ทุกข์ทั้งหมดสิ้นไปของพระอริยสาวกผู้รู้ชัดอริยสัจ ๔ ประการมีมากกว่า เมื่อเทียบกับกองทุกข์ซึ่งมีอยู่ก่อน เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาช้อนขึ้นมา^{๑๓๑} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีโปกขรณีสูตเป็นต้น มีเนื้อหาและสาระสำคัญเกี่ยวกับอริยสัจ ๔ ต่างแต่ในพระสูตรนี้ ตรัสอุปมาด้วยน้ำในสระโบกขรณีมากกว่าน้ำที่บุรุษใช้ปลายหญ้าคาจุ่มขึ้นมาจากสระโบกขรณีนั่นเป็นต้น

(๗) ปฐมอามกัณฺฑญฺเญยยาลวรรค

ปฐมอามกัณฺฑญฺเญยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยอามกัณฺฑญฺเญยยาลที่ ๑ หมายถึงพระสูตรย่อยเกี่ยวกับบัญญัติอาหารดิบ ชื่อวรรคตั้งตามชื่อพระสูตรที่ ๔ แห่งตติยอามกัณฺฑญฺเญยยาลวรรค ที่เป็นเช่นนี้ เพราะชื่อของพระสูตรแต่ละสูตรในปฐมอามกัณฺฑญฺเญยยาลวรรค-จตุตถอามกัณฺฑญฺเญยยาลวรรค มีความเกี่ยวเนื่องกัน คือ เป็นหัวข้อธรรมในจุฬศีลเหมือนกัน แต่ทำนนำมาจัดแบ่งเป็นวรรควรรคละ ๑๐ สูตรบ้าง ๑๑ สูตรบ้าง ในวรรคนี้มีทั้งหมด ๑๐ สูตร ทรงแสดงพระสูตรที่ ๑-๒ ไว้เต็มส่วนพระสูตรที่ ๓-๑๐ ทรงแสดงไว้โดยย่อ ให้เพิ่มอุปมาและหมวดธรรมเข้ามาโดยอนุโลมตามพระสูตรที่ ๑-๒ ตามสมควร แต่ละสูตรมีความหมายและใจความสำคัญเช่น

^{๑๓๐} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๑๑/๓๘๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๑๑/๖๒๒.

^{๑๓๑} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๒๑/๓๘๙., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๒๑/๖๓๔.

๑.อัญญตรสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่กลับมาเกิดนอกจากมนุษย์ คือ ทรงแสดงว่าเพราะไม่ได้เห็น อริยสัจ ๔ ประการ สัตว์ที่กลับมาเกิดในที่อื่นนอกจากมนุษย์มีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในหมู่ มนุษย์ เหมือนแผ่นดินใหญ่มากกว่าฝุ่นที่พระองค์ทรงใช้ปลายพระนขาซ้อนขึ้นมา เพราะเหตุนี้ เธอทั้งหลายพึงทำความเพียรเพื่อรู้ชัดตามความเป็นจริงว่า นีทุกข์ ฯลฯ นีทุกขนิโรธคามินีปฏิปทา^{๑๓๒} ส่วนในพระสูตรที่เหลือมีปัจฉินตสูตรเป็นต้น พระพุทธองค์ทรงแสดงว่า สัตว์ที่กลับมาเกิดในปัจฉินต ชนบทมีจำนวนมากกว่าสัตว์ที่กลับมาเกิดในมัชฌิมชนบทเป็นต้น

(๘-๑๐) ทุติยอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค ตติยอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค และจตุตถอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค

ทั้ง ๓ วรรคนี้ มีลักษณะเหมือนปฐมอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค มีพระสูตรทั้งหมดรวม ๓๑ สูตร ชื่อของพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามประเภทของสัตว์ต่าง ๆ เช่น ปาณาติปาทสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการฆ่าสัตว์ อทินนาทานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่เว้นขาดจากการลักทรัพย์ แต่ละสูตรทรงแสดงไว้โดยย่อ มีอุปมาและหมวดธรรมเหมือนในอัญญตรสูตร ปฐมอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรค

(๑๑) ปัญจคติเปยยาลวรรค

ปัญจคติเปยยาลวรรค แปลว่า หมวดว่าด้วยปัญจคติเปยยาล หมายถึง พระสูตรย่อเกี่ยวกับคติ ๕ คือ มนุษย์ นรก กำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน ภูมิแห่งเปรต และเทวดา ชื่อวรรคตั้งตามสาระสำคัญของพระสูตรทั้ง ๓๐ สูตร ในวรรคนี้ ชื่อพระสูตรแต่ละสูตรตั้งตามประเภทของสัตว์ที่จติจากคติหนึ่งไปเกิดในคติต่าง ๆ สับเปลี่ยนหมุนเวียนไปจนครบทั้ง ๕ คติ เช่น มนุสสจฺจฺตินิรยฺยสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จติจากมนุษย์ไปเกิดในนรก มนุสสจฺจฺติดิรัจฺจฺฉานสูตร ว่าด้วยสัตว์ที่จติจากมนุษย์ไปเกิดในกำเนิดสัตว์ดิรัจฉาน แต่ละสูตรทรงแสดงไว้โดยย่อ มีอุปมาและหมวดธรรมเหมือนในอัญญตรสูตร ปฐมอามกัณฺฑยฺเยยาลวรรคสังยุตเป็นต้น

๕.๑๔ สรุปท้ายบท

วิธีการจัดแบ่งหมวดหมู่พระสูตรแบบประมวลเรื่องของสังยุตตนิกายดังปรากฏในเล่มนี้ และเล่มก่อน ๆ นับเป็นลักษณะเฉพาะของนิกายนี้ ไม่เหมือนนิกายอื่น ๆ และจัดแบ่งได้อย่างสมบูรณ์แบบจริง ๆ จะเรียกว่า สังยุต ก็คงไม่เกินจริง เพราะพระธรรมสังคีตภาจารย์ได้จัดแบ่งไว้ตั้งแต่ทำสังคายนาครั้งแรก หลังพุทธปรินิพพานเพียง ๓ เดือน แต่ดูทันสมัยเหมือนเพิ่งจัดแบ่งในยุคหลัง ๆ นี้เอง การจัดแบ่งแบบนี้อำนวยความสะดวกแก่ผู้ศึกษาค้นคว้าเป็นอย่างมาก

^{๑๓๒} ส.ม. (บาลี) ๑๙/๑๑๓๑/๔๐๓., ส.ม. (ไทย) ๑๙/๑๑๓๑/๖๔๐.

มหาวารวรรค ซึ่งแปลว่าหมวดว่าด้วยวาระใหญ่ ท่านใช้หมวดธรรมเป็นเกณฑ์หลักเหมือนกัน แต่ไม่ใช่หมวดเดียวในที่นี้ ท่านใช้หมวดธรรมหมวดใหญ่ถึง ๑๑ หมวด(เว้นอนุรุทธสังยุตซึ่งจัดตามประเภทบุคคล) แล้วจัดแยกย่อยเป็นสังยุตได้ ๑๒ สังยุต คือ

๑. มัคคสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอริยมรรคมีองค์ ๘
๒. โขฌังคสังยุต ประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยโขฌังค ๗
๓. สติปัญญาสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยสติปัญญา ๔
๔. อินทริยสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอินทริย ๕
๕. สัมมปปชานสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยสัมมปปชาน ๔
๖. พละสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยพละ ๕
๗. อิทธิบาทสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอิทธิบาท ๔
๘. อนุรุทธสังยุตประมวลพระสูตรที่เกี่ยวข้องกับท่านพระอนุรุทธะ แต่เนื้อหาของพระสูตรทั้งหมดว่าด้วยสติปัญญา
๙. ฌานสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยฌาน ๔
๑๐. อานาปานสติสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอานาปานสติ
๑๑. โสตาปัตติสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยการถึงกระแสธรรม หมายถึงการบรรลุความเป็นพระโสดาบัน
๑๒. สัจจสังยุตประมวลพระสูตรที่ว่าด้วยอริยสัจ ๔

ทำไมจึงเรียกหมวดธรรมในมหาวารวรรคว่า หมวดธรรมหมวดใหญ่ ขอให้สังเกตว่าหมวดธรรม ๗ หมวด คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ โขฌังค ๗ สติปัญญา ๔ อินทริย ๕ สัมมปปชาน ๔ พละ ๕ และอิทธิบาท ๔ รวมกันเป็น ๓๗ ประการ ซึ่งรวมเรียกว่าโพธิปักขิยธรรม คือ ธรรมที่เป็นฝักฝ่ายแห่งความตรัสรู้ หรือธรรมที่เกื้อหนุนอริยมรรค หมวดธรรมอีก ๔ หมวดก็นับว่าสำคัญ เพราะล้วนนับเนื่องในความตรัสรู้เหมือนกันแม้จะไม่เรียกว่า โพธิปักขิยธรรมโดยตรง ด้วยเหตุนี้จึงเรียกหมวดธรรมทั้ง ๑๑ หมวดนี้ว่า หมวดธรรมหมวดใหญ่ ซึ่งเป็นที่มาของชื่อ มหาวารวรรค นอกจากการจัดหมวดหมู่พระสูตรได้สมบูรณ์แบบแล้วเนื้อหาและวิธีนำเสนอของแต่ละสูตรในแต่ละเล่มน่าสนใจมาก โดยเฉพาะในเล่มนี้ซึ่งมีหมวดธรรมหมวดใหญ่ถึง ๑๑ หมวด ที่ผู้ประสงค์จะรู้แจ้งพระสัทธรรมควรศึกษารายละเอียดต่อไป

๑.๑๕ คำถามท้ายบท

๑. จงบอกเนื้อหาสาระสำคัญในสังยุตนี้ มหาวารวรรคพอสังเขป อยู่ในพระไตรปิฎกเล่มที่เท่าไร มีกี่สังยุต มีกี่พระสูตร และมีอักษรย่อว่าอย่างไร

๒. จงอธิบายอวิชาสูตร และกัลยาณมิตตสูตรเป็นต้นดังนี้ ๑. เหตุเกิดพระสูตร ๒. สถานที่เกิดพระสูตร ๓. หลักธรรม และ ๔. บุคคลสำคัญในพระสูตรมหาวรรคพอสังเขป

๓. จงวิเคราะห์หลักธรรมในสังยุตตนิกาย มหาวรรคโดยสังเขป เช่น ๑. หลักธรรมในมัคคสังยุต ๒. หลักธรรมในโพฆมังคสังยุต ๓. หลักธรรมในสติปัญญาสังยุต ๔. หลักธรรมในสังยุตเป็นต้น พร้อมยกตัวอย่างหลักธรรมมาประกอบด้วย

๑.๑๖ เอกสารอ้างอิง

มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. **พระไตรปิฎกบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ปี ๒๕๐๐**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

_____. **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

_____. **อรรถกถาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. **ฎีกาภาษาบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

_____. **ปกรณ์วิเสสบาลี ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์วิญญาน, ๒๕๓๙.

โครงการชำระพระไตรปิฎกมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์, **พระไตรปิฎก**

ภาษาไทยฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๓๙).

ตรี ป. หลงสมบุญ พจนานุกรมมคธ – ไทย, (กรุงเทพมหานคร : อักษรการพิมพ์ , ๒๕๔๐).

พระธรรมกิตติวงศ์ (ทองดี สุรเตโช ป.ธ.๙ ราชบัณฑิต), **ศัพท์วิเคราะห์**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ เลียงเชียง, ๒๕๕๐).

พระเทพสังฆาภิบาล (จันทนภักโณ), **ปทานุกรมมคธ ภาคที่ ๒ ฉบับภาษาเขมร**, (พนมเปญ : พุทธศาสนบัณฑิต, ๒๕๓๘).

เสฐียรพงษ์ วรรณปก ราชบัณฑิต), **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, พิมพ์ครั้งที่ ๔, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๕๐).

ประวัติผู้เขียน

๑. ชื่อ - นามสกุล : ดร.วิโรจน์ คุ่มครอง Dr.Viroj koomkrong

๒. การศึกษา : ๑. เปรียญธรรม ๙ ประโยค
๒. ปริญญาโท พุทธศาสตรมหาบัณฑิต (พธ.ม.) (สาขาพระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
๓. ปริญญาเอก พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (พธ.ด.) (สาขาพระพุทธศาสนา)
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓. ตำแหน่งทางวิชาการ : อาจารย์ประจำมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
วิทยาเขตบาหลีศึกษาพุทธโฆส นครปฐม

๔. ผลงานวิจัย/บทความ :

๑. งานวิจัยเรื่อง คัมภีร์สูตรสังคหะ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์
๒. บทความวิจัยเรื่อง คัมภีร์สูตรสังคหะ : การปริวรรต การแปล และการวิเคราะห์
๓. บทความเรื่อง ศึกษาความสำคัญของมหาวิหาร ๑๘ แห่งในกรุงราชคฤห์
๔. บทความเรื่อง ศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสังฆสภากับรัฐสภา
๕. บทความเรื่อง ศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับอรรถกถาญายกและความเชื่อใน
สังคมไทย

๕. คณะทำงานทางวิชาการ :

๑. คณะทำงานโครงการวิจัย พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย สัญญาเลขที่ ว.๐๘๑/๒๕๕๗ รหัสโครงการ ๐๖๕๗๑๒๔๐ เริ่มสัญญา ตั้งแต่วันที่ ๒๗ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๖ ถึงวันที่ ๓๐ กันยายน พ.ศ. ๒๕๕๗ เพื่อจัดทำศัพท์พจนานุกรมพระไตรปิฎกภาษาไทย

๒. นักวิชาการตรวจชำระอรรถกถา-ฎีกา ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และเป็นผู้ช่วยบรรณาธิการหนังสือทางพระพุทธศาสนาที่โรงพิมพ์วิญญูณ บางลำพู เขตพระนคร ก.ท.ม. ๑๐๒๐๐

๓. เป็นคณะกรรมการจัดทำพจนานุกรมศัพท์พระไตรปิฎก ฉบับราชบัณฑิตยสถาน กองธรรมศาสตร์และการเมือง เดือนละ ๒ ครั้ง ในวันจันทร์สัปดาห์ที่ ๑ และ ๓ ของเดือน เวลา ๑๐.๐๐- ๑๒.๐๐ น. ณ ห้องประชุม ๕๐๓ ราชบัณฑิตยสถาน โดยเริ่มตั้งแต่ เดือนพฤศจิกายน ๒๕๕๗ เป็นต้นไป เป็นประจำทุกเดือน

๖. สถานที่ทำงาน : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตบาฬีศึกษาพุทธโฆส
นครปฐม ตำบลหอมเกร็ด อำเภอสสามพราน จังหวัดนครปฐม ๗๓๑๑๐
โทรศัพท์/โทรสาร ๐๓๔-๒๙๙๓๕๖ โทรศัพท์มือถือ ๐๘๖-๐๓๖๓๘๙๙